

پیکھی واس

(سفرنامہ بھارت)

ممتاز حیدر ڈاہر

سوجھلا (اشاعتی ادارہ) بیٹہ واہن ضلع رحیم یار خان

فہرست

امرتسر — سکھتے سوز

واگہ باڈر تے ٹیکھی رکی تے اساں تلے لہہ کھڑوسے۔ ان رنجیے بندھ
دی ابتدا بھتیون والی ہئی۔ ان سو نہیں لوک۔ نا واقف رتے۔ ان ڈٹھیاں
جاہیں۔ پنڈھ کیوں بنڑسے۔ لوک کیجھے ہوسن۔ ویلیا کیجھا لنگھسے۔ سنگتی
کیوں ورتین۔ سوالیں دی پھل ذہن بوج و بھج و بند ہی۔ فکران۔
سوچاں تے اندیشے دل بوج ادھا چائی کھڑے ہن۔ اخیر سائے دوسوں
چھنڈک تے میں دی سامان لہاؤن بوج رُجھ گیم۔ سامان سرتے رکھ کرہیں
کسٹم ہاؤس والے پاسے ٹرپیوسے۔ ہک وڈے ہال بوج کسٹم دا عملہ سامان
پر تیندا کھڑا ہا۔ اساں دی بوج تے سامان ہک تھلی تے رکھ چھوڑیا۔ تلاشی
تے اکیسیرے دا عمل جاری ہا۔ ہک آدمی امیگریشن بوج ساکوں روانگی دا
اندراج کراؤن دا اکھیا۔ میں تے شفقت پاسپورٹ چاتے باہر نکھتو سے تے
سڑک گھن تے پھدے پھدے دفتر بوج گیم سے۔ انہاں اساڈے پاسپورٹ
وغیرہ چیک کرن تے بعد ہک رجسٹرو بوج اساڈے ناں لکھتے تے پاسپورٹیں
تے مہر مار تے ساکوں فارغ کر ڈتوںے۔ ساگی ہال بوج ول کراہیں ہک کنڈ
بوج بیٹھی ہوئی خاتون کنوں سلیپ بٹوائی۔ تے سامان نال آکھڑوسے
شفقت کسٹم افسریں تے اگوں پھوں پھرن پئے گیا۔ دیاتاں ہک افسر

امرتسر — سکھتے سوز

دہلی بوج بارش

جے پور — گلابی شہر I

جے پور — گلابی شہر II

دہلی — تاریخ دا ترکہ I

اگرہ — سنگ مرمر بوج خواب

فتح پور سیکری — پتھر بوج محبت

دہلی — تاریخ دا ترکہ II

امرتسر — سنہری عقیدت

۷

۱۳

۳۸

۵۸

۶۷

۷۹

۹۰

۹۸

۱۰۸

کٹھے ہیں۔ اول اسان کنوں سامان دی تفصیل پچھی، تے ممنوعہ سامان نہ ہون
دی تسلی کرن ڈے بعد اسڈاسامان چیک کیتے بغیر کلیر کر ڈتس تے اسان اول
کنوں پرچی تے دستخط کرا گدھے۔

باہر بھنوتے تان ہک بیج تے ڈو آدمی قلی دنڈیندے پیٹھے بن اسان
وہم روپے ڈے تے ڈو قلی گدھے۔ تے سامان انہاں دے سرین تے
رکھواتے روانہ تھیوے، سرحد پار کرن کنوں پہلوں تھلیں ڈو اکتیا، انہاں
کوں پے پیسے ڈے تے جان چھڑواون ڈے بعد اپنا سامان گھیل تے
بارڈر پار کیتوے۔ اگوں نیلی وردی ۶۷ ہندوستانی قلی مجمع لاتی کھڑے
بن، اتھوں وی پرچی کھواتے اپنا سامان انہاں دے سرین تے لہڑ کر اہیں روانہ
تھی پیوے۔ اگوں ونج تے اسڈے ہلیٹھ سٹریٹیکٹ چیک کیتے گے۔
چیک کرن والے سکھ افسر اسانوں پارت ڈتی جو کہیں کون رشوت داہک
پیہ نہ ڈیو بگو۔

ٹردے پنڈھ کریندے چنگا بھلا سفر کرتے کسم ہاؤس ونج پچوے سے ٹین
دی چھت تلوں بیج رکھتے بن، اسان ونج تے پہر رہوے۔ پاسپورٹ امیکریشن
افسرین دے حوالے کرتے انتظار کرن پہر گبوے۔ لوکین دا مجمع تے سامان دا
گھوڑ مار غیر ملکی سیاح ہک ہک تھیلا گل ۶۷ لٹکان و دے ہن تے اسڈے
پاکستانی مسافرین کنین و ڈے و ڈے ٹرنک، گنڈھریاں، صندوق تے پیٹیاں ہن
اسان نال دی ہک دوکان کنوں جس منگو اتے پینا، ترہہ تھیں تان اکھیں ہوش
۶۷ ج آیاں تے اسان کجھ سوکھ نال تانگھ دا عذاب بھو گن شروع کیتا۔ اخیر اسڈے
پاسپورٹیں دا اندراج تھی گیا۔

اسان چکیگ آئے کاؤنٹریں تے انتظار گاہ دے ادھ ۶۷ ج بنی ہوئی رکاوٹ
نال ونجن ڈے بعد اپنے پاسپورٹ پار کھڑے ہوئے ہک سپاہی دے حوالے کر ڈتے

اول پاسپورٹ میز دی دراز ۶۷ ج رکھ تے اسانوں معنی خیز نظریں نال ڈیکھن
شروع کیتا۔ اسان ایڈے اوڈے ڈیکھن پے گبوے، اخیر اوماوس تھی تے
کوڑنید اہویا اسڈے پاسپورٹ ہک دری ونج پیٹھے ہوئے بندے کنین جا گیا
جیڑ خال لاہور ریڈیو کنوں نور جہاں دے گانے سن سن تے خوش تھیندا بیٹھا ہا۔
ڈھیر دیر دے بعد اسڈی پرچی ہٹی تے سپاہی اسانوں اندر آون دی شارت
ڈتی۔ اسان مزدوریں دے ٹھیکیدار کون سڈیا، راون قلی پیٹھے جیڑھے، اسڈا
سامان ہک کاؤنٹر تے چاگے۔ سامان دی پڑتال شروع تھی گی، کسم افسر اعتراض
کیتے تے اسان صفائیاں ڈیون دانڈھ بدھیا، ایہہ ڈے گھن چکی بھلی دیر تھیندی
رہ گی تے اخیر ہک بے نال ٹھہر گبوے، واندے تھی تے سامان دل بدھیوے
کسم ہاؤس دے کھیلے پاسوں پنجاب ٹورزم دا دفتر مار قلی سامان چاتے ٹرنے تے
اسان دفتر کنوں سلو ماٹی ٹریپر گھن ڈے بعد بھیج تے انہاں کون تیج گبوے۔ اگوں
ہک جائتے اسڈے کانڈین دی چکیگ تھی، دل ہک بھانگ پار کرتے اسان باہر
نکل آلوے، ہن اسان ہندوستان ونج ہا سے۔

ایہہ مرحلہ خیر نال گذرن تے اسڈا ٹھیکیر اہہ گیا تے اسان نویں تھی گبوے
نیکی ڈرائیوریں دی پچھڑ پچھاڑتے نوٹ بدلاون والیں دے گھراؤ کنوں کھکستے
ڈاک خانے گبوے، خیریت نال سفر دا سنیہا گھر ٹھہرتے ہک ٹیکسی تے سامان کھوایا
تے امرتسر ٹرپوے۔ انہیں ڈی نہیں سکھیں دی علیحدگی دی تحریک چلدی پی سہی
ہنگامے، فائرنگ تے قتل و غارت دیاں خبراں اسڈے اخبار پہلے صفحے تے
چھیندے پے ہن تے انہاں خبریں ونج امرتسر واناں سب کنوں پہلوں ہوندا ہا لوکین
روکیا وی سہی جو حالات ٹھیک تھیون ڈیو، پر اسان اپنے حالات خراب تھیون ڈے
ڈر کنوں ہر طرح دا ڈر بھنوسارتے نکل آئے ہا سے، صحن دل ونج ات گھت وی
ہئی، جو پتہ نی اگوں کیا تھیوے۔

انہی کنوں امرتسر سے رستے بے نوج ساگی ایسٹڈ سکیپ تے سانجھا ماحول ہا
 کنٹیکس پیلیاں تھنیدیاں ہوئیاں۔ گھا کپنیدیاں نیگرنی تے مال چرنیدے آجر دی، کچھ
 لچلے تاں یقین نہ آیا، جو اسان ہلے ملک بوج آگہوں، کچھ آگوں تے و سچ تے چار
 پنج سکھ بہادر سائیکلیں تے امرے نظریے، انہاں دیاں گوڈے جیڈیاں ڈاڑھیاں
 ہوا بوج لہڑیاں ڈیکھے تے ماحول دی تبدیلی دا احساس تھا، اینویں محسوس تھیندا ہا
 جو سٹیج ساگی بوج صرف کردار گیت اپ تبدیل کرتے آگن، امرتسر کنوں کچھ پہلوں
 گورونامک دیویونیورسٹی دیاں شاندار جدید عمارتاں نظریاں، خالصہ کالج دیاں
 قدیم طرز دیاں پر وقار تے نوکیلیاں عمارتاں اکھیں دے سامھیں آیاں تے اول دے
 بعد اسان شہر بوج آگہو سے۔

ٹیکسی ڈرائیو اسانڈا پروگرام پھیاتے ساکوں سڑکاں گھنید اسٹیشن دے
 ساھیں دی ہک سڑک تے آن روکیں، اپن سیتی پیسے تبدیل کراؤن دی صلاح پٹی
 سرحد تے تاں ساکوں پیسے تبدیل کر ڈیون والے ڈھیر ملے مھن، پر اسان اہمال نہ
 کیتی، جھنگ ٹریولرز دے دفتر بوج سامان رکھ تے رقم بدلاون واسطے شفقت
 رضا روانہ تھی گیا تے ساکوں، پاکستان سامان گھنٹ دے سڑقین سکھ وریٹھر گئے، کچھ
 دیر دے بعد او آیا، تاں اسان دہلی دیاں مٹھاں گھن تے سامان اتھنیں رکھ ڈھتا
 کچھ چوڑھیاں مارن شروع کر ڈتیاں ہن، ساگی وگ گھن تے کچھوں تے ٹریپوسے کچھ
 آگوں تے و بچ تے کشمیری مسلم ہوٹل دابور ڈنظر یا، اسان تھے تھے اندر پہرہ گیوسے
 ہوٹل دا اندر لاما ماحول سچ مسلا نکا ہا، اوکھے سوکھے پیٹ پوجا کیتوسے، بل آیتاں
 ایان تازہ تھی گیا، خیر جان دی امان گھن تے باہر نکھتوسے، اساکوں کہیں ڈسایا ہا
 جو امرتسر بوج سنگریٹ بیرون دی ممانت بے اسان صٹن تیں ڈاڑھی امتیاط کیتی،
 ہک سکھ کنوں کچھیر سے تاں او موکل ڈے ڈن،
 دہلی و بچن وال بس کوں چار گھنٹے دیر ہئی، اسان شہر دا پھیر مارن دی صلاح

کیتی تے ہک وڈی سڑک تے آن چڑھیوسے، شہر بوج ہر پاسے امن ہا، کہیں
 قسم دے ہنگامے یا مین ترورٹے کوئی آثار کینھا ہن، سڑکیں تے سائیکلیں دا
 ہجوم ہا، موٹر سائیکل گھٹ ددھ ہن تے کاراں تاں ٹانویں ٹانویں نظر دیاں
 جیرٹھیاں ہن او وی ہندوستان دیاں بنیاں ہوئیاں ایسیڈیر ہن، نیگرتے سوہٹیاں
 چھوکر یاں جنیز دیاں تیلوناں پاتے سائیکل چلیندیاں و دیاں ہن، جیاتی بوج پہلی
 دفعہ جنیز دیاں تیلوناں اکھیں کوں بھاٹیاں (واہ جو ہن) کچھ آگہو نہیں تھیوسے تاں
 ہریاں سواریں دا اجرو نظر یا، اسان کچھ دہلیوسے پر سکھیں تے سواریں کوں گیل میل
 ڈیکھے کے تکرے تھی گویوسے، ہک سینا ڈیکھے تے اندر وڑ گویوسے، فلم شروع تھیون
 بوج حالی ڈھیر دیر ہئی، پر شوقین ہٹیں نال ٹکھیں دی درمی دے آگوں جھو کھدے
 کھڑے ہن، احمول ول تے ساگی سڑک گھن تے چوک کنوں آگوں تے ٹر دے سٹیشن
 کنوں تھیندے اپنے ٹھکانے تے آن پٹیوسے، تھوڑی دیر دے بعد کینیائے ڈو
 مٹھے آگے، کالج ہاڈ ٹری تاں ڈسیونے جو اسانڈا گھر نیر و بی بوج ہے، انہاں
 وچوں ہک دابھرا لاہور بوج میڈیکل کالج دا طالب علم ہا، اول لاہور دے سٹھپ
 دی ڈاڑھی ترفیف کیتی، انہاں نال ڈھیر تیں کالجیں تھیندیاں ریہاں۔

بس ٹرن بوج حال دیر ہئی، اسان کچھ بے پیسے بدلاون دی صلاح کیتی تے سٹیشن
 آلے پاسے ٹریپوسے، ہک دوکان تے گہیرے تاں اوں دامک سرائیکی نکتا، تقیم کنوں
 پہلے دیرہ اسماعیل خان رہندا ہا، اوں ساکوں ہوٹل تے چاء دی صلاح کیتی، ڈاڑھے
 خلق تے خلوص نال ملیا تے اساکوں زرخ کنوں کچھ ددھیک پیسے ڈٹونس، اوں کول ملے
 جھنگ ٹریولرز دے دفتر بوج آ پٹیوسے، پوٹے نوئی بچے بس آگہی تے سامان رکھین
 پئے گیا، نوئی وچن کنوں کچھ پہلوں اسان اپنی اپنی سیٹ تے و سچ تے بہر ریہوسے، کچھ
 لوکیں دا انتظار ہا تے جڑھے ویلے سائے آگے تاں بس ٹری، بس امرتسر دیاں سڑکاں
 موڑ مڑ دی شہر کنوں باہر نکل آئی تاں ڈو ترے سکھیں شراب دیاں بوتلاں تے گلکاس

کڑھ گدھے تے گلاس بھرتے شراب پیوٹن شروع تھی گے۔ میڈے سنگتیں کیتے ایہہ نواں تجربہ مارھیں سامکھے انہاں کہ بے کون ارکان مارتے شارتاں ڈیوٹن شروع کر ڈتیاں تے کچھ دیرے بعد عادی تئیے۔ تاں چپ کر گئے۔

کچھ دیرے بعد اساکوں گھلاں آوٹن شروع تھیاں۔ تھان کنوں لاہور تے ول سرحد توں امرتسر تئیں دے گھیت پندھ تے بے آرامی چھچھول گھتیا مارھیں کڈھے زور نال سیٹ کون اگوں تے کھسکایا تے اکھیں بند کرتے میک لاپٹیم۔ اڈراک سوچاں تے بے ترتیب خیال ذہن ونج امدے ونیدے ایسے تے تیرے کچھ ویلھے میوں نندرا آگ بس لدھیانے کنوں لنگھی تاں میڈی اکھل کھل گئی تے ول جیڑھے ویلھے جاگیم تاں بس کھڑگی ہئی۔ پتہ لگا ایہہ راجپور ہ۔

پاکستان بٹن دے بعد آبادی دے تبادلے دے سلسلے ونج بھٹہ واہٹن دے کچھ کراڑ ہجرت کرتے راجپور ونج آباد تھی گئے۔ کچھ عرصہ پہلے تیں جھٹیانند گھنیشام داس راجدھارام تے دیوراج دے خط راجپورہ کنوں امدے رہ گن۔ پتہ ہوندا جواساٹے دگ راجپورہ اوسے تاں انہاں کنیں اطلاع پٹھ تے خیر دی خبر بڈھے گمن دیندا۔ بس کنوں لہر تے منہ دھوتے سپاک تھیوٹن دے بعد اندر ونج پٹھوسے نال دی میز تے پٹھے ہوئے کہ کراڑ تھیلے وچوں جان سکاٹ وہسکی دی بوتل کڈھ تے اساکوں سلاح ماری۔ اسان انکار کتیا۔ اوں اساڈی میز تے رکھیا ہو یا پاٹن دا جگ منگیا۔ میں ڈم تاں اوں پاٹن پاتے جگ دلا ڈتا۔ ہن میڈے سنگتیں وچوں حرام، بچک کون کوئی ہتھ نہ لائے۔ اوڑک ہاہروں بیا جگ منگوائے پتو نے، کہ گھنڈ کھوٹن دے بعد بس اتھوں ٹرپ۔ ہن ایں بس دہلی ونج رکٹا مارھیں ٹر دی گئی۔ سفر گھنڈا گیا۔ دہلی تیرے تھیندا دیندا مارھیں میوں ول نندرا آگئی۔ سدھ نی جوکتی دیرے ستارہ گیاں۔ اکھ کھلی تاں ہلکی ہلکی سنوار پیدی پی ہئی، ہن دوہری سڑک شروع تھی گئی۔ میں اُشاک تھی گیم۔ دلیا لنگھدا گیا۔ چھوٹیاں چھوٹیاں آبادیاں تے دسوں لنگھدے گبرے۔ دہلی حال پرے مارھیں۔

مینہ ودھدا دیندا مارھیں جتنے تاں میں دید پیدی ہئی۔ جھڑ اسان کون دیرھی کھڑا مارھیں دلیا گنڈا گیا تے دہلی دے آثار ظاہر تھیوٹن پئے گئے۔ میں اپنے شوق کون جچکتے سنھاریا پر حال اسان شہر کنوں ہاہر ہا سے۔ اخیر کہ جاوتے ونج تے بس کھڑگی بارش دا سمکھاج ودھ گیا مارھیں اسان سامان سنھال تے اٹھی کھڑوسے رتلے لہر تے پٹیے ہوئے فٹ پاتھ دے نال تیرے ہونے کہ درخت کنوں پناہ ونج گدھی او شو دا آپ جھباروں تھیا کھڑا مارھیں سامان بس دی چھت کنوں لہٹن شروع تھی گیا۔ ہر کون اپنا سامان سنھالیندا گیا۔ رکٹے والے ویراھ گئے۔ رکٹے تے بہر تے روانہ تھی گبرے۔ دہلی کچھ سویرے کچھ برسات دی وجہ کنوں اونگھدا پیا مارھیں کچھ دیرے بعد اسان پراٹن دہلی دے علاقے ونج داخل تھی گبرے۔

تہذیب، تاریخ تے ثقافت دا وارث تے ہزاریں سالیں دے گزریئے ہوئے
 لفظ لفظ دا گواہ دہلی، جسیں کئی صدیاں تیں اپنے سینے تے گزریاں ساریاں اداں
 پرانے آثار دی صورت بوج ہتھیکیاں کر چھوڑیاں، اس اڈے اکیں دے سامھیں ہا۔
 جی۔ ٹی روڈ کنوں زور اور سنگھ مارگ تے آکر اہیں لال قلعے تے جامع مسجد
 نال لنگھدے دریا گج دے علاقے وچ آگے سے، ہوتلیں دیاں پوڑیاں چڑھدے
 ہندے تھک گے تے اخیر کچھا ڈیوک ہوٹل دے ناں آجھتا ایہہ صاف سٹرا
 سفید پوش ہوٹل مرکزی سڑک نیا جی سبھاش مارگ تے ہاتے اتھوں دہلی دے ہر
 پاسے و سجن کیتے سواری ہر ویلھے مل ویندی ہئی۔ ہیں دوران مینہ بگیت وسدا
 کھڑا ہا، اتے وچ تے اپنے پاسپورٹ ریسپنشن کاؤنٹر تے ڈیوٹن دے بعد بیر
 دی رہنائی وچ اپنے کمرے تیں گے تے وچ تے بستر تے ڈھے پیوے۔
 تھکیرا مسدھنیا رہ گیا تے ڈھیر دیر دے بعد سکون وچ ملیا۔

کانڈی کاروانی کنوں دانڈے تھی تے دھاتو سے تے دہلی وچ اپنی آمد دا
 اندراج کروا کیتے بیرے کنوں پھیا۔ اوں ڈسیا جواتھوں گذرن والی ہر بس ہوں
 پاسے ویندی رہ کہیں بس تے چڑھ تے کٹھ کھیر کون اکھیوتاں اوتسا کون بھیج جاے
 تے پکا ڈیسے، سامان بدھا چھوڑیندے، اپنے پاسپورٹ چاکرا ہیں تلے آویں تاں
 مینہہ دار وراو لوں ہا، سڑک تے بے پناہ رش ہا، نیا جی سبھاش مارگ دہلی دی سڑک
 ترین سڑک نویں دہلی تے پرانی دہلی کون ریندی دے تے اتھاں اٹھی پھر ٹریفک
 دائور رہندے۔

را چورہ وچ کھا دھا ہو یا رزق تو انانی ددھاوٹن دے ترے کر کرتے تھک
 گیا ہا ہیں سانگے پہلے نران کرٹن دی ملاح بنی، نران کنوں دانڈے تھی تے دلا اور
 پاسے ول آوے، کک خالی بس آن تاں وسدے مینہہ وچ بھیج تے چڑھ گے
 کٹھ کھیر کون اس اڈے منزل دایتے لگا تاں سدھلی جواساں کناٹ پلس، ونج پو، ۱۱۔

دہلی وچ بارش

دہلی دی تاریخ دے بارے وچ مختلف روایاں ملدیں۔ سبھ کنوں پہلاں
 بدھ دی اولاد چوں راجہ ست۔ دریا دے کنارے ہستنا پور و سایا۔ ہندو تاریخیں
 وچ پنج ہزار سال، تے مسلمان مورخیں دی تحقیق دے مطابق چار ہزار سال پہلے اندر پت
 یا اندر پست آباد تھیا۔ جڈاں راجہ نی دے عہد وچ ہستنا پور سیلاب وچ بھڑھیا
 تاں ایہہ شہر مستقل دارالحکومت بٹیا، کچھ روایتیں دے حساب نال ۱۲۰۰ ق۔ م
 وچ مہا بھارت دے ہیر و پانڈو میں۔ ایسی کون آباد کیتا۔ ایں دور کنوں قنوج
 دے والی راجہ دہلو دے عہد تیں ہیں۔ ناں نال وسدا رہاتے ول دہلوئی تے دہلی
 ناں رکھایس۔

دہلی دے وسیب وچ حال تیں سرت شہریں دے آثار موجود ہن۔ جنھاں
 وچ ساکبیری دے چوہان شہزادے وگرہ راج دے پوترے پرستھی راج رس،
 جیں کون رائے پتھورا دی سڈینن دالال کوٹ وچ بنایا ہو یا قلعے رائے پتھورا
 سبھ کنوں پرانا، بارہویں صدی عیسوی وچ مسلمانیں دی بھارت تے بادشاہی دے
 بعد مختلف بادشاہیں دے عہد وچ سیری۔ قنوج آباد رجاں پناہ رکوٹھ فیروز شاہ
 پرانا قلعے تے شاہجہان آباد کون آباد کیتا گیا۔ ہندوستان دی قدیم تے جدید

تے چڑھ گئیں۔ اول اساکوں دہلی گیٹ والے چوک تے لہہ تے ہوں پاسے ونبٹن وال بس تے چڑھن دی ملاح ڈتی۔ چوک تے بس رک تاں اسان پاٹن دنج ٹرے فٹ پاتھ تے دنج کھڑے۔ اساکوں اپنے بھینٹن کنوں زیادہ پاسپورٹ پسٹن دی فکر سہی اسان پاسپورٹ تے اپنا نر کہ کنیا تے بس دی آگی۔ کنڈیکٹر کون اپنی منزل دس تے بہہ گبر سے ڈاکٹر امبیدکر سٹیڈیم۔ فیروز شاہ کوٹلہ تے اخباریں دے دفتر بارش دی چار دی اوڈھ دتھ دھندلے دھندلے نظر دے پے ہن۔ بہ چوک تے بس مڑکی۔ کنڈیکٹر اساکوں دگ ڈیاتے اسان لہہ پیو سے۔

چوک کنوں کچے ہتھ پھرتے کچھ آگوں تے گبر سے تاں بہ وڈھی ساری عمارت آگی۔ اسان ایڈاپن دنجٹا مار۔ گیٹ لنگھ تے دفتر دا بھیا تے گولینڈے لہیندے تیج گبر سے۔ اندر ڈھیر ساے لوک بیٹھے ہن۔ اسان اوارا آیتاں اپنا اپنا پاسپورٹ تے دانگہ بارڈر کنوں ملیا ہو یا پرٹ جاتے بہ خاتون دے آگوں پیش تھیو سے۔ اوں کچھ بگچہ شرح کیتے۔

”کیں کون ملن آئی؟“

”و دیا پرکاش سرور کون“

”کتھن کھئے پیر؟“

”ڈیوک ہوٹل دیا گنج“

”میزبان کنیں کیوں نی ریہے؟“

اسان ہن کنوں ادھ گھنٹہ پہلوں دہلی پہنچوں تے حالی اسان انہاں کون گولنٹے اول بعد دسین تاں دی اسان ہوٹل دنج ٹکسوں جو میزبان دے گھر رہن دنج ڈوڈنہیں فریق اڈکھے تھیوں۔“

اول خاتون ایہہ وٹ نہ کڈیا جو تاں بہ ہندو کون ملن واسطے کیوں آگہوتے اسان دے پاسپورٹ کھول تے اسان دے نانوں دے اندر بہ رجبڑی چوک تے بعد

اساکوں بہ عارضی شہریت دا فارم ڈس تے تلے لکھیں — دہلی رجبے پور کھنوا تے بمبئی دے کہیں ہوٹل دنج رہ بگدن — تے نال دی جوا بھوڑیں ”جیڑھے شہر دنج دی ویو۔ ونبٹن سیت تے آڈن دلیھے اپنی آمد تے روانگی دی اطلاع اٹھ پہر کنوں پہلوں ڈیون ضروری دنج پرتاں پر دیں دنج اوکھے تھیو“ اڈکھاتے ضروری مرحلہ طے تھی گیا۔ تاں اول خاتون دے تھو رات تھی تے ہاہر آگبر سے۔

مینہ کھڑ گیا مار پر لہار اونویں سہی۔ اسان پیریں ٹر دے بہادر شاہ ظفر مارگ تے آگبر سے۔ کچھ آگوں تے دنج تے اخباریں دے دفتریں دیاں عازتاں شروع تھی گیاں پیڑیاٹ، ملاپ، انڈین ایگریسی۔ ٹائمز آف انڈیا۔ تیج تے بنھاں اخباریں تے سائیں دے وڈے وڈے بورڈ نظر دے پے ہن۔ مینہ دے بعد دھرتی ہوئی ساول تے دختیں دانگہ کریندے فیروز شاہ کوٹلہ تے ڈاکٹر امبیدکر سٹیڈیم کنوں تھیندے ٹر دے گبر سے۔ چھی مہینے پہلے ایشین گیمز مکے ہن تے اوں دے اثرات حالی تیں شاندار سرکس، صاف تھرے فٹ پاتھیں تے ساول دی صورت عروج رونق لاتی کھڑے ہن۔ تماشین کیتے ایشین گیمز دس ونگو دنگی دس کھیدیں دے سٹیڈیم تے رستیں دی سنائی کیتے بہ چوک تے اتناے گلے کھڑے ہن۔ بارش دے بعد دہلی صاف تھرا نظر آیا تے اکھیں کون دنیا۔

دہلی گیٹ کنوں لنگھو سے تاں کمار پاشی یا دایا۔ بہاول پور دی دھرتی تے چاؤن والا ایہہ نامور شاعر۔ افسانہ نگار، نقاد تے ترے ماہی مسطور“ دا ایڈیٹر تھیں رہندے تے کمار پاشی کون ملتا حالی اسان دے پروگرام دنج کینھا مار۔ دریا گنج دے علاقے دنج بارش دے باوجود اونویں رونق تے ہجوم مار۔ ہوٹل دابور ڈسپان تے پوڑیاں چڑھ گبر سے تے کمرے دنج ونبٹن سیت اپنے اپنے پنگ تے ڈھ پیو سے امرتسر کنوں دہلی تیس رات والا پے آرام جگا راندر کرن دی پرچک پیا ڈیند مار پسمٹن دا ولیڈھا ڈھیر ہاتے ہیں اپنے ہندوستان دے مختصر قیام دنج ڈھیر کچھ

ڈیکھیں چندا ہم، جھٹ پک ساہی کڈھن ۷ے بعد بارش نال پیٹے ہوئے کپڑے
دی ٹھڈ کار کون جسم کنوں ملیدہ کرن دی صلاح ہئی۔ کپڑے تبدیل کرتے سنے کپڑے
کھنڈارن کیتے سڑک دے پاسے وال گیلری وادروازہ کھولیم تاں تلے سڑک تے
ٹریک وادیا ویندا بیجا ہا۔ کپڑے کھنڈا تے ڈھیر تیں لنگھدی ٹریک تے بھدے
لوکین کون ڈیکھدا رہ گیم۔ ہک سائیکل رکتہ لنگھیا تاں اوں کون ہک عورت چلیدی
دیندی ہئی۔ عورت کیا ہئی ہڈ پئیں دی سٹھ ہئی۔ پیٹ وادورخ بھرٹ کیتے
انسان کون کتنا جبر سہنا پیدے۔ رزق دی ترسیل کھنڈا کون کتنی سوکھی تھیدی
۷ے تے کھنڈا کون ہک ہک وائے چٹن کیتے لہوسکا وائے جان کھیا وائی پیدی ۶۔

اندرایم تاں ہر کوئی اپنے اپنے طرف دے مطابق سخر دایا ہا۔ کوئی ڈانھی
کون لنگھی پیٹ پیندا ہا۔ کوئی اپنی ترے بٹھ لمبی تیلون کو چار بیج تہیں ڈے تے
کھوئے نال ٹاکن ۷ے ترے پیا کریندا ہا۔ کہیں دی تیلون چیل تے نہ کھڑدی ہئی۔
دل دل ڈھ پیدی ہئی۔ تے اوں کون بلیٹ دی گول ہئی۔ میں وی کوچا کچی کیتیم تے
اساں پوڑیاں لہ تے پہلی منزل تے آگے سے۔ ہوٹل ۷ے ماک سردار جی نال سلام
دعاتھی۔ اوں کون جیڑے ویلے پتہ لگا جو اسٹاڈا تعلق ملان نال ہے تاں اوں
پر کون آکھیا جو انہاں کون ملان ۷ے کراڑیں نال دینچ ملو، سردار جی کون موکل گھن تے سڑک تے آووں
تاں بارش دل تھیدی پی ہئی۔ اساں جیڑے ویلے وادلی پیر رکھیا ہا سے کجھ لحظے
چھوڑتے مینہ لگبیت و سدا رہ گیا ہا تے اساں اکیے دے ہا سے۔

ڈوچار دوکاناں چھوڑتے ہرا ساکون سپیر پارٹس دی ہک دوکان راج گھن
گیا۔ صاحبیں ڈوادی کریٹیں تے پٹھے بن۔ بیرے اسٹاڈا ڈیسا تاں اٹھی تے محبت
نال ملے۔ ماک دانان لچھن داس ہا۔ اساں اپنا اپنا تعارف کرایا۔ دہلی ۷ج سرا لگی
کون مل تے خوشی تھی۔ اوں اساں کون دہلی گیٹ۔ حرم گیٹ تے اندرون پاک گیٹ
۷ے تعلق پھیرا۔ جتنے تیں میڈی سنجان ریڈا ساتھ پونا۔ اوں کون ڈسیندا رہ گیم۔

جیڑے ویلے اوتام ہار کیتیں وچ پتے گیا تے ملان نال میڈی سنجان ریڈا پانڈ
ساتھ چھوڑ پونڈا تاں دل شفقت رضا اوں کون ڈسیندا رہ گیا۔ لچھن داس کیک بھوکے
کون شارت ڈتی تے اوساڈے انکار ۷ے باوجود بیج تے بوتلاں گھن آیا۔ اتنی دیر
۷ج ڈوہیا آدمی دی گفتگو ۷ج رل گیا۔ اوں واد تعلق کبیر والہ نال ہلتے ناں
رام ہس۔ انہاں کون پتہ لگا جو دہلی ۷ج سپیر پارٹس دے کاو بار تے سرا لگتیں
دی اجارہ داری ۷۔ میں ڈسیا جو آزادی دے بعد ہجرت ۷ے عمل ہما جی کون
تجارت ۷ے سہری موقعے ڈتن تے پاکستان وچ دی اینویں حالات بن۔ انہاں
اسکون اپنی کار ورتاؤن دی پیش کش کیتی۔ اساں شکر یہ ادا کر تے دل ملن
۷ے وعدے نال موکل گدھی تے اتھوں اٹھی آوے۔

ہن اسکون تیں ودیا پرکاشن سرور دا گھر گونٹا ہا۔ بیرے کون انصاری
مارکیٹ وادگ پچھیر سے تاں اوں بھل تے ساکون انصاری روڈ وادگ ڈسیا۔
انصاری روڈ تے آتے آساں اٹھ نمبر فلیٹ پچھن شروع کیتا۔ جیں کون پچھوں واد
اگوں تے ٹور چھوڑے۔ مینہ دی وقفے وقفے نال وسدا کھڑا ہا تے اسٹاڈے کپڑے
دل میں گئے ہن۔ ہک جاء تے اساری واکم تھیندا بیجا ہا۔ یک سفید پوش بندے
کون رہنائی منگیو سے۔ تاں اوں کجھ پرو بھری۔ ہک ڈو منزلہ عارت ڈے اشارہ
کیتا۔ منزل سوہلی ڈیکھ تے وکھیں ۷ج کھج آگیا۔ عارت ۷ے نال آوے تاں
میں پوڑیاں چرٹے تے اٹے گیم۔

اٹھ نمبر فلیٹ دے دروازے تے دستک ڈتم۔ تاں ہک سوہنی ٹیکر عورت
ہا ہرنجی اوں کون سرور صاحب واکھیم تاں سنجان کون سکر گیا۔ وڈا اتھی گیم
ڈسایم جو پاکستان کون آیاں تے اپنے رٹن واد قصہ دی سٹائم تاں ہمد دی واد
انہار تے ساہی کڈھن دی صلاح کتیں۔ میں پانی منگیم تاں اندرون کپا کولا دی
بوتل چا آئی۔ اپنا حال حوال ڈیون دے بعد سرور صاحب واپتہ ڈسایم تاں اوں

آکھیا جو انصاری مارکیٹ بے پاس ہے۔ ایہ انصاری روڈ دا اٹھواں فلیٹ ہے۔
 اوں خوبصورت خاتون کنوں انصاری مارکیٹ دا پتہ پچھن ۷ے بعد شکر یہ ادا کرتے
 ناں پچھیم۔ امں دا ناں لکشمی ہا۔ واقعی اسٹھپ تے خلق دی لکشمی ہئی۔
 تلے لہہ تے لکشمی ۷ے ڈسائے دگ تے ٹرپو سے تے سڑکاں۔ بگلیاں۔
 موڑ پھر ۷ے انصاری مارکیٹ لبھ گدھو سے۔ ہک کنٹین والے کنوں سرد صاحب
 دا گھر پھو سے تاں اوں نال دالیاں پوڑیاں چڑھن دا آکھیا۔ ہک تاں بارش تنا
 کیتی ودی ہئی۔ ڈو جھا پوڑتیں دی لاہی چاڑھی اساکوں مکا چھوڑیا ہا۔ درکھڑ کایم
 تاں ہک ادھیک خاتون دروازہ کھو لیا۔ سرد صاحب دا پچھیم تاں پتہ لگا کھنوں گے
 ہوتے ہن۔ گھر لبھن ۷ے رخ مہنی خوشی تھی ہئی۔ انہاں دی غیر موجودگی دی خبر سن تے
 اتنی مایوسی تھی۔ اپنے پاکستان کنوں آوٹن دا ڈپسیم تاں انہاں اندر آوٹن دا
 آکھیا۔ میں موکل منگی تے ہوٹل ۷ے کارڈ تے اپنا ناں تے کمر نمبر کھڑ ڈیوٹن ۷ے
 بعد کھنوں کنوں۔ سرد صاحب ۷ے ولن سیتی رابطہ قائم کرٹن دی اراداس کسیم تے
 ول ہوٹل روانہ تھی گویو سے۔

منگی منگی پھوار دسدی کھڑی ہئی۔ ہک سڑک مڑیوں تاں سامھیں گو پچا سینما دا
 بورڈ نظر آیا۔ ایں سینما کنوں اسڈا ہوٹل سڈ بندھ دی تھی تے ہا۔ جیڑھی جا بے دی
 گول ۷ے رخ سارا دریا گنچ رلیے ہا سے۔ او اسڈی بنل نال ہئی۔ خوشی تھی جو سڑ صاحب
 کنیں پیرے مارٹن ۷ے رخ دلیھے دا کھنیا نہ تھیے۔ کاؤ سڑ کنوں کنجی گھن تے کمر کھو لیسے
 تے تلے فون کرتے چاء منگو اوٹن ۷ے بعد لکھڑ ساہیں کڈھ تے سامان کھول کر ایں لماری
 ۷ے رخ رکھیا۔ میں سہل ہو ایتے سڑک دے پاسوں آلا دروازہ کھول چھوڑیم۔ ریلنگ
 تے سکن واسطے کھڈائے ہوئے کپڑے مینہ ۷ے رخ ولا جھپے پے ہن۔ ڈو پھر پی پی
 روٹی کھاوٹن ۷ے بعد منگی سم گے تے میں کرسی گیلری ۷ے رخ رکھ تے باہر دا نظارہ
 کرن پھر گیم۔ سفر ۷ے رخ یوں اولوں دی گھٹ ندر آمدی ۷ے رخ اتھاں آتے ہرٹلے

۷ے عکس کون اکھیں ۷ے رخ سامنھن دا شوق سمھن نہ ڈیندا پیا ہا۔ ناشیں کون سماں
 کچھ صاف تھی گیتاں جو ملہ تھی جو شیت ہٹن بارش نہ تھیوے۔
 شام کون جامع مسجد دے پاسے گویو سے۔ چوک کنوں کچھ ہتھ پھرتے
 سدھی سڑک گھنڈے کچھ اگہوں دے رخ تے جامع مسجد نال آگہو سے۔ سوڑی سڑک،
 ٹریک دا گھوڑ۔ رکشے تے ٹانگے والے ہک پے کون کالھیں مندے کڈھدے تے
 زبانی جگ کریدے ہوتے ہک پے دین ست پڑھیں نال نا جائز تعلقات گنڈھنڈے
 پے ہن۔ چارے پاسے گھلیا۔ مچھی دی بدبوتے ہواڑ کھنڈی ہوتی ہئی۔ جامع مسجد
 دین پوڑتیں نال ڈھیر سارے لوک بیٹھے ہن۔ آسام ۷ے واقعات ۷ے متعلق بنیر
 ٹنگیے ہوتے ہن۔ تقریراں تے چندے کٹھے کرٹن ۷ے اعلان پے تھیندے ہن۔ سولہ گھن
 جامع مسجد ۷ے جلال دی ہک جھک ڈیکھ تے چاڑھی بازار کنوں امیر چند مارگ تے
 آکر ایں چاندنی چوک دے رخ آگہو سے۔

شاہجاں دی دھی جہاں آرا ۷ے وسایل، مغلیں دے سنہری عہد دے
 چاندنی چوک دین شعاعیں ۷ے عکس حالی تیں دھی تاریخ ۷ے صفحیں تے بکھدے پن
 تے ہٹن دا چاندنی چوک ہک عام جہاں سوڑا تے پر جو ہم تجارتی علاقہ ۷ے جامع مسجد ۷ے
 غیر ارادی طواف ۷ے دوران چارے پاسوں گور دوارے تے مندر نظر یے۔ مذہبی
 جنونی شیطانی ۷ے جواز واسطے ہر دور ۷ے رخ ایگھیاں جو کتاں کریدے رہندن۔
 مندریں دے رخ بتیاں ہلداں پیاں ہن۔ پوجا تھیندی تے پر ساد وڈنڈا پیا ہا۔
 چاندنی چوک کنوں لنگھ تے لال قلعے دی باہرلی سڑک نیا جی سبھا ش مارگ تے
 آویں تاں ول کنٹن ٹھینوں پتے گی۔ سڑک ۷ے ڈو نہیں پاسوں فٹ پاتھیں تے
 جنتا ۷ے دیرے پگے ہوتے ہن۔ نیچے پگے ہوتے۔ انہاں ۷ے نال سائیکل رکشے "پارک"
 کیتے ہوتے تے جیسے ۷ے باہروں زمتول عورتاں تے پڑپتیں ۷ے ڈھانچے بال دسے
 مینہ ۷ے رخ پتھیاں مارتے بے فکرے تھیے بیٹھے ہن۔ دھن دی غیر مہفمانہ وڈنڈا سیت

داجبر تے رزق دے حصول دوج اؤکھ۔ بناوت دا جواز بندھی دے تے ایہ بغاوت دے ویڑھ دوج معاشرتی تے سماجی قدریں دے نال نال مذہب وی آوندے ایہہ منظر ساڈے سانگے نویں ہن پرہندوستان دے ہر وڈے شہر دوج فنٹ پاتھیں تے گزارا کرٹن آلی ایہہ مخلوق عام دے ہوٹل واپس آویں تے میں سمھن دا ارادہ پدھئے۔ سنگت وی صلاح ہئی جو کیرے دے متعلق معلومات دیاں جیباں بھری کھڑی ہئی۔ وسدے مینہ دوج رواں تھی گی۔ دہلی حالی تیں جاگدا پیا ہا پرین تھکے کون نال سمھاتے نندری شاہی دوج تہج بگیم۔

سورے اکھ کھلی تاں شلیا پیا ہم تھکیرے دے اثرات اکھیں نہ کھوٹن ڈیندے پے ہن۔ چنگی دیرے بعد لگلیں دوج کجھ ست آئی تاں اٹھی اٹھم منہ ہتھ دھو تے سہاک تھیم تاں ہر کوئی جاگدا پیا ہا۔ رات دا حال پچھن دی دیر ہی جو بھنی دھاڑ گھوڑا شروع کیتا تے رات میڈے نہ دہنن تے میکوں متفقہ طور تے بدست ترار ڈٹونے۔ حالی حال حوالا دامنڈھ بدھیندا پیا ہا جو در کھڑکیا۔ سارے چپ تھیں گے۔ اتنی سویر کون دہلی دوج کون اساڈی تانگھ تے آئے۔ دروازہ کھولیم تے ہک بندہ اندر آگیا۔ پتہ لگا جو آپ اساڈی تفتیش تے تحقیق واسطے سی۔ آن۔ ڈی دے دفتر وں تشریف گھن آن۔ اوں عارضی شہریت دا فارم اساں کنوں گھن تے اساڈی حاضری لاتی۔ اپنے نال آندی ہوئی ڈاری دوج کجھ نکھیس۔ اتنی دیر دوج میں تلے ٹیلیفون کرتے چاہہ نکھویم۔ کجھ پڑھ کنوں واند تھیں تے اساں اکھیں نال پارتاں ڈیون پے گیا۔ باقی سنگت کجھ دُڑے تھئے پر میں دیہات دار ہون والا ایہہ اشارے بازی ڈاڈھی چاٹا ہم۔ جیں ویلے اوں ڈٹھا جو ای کم فی بُداتاں ول رعب پاؤن کیتے تحقیقات شروع کر ڈتس۔

”اتھاں کھیں کھیں آویں؟“

”دیا پرکاش سرور فلیٹ نمبر اکٹھ انصاری مارکیٹ دریا گنج نئی دہلی فون نمبر ۲۷۶۰۲“ میں ناں دے نال پورا ایڈریس وی ڈس چھوڑیا۔ اتھاں اوکجہ دجیا تے ہک تیرہا چھوڑس ہوٹل تے کیوں لکھئے پویں؟“

میں ٹورسٹ رجسٹریشن آفس کنوں ملیا ہوا عارضی شہریت دا فارم چاتے کھکھایس جیں تے لکھیا ہا *“STAY AT ANY HOTEL IN DELHI LOCKNOW JAIPUR AND BOMBAY”*

ایہہ جوانی حلقہ کاری ہا۔ اوچھوڑ مار گیا۔ لحظ چپ کرتے پھیکڑی ہتھیا استعمال کیتس۔

”تاں آگرہ تاں ضرور دسیر تے تاں کھیں آگرہ داویزہ جو کنھی؟“

”اساں ہر عمل قانون دے دائرے دوج رہ تے کر میں۔ آگرہ داویزہ مل گیا۔ تاں ٹھیک تاں دل سہی“ چاے پاسوں در بند ڈکھ تے چہرے تے مایوسی دیاں کولیاں ٹرن پئے بگونس۔ اوں اساں گرفت کنوں بھلا ڈکھ تے پھیکڑی تن ماری تے آگرہ دیاں تفریباں تے اساں ضرور دہنن دی تاکید شرع کر ڈتس۔ اساں دل دی پڑا بگوسے ماں سدھے بستے تے آگیا۔ جو میڈی سیوا کر چھوڑو۔ پچھے تے ساڈی منشا ہندوستان دوج جتھاں دے رہو۔ میں گھر بہہ تے تے ساڈی حاضری لاچھوڑنیدار ہساں۔ اساں اوں دے منصب کنوں دیکھن دے بدلے اوں دی محنت دا احساس کریندے ہوئے خیرات سمجھ تے اوں کون ندرانہ ڈٹاتے او خوش تھیندا ہا ہر نکل گیا۔

اساں دہلی دے متعلق مسلماتاں لٹریچر گھنن کیتے کناٹ پلیس دوج ٹورسٹ آفس گرٹا ہا۔ سائیکل رکھتے تے بہہ تے کناٹ پلیس روانہ تھیوسے۔ رکتہ دہلی گیٹ کنوں لنگھ تے آصف علی روڈ تے آگیا۔ کجھ اگوں تے بگوسے تاں پولیس ٹریفک روکیندی کھڑی ہئی۔ پتہ لگا جو رمل لیلیا میدان دوج راجوکاندھی دے جلے دی دوج کون سڑک بند دجھپوں تے دل تے ہک جھوٹ سڑک کنوں تھیندے جو ابرلال نہرو مارگ تے آگوسے۔ رکتے والے شارٹ کٹ ہا راتے رکتہ مولانا آزاد میڈیکل کالج کنوں کڈھیندا

ہک بھی تڑی سڑک تے آن چڑھیا تے دل کستور باگاندھی گرازا کالج کینیں وڈی سڑک تے آگیا۔ کالج مے گیٹ مے اگوں سٹھپ واسیاب بار کراڑیاں اپٹے حسن دیاں شعاعیں کھنڈنیدیاں ہویاں ٹہل دیاں تے مستیاں ودیاں کرنیدیاں ہن، انہاں کوں دیکھو ونجی دیاں پوشا کاں، ساڑھیاں، چوڑی داپا جامے تے سکرٹ پاتے ہوتے ہن۔ رکتے والا رکتہ روک تے پیڑی بچھاوٹن پئے گیا۔ تے اساڈیاں اکھیں اوڈاں ہن لگ گیاں اوں پیڑی بچھاتے رکتہ ٹارن کیتے ساہ کٹھے کیتے تے۔ اساں ایہہ رنگیل عکس اکھیں برونج سانجھے۔

کناٹ پلس کنوں کچھ پرو بھرے ہا سے جو رکتہ رُک گیا۔ اگوں سائیکل رکتے واسطے ممنوع علاقہ بار کرایہ ڈے تے اہہ پیوسے کناٹ پلس دیاں چٹیاں کھیرا وچیاں عمارتاں اسمان نال سڑکاری کھڑیاں ہن، ادھ برونج اوچا پاتی تے ہک گول جہاں ساوا میدان ہا جینیں مچ پھیل پوٹے رونقاں لاتاں پے ہن۔ میدان مے چودساروں وڈیاں وڈیاں عمارتاں ہن، جنہاں مے پاسیں کنوں ٹھیر ساریاں سڑکاں بھتیاں پیاں ہن، این ملاتے کوں کراچی مے صدر یا لاہور دی انارکلی وانگے چاکسمجو پرکناٹ پلس انہاں کنوں ڈھیر کھنڈر یا ہویا تے صاف ستھرا ہار ٹورسٹ آفس کوں بولیندے بولیندے اک گیوسے دوکانیں مے برانڈے جھاگ تے سڑک تے اوں تاں اینویں لگے جو ہنیں ہن، سڑک تے کھڑے ہا سے۔ ڈھیر دریمے بعد منزل بھی تے اساں مزدوری سلومات گھن تے گول ساوے میدان تے آن چڑھیوسے، ایس اوچاڑی مے تلوں ہک ارکڈیشنڈ مارکیٹ ہئی، جینیں واناں پالیکا بازار ہار ہک دروازے کنوں پوڑیاں اہہ تے تلے گیوسے تاں ہک نویں دنیا آباد ہئی۔ زمین مے تلوں بونج ماحول بونج سکیڑاں دوکاناں تے بے انت لوک ہن۔ ہا ہر کنوں سیرگاہ دانظر سپیش کرٹن والے میدان تلوں اتنی دسوں تے رونق ڈیکھ کراہیں حیران تھی گیوسے۔ ہک دوکان تے ساڑھیاں ٹنگیاں ڈیکھ تے کھڑ رہیوسے۔ دوکاندار ضرورت کچھی۔ اساں آکھیا اونویں کھڑ گیوں۔ اسا کوں آپس برونج

الینا ڈیکھ تے نال آگیا تے سراکی بونج کھپیں "نمان کنوں آریہ" میں ہا کرتے حیران تھی گیوسے۔ اوں اندر سڈھ گدھا۔ تعارف بھتیاں پتہ لگا جو نمان دار۔ ناں "پریٹیم" ہس اسان کنوں مال حال پھد پارہ گیا۔ ہک بے کوں مل تے خوش تھیوسے، کچھ دیر بہہ تے اوں کنوں ملکا یوسے ہک ہیا چکر مارتے کچھ بیاں پوڑیاں اہہ تے مزید تلے لٹھوسے تاں تلے بیاں دوکاناں ہن۔ ڈھیر تینیں آوارہ گردی تے فریاری کرٹن مے بعد ہا ہر آگیوسے۔

ہا ہر چھوڑ گیا پیا ہا تے ٹھڈی ہیل گھلی کھڑی ہئی۔ اساں تلے تے بہہ گیوسے، جوں جوں ڈو پھر چڑھدے ویندے ہن۔ رونق ودھدی ویندی ہئی، اٹھوں اٹھتی تے کناٹ پلس واک چکر لاوٹن مے بعد ہول ولن دی صلاح ہئی۔ ہک سردار جی دی ٹیکسی نال ونج تے اوں کوں دریا گنج بھاوٹن دا آکھوسے ٹیکسی ڈوانہ تھی گی۔ دوکے آند مارگ تے رام لیلامیدان مے نال گیوں تاں لوکیں دا بے انت ہجوم ہار، راجیو گاندھی داخلہ ختم تھی گیا ہا تے لوک جھنڈے۔ بنیر جاتی تے ویندے ہن۔ سردار جی اندر گاندھی۔ راجیو گاندھی نے کانگریس مے لوکیں کوں سکھیں آئے منڈے کڈھن پئے گیا۔ دل سیاسی کارکنیں کوں شرمع تھی گیا۔ حویا ستانیں دی انڈ تے چڑھ کر ایں اپنا ویلھا دنھاوٹن تے حیاتی گالٹن مے بچوں پے ودن۔ سردار جی واناں کرنیل سنگھ ہار، اوں مے منڈے کچھ گھٹ تھیے۔ تاں میں خالصتان دی تحریک مے بارے برونج پھیا۔ اوں آکھیا بادشاہو! جیکر سکھیں نال اینویں نا انصافی تھیندی رہے گی تاں خالصتان ضرور بنے۔ ول اوں پنجاب دی تقسیم۔ پانڈ دی غیر منصفانہ وند پنجاب ونج سکھیں دی اکثریت کوں ختم کرٹن دی سازش تے بنھاں مرموسیں دا تفصیل نال ذکر کیتا۔ اوں دی گالھ گالھ وچوں سیاسی شعور جھکد اپیا ہار، چھڑی جذباتی تقریر نہ ہئی۔ سیاسی عمل دا تسلسل تے اظہار دی آزادی نال عام لوکیں ونج سیاسی تے سماجی شعور خود بخود پیدا تھی ویندے۔

آصف علی روڈ تے ترکمان گیٹ کنوں لنگھ تے دہلی گیٹ مے چوک کنیں کرنیل

لنگھ ٹھیکسی روک ڈتی۔ اسان کرایہ ڈے تے بہر پیڑ سے۔ ہوٹل بیچ تے اپنے کمرے
 دینج بیٹھوں، تھوڑی دیر سے بعد ٹیلیفون آیا۔ میں سنیم۔ اگوں سرد صاحب
 ایندے پے بن۔ انہاں ڈسیا جو میں ہنیں کھنوں کنوں آیا تے تا ڈاکار ڈٹے۔ میں
 اند پیاں، ٹیلیفون بند کرتے دوستیں کون ڈسایم۔ سارے خوش تھی گے۔ تھوڑی دیر
 لے بعد دروازے تے دستک تھی۔ دروازہ کھلیا پیا ہا۔ میں اند آون دا کھیا۔
 حضرات میڈاناں و دیا پرکاش سرور۔ انہاں دروازہ لنگھن سٹیٹی اوجی آواز نال
 آکھیا۔ ملن لے بعد اسان اپنا اپنا تعارف کرایا۔ ”میڈی دھرتی میڈے لوک“ لے
 حوالے نال کیوں چاندے بن۔ پتہ فی ایہ کتاب انہاں کون کتیں ڈتی سی۔ بہن
 لے بعد انہاں اوکھ سوکھ دا حال پھیا۔ میں دہلی آہتیں سارا حال ڈتا۔ انہاں
 آکھیا اگر تا کون کوئی سرکاری بندہ تنگ کرن آدے۔ تاں اوں کون میڈا پتہ بے
 ڈو بجا یا میگوں فون کر چھوڑ بجا۔ میں انہاں کون کتابیں دی سوکھڑی ڈتی۔ ڈاڈھے
 خوش تھیں۔ ڈھیر تیں بہن لے بعد او وچن لگے تاں میں انہاں کون تلے تیں بجا
 آیم۔ ادشام کون گھر آون دی پارت ڈے تے روانہ تھی گے تے میں اتھیں کھڑیم
 جھڑکا جاں مرید اسپا ہا۔ پھینکاں پوٹن شروع تھی گیاں۔ میں اتے آتے سڑک
 لے پاس آلا دروازہ کھول تے کرسی گیلری دینج سٹ نے پھر ریم۔ منہ و دھدا
 گیا۔ تھوڑی دیر لے بعد بجا دھی ہوا پھری تاں میں پسٹ پے گیم۔ کرسی اندر رکھ
 تے سترے تے لیٹ گیم۔ سنگت کنوں رات دی رنگین داستان سنیم۔ دل بارش تے
 گفتگو تھیدی رہ گیا۔ اسان ڈے آون کنوں گھن تے ہن تیں کجھ بھنٹے چھوڑتے بارش
 مسلسل تھیدی رہ گیا ہئی۔ صلاح کیتو سے جو بارش دینج اپنا وقت جھباروں کرن
 دی بجائے ایہے ڈینہہ جے پوریا کھنوں دینج گزاراؤں۔ اخیر جے پور پھکے دینج آیا تے
 دل کالھیں کریدے کریدے سم گبوسے۔ پھلے پیر اکھ کھلی ناں میں کھاتا پیا سم ڈھیر
 تیں انہاں کون تا لنگھن لے بعد تیار تھی تے سرد صاحب لے گھر روانہ تھی گیم۔

کو پچاسینا لے ساھیں دلے سنگل کنوں بھرٹن لے بعد بھل تے ہک سڑک
 پہلے ٹرا گیم تے دل ڈھیر تیں رلدا رہ گیم۔ ہک مندر دیاں بتیاں بلدیاں ڈکھ تے دگ
 سنبان گدھم۔ ایہ مندر سرد صاحب لے گھر لے ساھیں ہا۔ پوڑیاں چرماھ تے
 دروازہ کھڑکا می تے اپنا ناں ڈس تے اندر پے گیم۔ سرد صاحب دینج بیٹھے بن انہاں
 جی ایں کون، آکھیا۔ کالھیں کریدے رہ گبوسے دل چا آگے۔ چا پندے ہونے
 میں کتاباں بھروٹن شروع کر ڈتیاں۔ آزادی کنوں پہلوں سرد صاحب ملتان دچوں ”شان ہند“
 رسالہ کڈھیندے بن۔ بعد دینج دہلی آتے انہاں رسالہ وی جاری رکھیا تے کتابیں داکار دبار
 وی نال شروع کر ڈونے۔ میں کجھ کتاباں اپنے واسطے بکھیر رکھیاں۔ اتنی دینج باقی سنگت
 وی آگے۔ سرد صاحب کون جے پور وچن دی کالھ کریدے ہونے رہنا لے میگوں سے انہاں
 پک سٹی ایجیپس نے وچن دی صلاح ڈتی تے سیٹیں دی ریزرویشن اپنے ڈے لاگدھونے۔
 اسان ہک کانڈے اپنے ناں تے عراں کھ ڈتیاں جو ایں لے بغیر ریزرویشن نی تھی بکری۔
 انہاں ہوں دلیہ ہک چھوکرے کون ریزرویشن آفس روانہ کیتا۔ اسان کجھ دیر لے بعد
 موکل گھن تے اردو بازار روانہ تھی گبوسے۔

جاس مسجد کنوں کجھ پہلے ہک ٹرک کنوں مچی لہندی پی ہئی۔ جیں دی بہر اس چلے
 پاسے کھنڈری پی ہئی اسان تک بند کرتے نالوں لنگھ گبوسے۔ پیٹ پوجا کرتے ویوتاں
 سنگت کیبرے تے وچن دی صلاح رتھی کھڑی ہئی۔ ہوٹل کین آتے انہاں رکھتے تے
 چرماھ تے روانگی کچڑی۔ میں اُتے آتے چا پلیم تاں پتہ لگا جو اسان ڈاک سنگت نال جاتے گے
 تے حن ہا بہر ہٹا پڑے۔ میں فیجی نال کالھیں کرن بہ گیم۔ اونوں سن دا چھوکرہ ہاتے
 ناں موبن ہس۔ اوں ڈسیا جو میں ڈینہہ داکہ کپنی دینج ٹا پٹ دی نوکری
 کریدیاں تے رات کون اتھاں ڈیون ڈیون آوینداں ڈنہیں پاسوں رلاتے ساڈھے
 تہرے سو بچھا رملدی ہس تے ایں طرح بکے بکے بھین بھراؤں تے ماو دی گڈران تھیدی
 ہس۔ نال نال پڑھدا وی پیا ہا۔ یارھاں دچے تیں اوں لے نال کالھیں کیتے تے دل

ہوں دی صلاح تے کہ خالی کرے دا دروازہ کھلواتے دسج ستم۔

سویرے اٹھی تے اپنے کرے دا در کھولیم تاں سارے تے پے بن میں شیوکر تے دھانتم تے ادوی جاگ پے۔ چا پیاں نال چا و سجن دی پھکاو ت انہاں دیں شکلیں تے جگا لے نال نشا برہی۔ اچ اسان سبھ کنوں پہلے دہلی توں جے پور روانگی لے اندراج واسطے و سجنٹا ہا۔ و سجنٹ کنوں پہلے سرور صاحب دا فون آیا جو ریزرویشن تھی گئی ہا ہٹل کنوں نکل تے ۵:۳۱ لے دفتر و سجنٹ کراہیں کاندھی کاروائی کنوں واندے تھی تے پیرس ٹریپو سے۔ چونک لنگھ تے سٹھار وڈ تے اچڑھو سے انگریز بشین گراؤنڈ کنوں تھیندے اگے نہیں ٹرے گیو سے انگریز بشین گراؤنڈ یا ہال آف سٹیٹس (HALL OF STATES) و سجنٹ سارے صوبے اپنی مصنوعات دی نمائش کرنیدن تے ایہ بہوں وڈے علاقے و سجنٹ کجھ پرے دسج تے کہ پہاڑی تے بے انت گھرے قطاریں لے چ رکھے بن۔ اُتے کہ قبر ہئی۔ ایہہ نکا پیرا مزار لے تے اتھاں نساں منٹ تے سنت لہاؤن والے گھرے آن رکھیندن تھوڑا اگوں تے پڑانا قلعہ ہا۔ سڑک کنوں لہہ تے قلعے لے پاسے ٹریپوں۔

ہمایوں لے آباد کیتے ہوئے شہر ”دین پناہ“ کوں بھڑکراتے شیر شاہ سوری پڑانا قلعہ اُسروایا ہا۔ محکمہ آثار قدیمہ دی تحقیق مطابق سبھ کنوں پہلا آباد تھیونٹ والا شہر ”اندر پورست“ اقصی آباد ہا۔ جہیں دا ذکر مہا بھارت و سجنٹ دی ملدے۔ شیر شاہ اس کوں ادھورا چھوڑ گیا تے شاہی سبھانٹ لے بعد ہمایوں اس کوں مکمل آن کرایا۔ ٹکٹ گھن تے گیٹ کنوں اندر لنگھ گیو سے گیٹ لے نال ساری تے مرمت دا کم پیا تھیندا ہا۔ قلعے دی یاد دہن تھیاں کندھیاں تے بھینیاں ترٹیاں ضیلاں رہ گبن۔ پوڑیاں چڑھ تے اُتے فصیل تے آپھیوں۔ فصیل کنوں نویں دہلی دا خوبصورت نظارہ اکھیں کوں دندا پیا ہا۔ پس منظر و سجنٹ انڈیا گیٹ تے راشٹر پتی بھون دیاں عمارتاں نشا برہن۔ اسان کجھ کجھ صاف ہاتے چھدر اچھرا چھڑو لاکھٹھا

تھیندا پیا ہا۔ لحظہ فصیلیں تے سیر کرن لے بعد تلے لہہ آیو سے۔ سامنے شیر منڈل پناہ ہا۔ ایہہ مینار شیر شاہ سوری اپنی تفریح کیتے اُسروایا ہا۔ ہیں دیں پوڑیاں کنوں پیر تکٹن نال ہمایوں پھیلے و تے ول فوٹ تھیا۔ ۴۴ لے فسادات و سجنٹ ہیں قلعے لے پٹے لوکیں کوں پناہ دتی ہئی۔

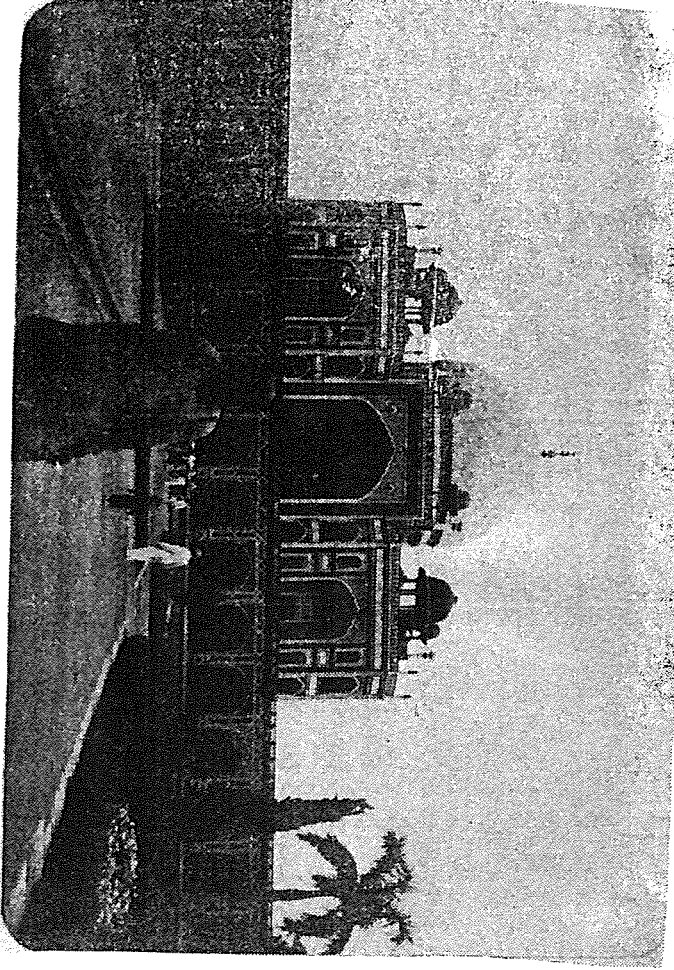
قلعے لے گیٹ کنوں باہر نکل تے سڑک تے اگے گیو سے۔ گیٹ لے نال کہ بناؤ تو جھیل بٹی ہوئی ہئی۔ جہیں و سجنٹ پڑیاں ٹردیاں دیاں ہن تے لوک سیر کرندے پے ہن۔ کجھ تھیں پیرس ٹرٹن لے بعد سوری گولڈن کیتے بچوں تے ول آیو سے۔ کہ رکتہ آیاتاں اوں کوں دستی حضرت نظام الدین جلن دا اکھ تے پہہ گیو سے۔ او برائے انٹر کانٹی نینٹل دی آسان قامت عمارت کوں ڈیکھدے ہمایوں لے مقبرے تے نظر کرندے۔ کہ جاتے دکھتہ رکیا۔ تاں لہہ پیو سے۔ سٹوٹی سڑک لنگھدے۔ گلیاں لڑے، لوکیں لے گھوڑ و سجنٹ جاہ بٹیندے بچیاں والیں کنوں جان چھڑا ویندے، فقیریں کنوں معافی منگدے۔ اخیر و سجنٹ گیو سے جوتیاں لہاتے نگران لے حوالے کیتیاں تے اندر گیو سے۔ اندر لوکیں دا بھوم ہا۔ کہ آدمی امیر خسر و لے مزار والے پاسے اساڈی رہنا کی کیتی۔

خواجہ ابوالحسن بن امیر سیف الدین محمود امیر خسر و اپنے عہد دی تاریخ ساز شخصیت ہن۔ نامور شاعر، عظیم موسیقار، راگ دا گنٹیں لے خالق، تار لے موجد، بھارتیں، ڈوسٹو، کہہ مکر نیس، نسبتیں تے رنجیت لے امام، اردو زبان دی ابتدا کرن والے۔ فارسی نثر تے نظم دیں ۹۹ کتابیں لے مصنف، امیر خسر دست بادشاہیں دا دور ماٹھے، ہندوستان و سجنٹ فارسی لے سب کنوں وڈے شاعر۔ شاہیں لے چھیتے امیر عظیم فن کار علاؤ الدین غلی لے پیر سلطان قطب الدین دی شان و سجنٹ نمونوی ”نہہ سپہر“ لکھ تے ہاتھی لے وزن لے برابر سونا انعام گدھا سلطان غیاث الدین تغلق دی شان و سجنٹ انہاں تغلق نامہ نظم کیتا۔ حضرت خواجہ

نظام الدین اولیاء دے خاص مرید مرشد دے وصال دے بعد انہاں دے
فراق و رخ انتقال تھیا۔ اچ اتھ آدن والا ہر عقیدت مند حضرت خواجہ دے مزار تے
حاضری ڈیون کنوں پہلے امیر خسرو دے مزار تے حاضری ڈیندے۔

تخلیق دی خوشبو چارے پاسے کھنڈارن والے این عظیم شاعر تے موسیقار دی قبر
گلابیں نال کجی ہون ہئی۔ اسان دی کجھ گلاب نذر کیتے۔ فاتحہ پڑھی۔ سلام کیتا تے
پھیلے پیریں ٹرے ہوئے باہر آگہیو سے۔ حضرت خواجہ نظام الدین اولیاء دے مزار
دے پار ہوں زائرین کنوں زیادہ خدام دا ہجوم مار جیڑھے ہر آدن والے کون دیکھ ویند
ہن۔ ہتھ و رخ جیڑ پیر تے آدم بو، آدم بو، کرٹن والی ایہہ مخلوق اسا ڈاوی گھیرا کر
گی۔ سیدائیس شاہ جیلانی دی تحقیق مطابق حضرت خواجہ دے وسیلے نال رزق حاصل
کرٹن آلی ایہہ خلقت رے ٹہری دے چار سو آدمیں تے مشتمل ہے۔ اچ شہیت
سارے آتے ودے ہن۔ انہاں دی چھک چھپڑ اسا ڈی ساری عقیدت کون کجھار ڈوتا
اچھالیاں دکھاں چنیدے اندر و رخ تے فاتحہ پڑھیو سے تے ول باہر نکل تے پاسے نال
بٹی ہون مسجد روح پناہ و رخ گدھی۔ مسجد کنوں نکل تے شاہجہان دی دھی جہاں را
دی قبر تے فاتحہ پڑھی تے باقی قبریں کنوں تھنیدے اپنیاں جوتیاں چاتے ول پیو سے
غالب اکیدی دی عمارت آئی۔ تاں اندر و رخ تے ڈاکٹر خلیق انجم داپتہ کتیم۔ او کینھاں
آڈیٹوریم ڈیکھ تے اتلی منزل تے گہیو سے اُتے لاہریری تے مطالعہ گاہ ہئی۔ غالب
دے متعلق کتاباں تے تصویریں مواد ڈھٹوسے۔ میں ماکہ رام دامتہ کیتا ”دیوان غالب“
گدھا رحیل روح اپنے تاثرات کھینے تے اسان واپس تھیو سے۔ سڑک پار کرتے ہمایوں
دے مقبرے کینیں آگراہیں گیٹ دے نال بٹی ہون درمی کنوں ٹکھاں گھن تے
اند پے گہیو سے

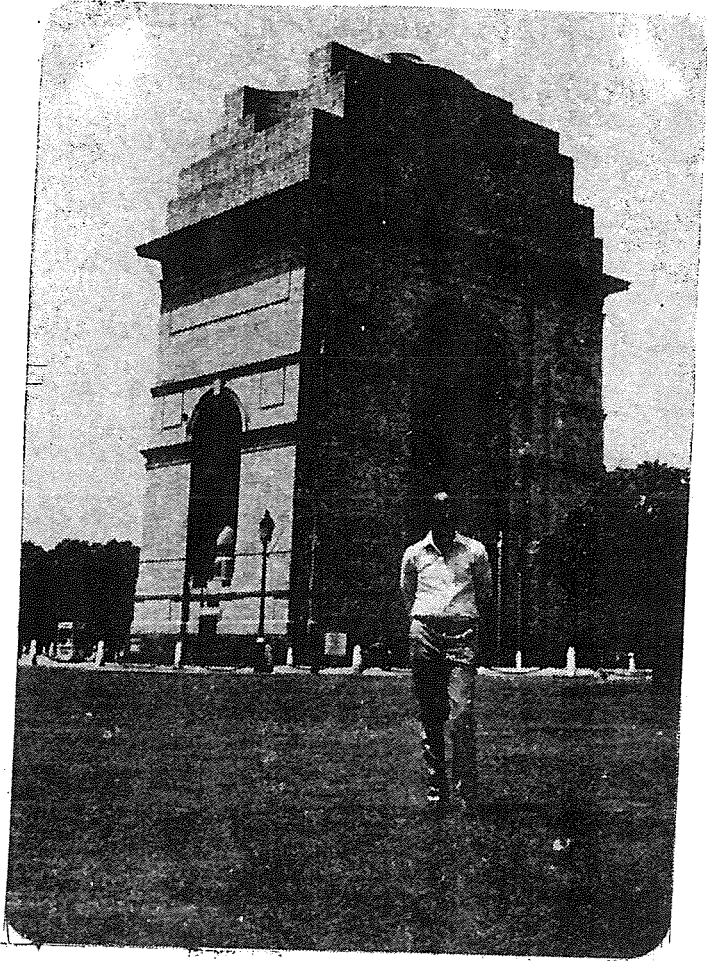
سرخ بگری دی سڑک کنوں مقبرے دے نال تھج گہیو سے۔ ڈو نہیں پاسوں ساو
سیدان درختیں تے پھلیں نال کجے ہوئے ہن۔ ساہیں ہمایوں دے شاندار تے پرو قار

مقبرہ خواجہ نظام الدین

مقبرے دامنظر ہا۔ پوڑیاں چڑھتے اتے گیوں تے کہ وڈا دروازہ لنگھتے
 قبریں کینیں و سچ کھڑوسے۔ ایہہ مقبرہ ہمایوں دی وڈی بیگم اسروایا ہا۔ ہمایوں
 نے مرن دے ۹ سال یا ۱۴ سال بعد ۱۵۶۵ء و سچ اُسریا ایں مقبرے دی تعمیر کنوں
 منغل طرز تعمیر دی بنیاد رکھی گئی۔ جیہں دے وچ ادچیاں مہراباں تے دہری قبردار وچ پیا
 اصلی قبر زمین دی سطح تے اتے ڈو جھانٹان اوچائی تے۔ ایں مقبرے دی تعمیر وچ
 سرخ رنگ دے نال نال کالائے چٹا پتھر دی درتیا گیا۔ ہمایوں دی قبر دے علاوہ
 اتھاں منغل خاندان دے پے وی مشہور لوک دفن ہن۔ ہمایوں دین زالیں بیگم بیگم
 تے حمیدہ بیگم، شاہ بہان دے پتردار اشکوہ کنوں علاوہ جہاندار شاہ تے فرخ سیرکنوں
 علاوہ ہنصیں وی شاہی خاندان دے لوکین دیاں قبراں ہن۔ ۱۸۵۷ء دی جنگ وچ
 شکست کھاوٹن کنوں بعد بہادر شاہ ظفر اپنے ترے پتریں نال اتھیں پناہ آن گدھی
 تے اتھاہوں لغٹینٹ ہڈن دے ہتھوں گرفتار تھیے۔

قبریں والے ہال وچ چھپے اڈردے ودے ہن۔ تے فرش تے وٹھوں دے
 ڈھک بگے پے ہن۔ نفل الہی دے مزاد دی بے چارگی تے قبریں دی حالت ڈیکھ
 تے افسوس تھیا۔ باہر نکل تے بھت تے آ بیٹھوسے۔ وسیب وچ ڈھیر ساریاں
 عمارتاں تے قدیم آثار نظر دے پے ہن۔ تلے آتے سائے میدان پھر دے ہک جاوتے
 لیٹ بگیو سے۔ سائے ڈینہہ دے پیدل سفر نسا ہا کہ چھوڑیا ہاتے اسان تھکیڑے دے
 باوجود وچ دہلی کون پیریں ٹرتے دیکھن چہندے ہا سے۔ رگبت دے اندر ہک کھوکھے
 کنوں بوتلاں پیتے تے تریہہ گھٹا دٹن دے بعد باہر نکل آلیو سے۔ اتھوں انڈیا گیٹ سولہا ہا
 ڈاکٹر ذاکر حسین روڈ تے ٹریوں، جھڑ کھٹا تھنیدا دیندا ہاتے کہیں دیکھے گجٹ دی
 پئے دیندا ہا۔ انگریزی وی وسایل تے تجویزیں نال ٹنایل نویں دہلی دا ایہہ علاقہ
 کھلیں سرکین۔ چوڑے میدانیں، صاف پتھرے ماحول تے فطری سٹھپ دیاں بھاندان
 ڈیوٹن دی دجہ کنوں سوہنا لگدا پیا ہا۔

انڈیا گیٹ — دہلی

کب موڑ مرادوں تاں درختیں کنوں جھاتیاں مرئید اہویا انڈیا گیٹ نظر پئے گیا
گول چوک کنوں کچھے ہتھ پھر گویوں۔ این چوک کنوں ڈواہ بارھاں چوڑیاں سڑکان بکھڑیاں
پیاں ہن۔ انڈیا گیٹ راشٹر پتی بھون دہن وال سرک راج پاتھ تے ہا۔ ایہہ بہوں
اد چیری محراب ۶۔ محراب دے تلوں کھ چو ترے تے ڈوبند وصال بھاگل پائی کھڑین
انہاں دے اتوں لوجے دا خود رکھتے تے تلوں مثال بلدی پی ۶۔ ایہہ جگ عظیم
۶۶ ج مرٹن والے فوجیں دی یاد ۶۶ ج تعمیر کیتی گئی ۶۔ محراب دین اندر لیں کندھیں
تے مرٹن والے مسالیں، کراڑیں تے سکھیں دے نال اکیرے ہونے ہن۔ سامھیں راشٹر پتی
بھون دیاں منگل طرز دیاں عمارتاں نظر دیاں پیاں ہن۔ اجن اسان انڈیا گیٹ کون چا پے
پاسوں پھرتے نہ ڈھٹھا ہا۔ جو ہلکی ہلکی پھنوار پوٹن پئے گی۔ اسان تے گجا جاں مرئیدے جھڑ
کون کاڈر نال ڈیکھدے کرن روڈ تے چڑھ تے کنٹا پلیس والے پلسے ٹرپو سے
نئی نئی پھنوار ۶۶ ج پیدی ہوتی ساول تے درختیں دا نظارہ اکھیں کون وندا پیا ہا کھتیں
کھتیں منظر دھندلائے تاں رومال کھیسے وجوں کڈھ تے عینک صاف کرن نال ل
واضح تھی وندا ہا۔ رستے ۶۶ ج ڈاک خانہ ڈیکھ تے اندر وینج کراہیں نال چاتے ہونے
خپیں دے اُتے سٹاکھاں لاوٹن دے بعد ڈول ۶۶ ج سیٹو نئے تے دل ٹرپو سے کنٹا
پلیس آویں تاں اوہے رونقاں میلے ہن۔ بارش دے بارو دیر کرن دے شوقین
ٹیکر۔ ٹیکریں پالیکا بازار دے اُتے میدان ۶۶ ج ہوادی ٹھڈ کا زنال اندر دی تالیش
کون ٹرئیدے پئیے ہن۔ کچھ لحظے آوارہ گردی دے بعد وٹن دی کیتو سے۔

مینہ ٹھیکر اتھی گیا ہا۔ ٹیکسی تے چڑھ تے ساگی دگ کھندے ہوٹل آگپو سے۔ پیچھے
ہونے کپڑے ہاتے سکے کھتن دے بعد سکے ڈینہہ دے پریں سفر دا تھکرا گھن تے
لیٹ گیم۔ چاہ منگو اتے پتیو سے تاں ساہ ۶۶ ج ساہ آیا۔ سرد صاحب کوفون کرتے
انہاں دا پروگرام پھیم۔ انہاں کھتیں کم وچنٹا ہا ہیں سانگے رات کون نوٹن مچے ملن دا
پروگرام بنیا۔ شام تین کمرے ۶۶ ج ساہی کڈھیندے رہ گپو سے شام کون تلے لہ تے

جامع مسجد دے پاسے وینج تے روٹ کھادھ تے ریڑھی تے لپٹے ہونے رسالے
کناہیں دی نقل مرئیدے کچھ چیزاں گھنن دے بعد سرد صاحب کنیں روانہ تھی
گپو سے۔ گھنڈہ کھن انہاں کنیں پہون دے بعد ہوٹل آو سے۔ جے پور تے دہلی دی اج
دی سیر دے بارے کھاہیں کرئیدے ترے وچ گئے۔ بیرے کون چارو چے اٹھاوٹن
دی پارت دے جھوڑی ہا سے۔ جے پور وینج ڈو ڈیہاڑے گزارن دا پروگرام ہا۔
ہیں سانگے ہوٹل نہ پھوڑن دی صلاح بنی۔ اسان اپنا ودھیک سامان دی اتھتیں
رکھ دینٹا ہا۔ حال ندرامدی دوی ہئی جو بیرے در کھڑا کایا۔ اوں کون جواب ڈے
تے تیار تھیوٹن پئے گپو سے۔ رتلے آویں تاں بارش وصدی پی ہئی۔ بیرا وینج تے ڈو
سائیکل رکھے پھوڑا آیا۔ انہاں تے بہہ تے پسدے ہونے وصدے مینہ وینج پرائن
دہلی ریلوے سٹیشن روانہ تھی گپو سے۔

سٹیشن دے نال آتے رکشے والے کون راجتھان دے پاسے والے چھوٹی لائن
کنیں پچاوٹن دا اکھو سے سٹیشن تے لوکیں دا بے انتہا ہجوم ہا۔ ڈھیر سارے لوک
بترے وچاتے بالیں کچھی سو دھے زمین تے سے پے ہن۔ رکشے کنوں لہہ کراہیں
سامان چاتے اندر سرک گپو سے۔ پلیٹ فارم وائبر کچھ تے پل لنگھدے۔ لائناں پار
کرئیدے کھ پلیٹ فارم تے آگپو تے آگپو تے آگپو تے آگپو تے آگپو تے آگپو تے آگپو
پہلوں آگپے ہا سے۔ حالی تیں چارے پاسوں اندھارا ہاتے بلہیں دے سو جھلے کنوں
پر تے ہر منظر اندھارے وینج دھینٹا ہویا ہا۔ اسان اپنا ڈبہ گپوٹن کیتے کھنڈر گپو سے
تے اوں کون لہہ تے سامان نال رکھ تے کھنڈر گپو سے۔ ڈپے دے دروازے نال مسافرین
دی فہرست ہندی ۶۶ ج کھئی کھڑی ہئی۔ ہولے ہولے اندھارا وصدہا گیا تے اوں
دے وچوں طلوع تھیوٹن والے سو جھلے نال ہر شے واضع تھیندی گئی۔

جون جوں وقت گذر دا گیا۔ لوک اندے گے تے رونق وصدی گئی۔ حالی
تیں ٹرین دے سارے در بند ہن۔ پنج وچے دروازے کھلن پئے گے۔ اسان ڈبے

روح دج تے سیٹیں دے نمبر گول تے بہر گھوسے۔ ٹرین اندروں صاف ستھری ہئی۔
 تازہ دھوپ وی دج کنوں ہر شے چمکی پئی ہئی۔ ڈبے دے اخیر روح آسے ساہیں
 پڑو غل خانے ہن۔ انہاں دے باہر دے سنہ ہتھ دھوون کیتے واش مین تے شکل ڈیکھن
 واسطے شیشہ لگا ہویا ہا۔ ہر سیٹ دے نال سگریٹ دے ٹوٹے تے کیری سٹن کیتے
 ایش ٹرے چمپڑیے کھڑے ہن۔ ہولے ہولے مسافر آون شروع تھی گے تے کجھ دیر
 دے بعد تقریباً ساری ٹرین بھر تھی گئی۔ ساڈھے پنج دے پنک سٹی اچھپ پڑی
 جے پور واسطے روانہ تھی گئی۔ بارش تکھی تھی گئی ہئی تے باہر دی ہر شے پانی پانی ہئی
 نویں دہلی ریلوے سٹیشن کنوں نکل تے ٹرین شہر کون پھونہاں چھوڑنیدی
 کھنچا ج پھونیدی گئی۔ ہن پورا سو جھلا تھی گیا ہا۔ پیٹری دے نال نال پانی دیاں
 بوتلاں ہتھ دج پکڑی تے ڈھیر سائے لوک حاجت کرنی دے بیٹھے ہن۔ این منظر روح
 زانغاں۔ مردو بارے بھانجے دار ہن۔ کتھیں موڑ آونچے تاں ٹرین دے پھر نال
 ادوی کٹھ نال نال پھیری دیندے ہن۔ جو شکل کوئی نہ ڈیکھے تے اسان کیڑھا
 انہاں کون تڑنیدے بیٹھے ہاسے۔ ٹرین پالم کنوں نکلی تاں پالم اریورٹ تے ڈینہر تھیا
 کھرا ہا۔ ہک جہاز اڈرن کیتے سنہر دا پایا تے اسان تے ہک جہاز لہون واسطے پھیرے
 مرنیا اودا ہا۔ پالم اریورٹ دیاں روشنیاں پھول تے چھوڑنیدی ٹرین نکھی تھی گئی ہئی۔
 بارش وی نال نال تیز تھنیدی دیندی ہئی۔ ریواڑی ٹرین رکی۔ ہن تے روح صرف
 اور رکنا ہس۔ اکوں و سچ تے بارش کھڑ گئی۔ اتھان اسان وی صاف ہا۔ کنگلیں کون ڈاتریاں
 لگدیاں پیاں۔ کتھیں کتھیں گاہ وی گھنیدا پایا ہا۔ پچھاتریاں کنگلیں اونوں ساویاں کھریاں
 ہن۔ اور آتے ٹرین چمکی چھلی دیر رکی۔ این علتے دج مور ڈھیر ہونڈن۔ میں وی کجھ ٹوس
 کون آوارہ گردی کرنیا ڈھٹا۔ ایجھے ایجھے سوہنے ہن جو دل آکھے ہک موروٹھی دججھے پر
 اسان آپ کیڑھے مور ہاسے۔ صبنی دیر ٹرین کھڑی رہ گئی۔ تلے پلیٹ فارم تے لہہ کھڑم
 ٹرین روانہ تھی تے جج تے چڑھ گیم۔ ستھری دیر گزری تاں پرلے پاسے والے مسافریں

شیشے تلے کرن شروع کیتے۔ وڈیاں وڈیاں پھنگاں پون پئے گیاں ہن۔ میں پرلے پاسوں
 دج تے ڈھٹم تاں دیدی حدتیں کالا کالا جھڑ پاتے اس اڈے سرین تے چڑھدا لہا
 میں دیر روح مینہ تکھا تھی گیا۔
 راجستھان روح ہونڈ دی وجہ کنوں میڈا خیال ہا جو جے پور دے رستے
 روح ریت، ہوائیں تے اندھاریاں ہوسن۔ پر سارا رستہ ساؤل تے دستوں ہئی
 کتھیں کتھیں پہاڑیں دے خوبورت منڈوی اکھیں دے اکوں آونیدے ہن۔ مینہ تے کیڑ
 دی وجہ کنوں سائے منظر کٹھپ وڑھی کھڑے ہن۔ کتھیں کتھیں کیڑ روح وڑھیاں
 آبادیاں ڈیکھ تے انویں محوس تھنیدا ہا۔ جو اسان جے پور دی بجائے شملہ یا سری نگر
 والے پاسے سفر کرنی دے پیوں۔ سفر دے نال نال مینہ گنڈھیا رہ گیا تے اس اڈا شوق
 تڑنڈا گیا۔ میں دوستیں کون آکھیا جو جیکر جے پور روح وی بارش ہوئی تاں میں شام والی
 ٹرین تے دہلی ول ویساں۔ شیت میڈی بے اثر دکھی اثر ڈکھایا۔ جے پور نیڑے آون
 لگتاں مینہ کھڑ گیا۔ پر دھرتی چھل چھلاں ہئی۔ جے پور دیاں پہاڑیاں نظر ن پیاں
 تاں اشاک تھی بیٹھم تے ول شہر دے آثار ظاہر تھیون پئے گے۔

مکتوں سے تاں رکشے والے دیرھ گئے۔ ہر کوئی اسان بڑے تھے، ہر کوئی آپ بڑے
چکے۔ راجستھان کے محکمہ سیاحت کے زیر انتظام سواگت ٹورسٹ بنگلے کے
بھاگ، راج اسٹڈی میزبان کھی کھڑی ہئی۔ رکشے والے نال کب روپیہ کرایہ رکاتے
اسان چار آدمی سامان سو سے پہرے گویو سے۔ اسن موٹر رکشے دیاں میڈیاں ٹانگے وانگے
ہن۔ ڈو دامنہ اگوں تے اتے ڈو دا پچھی تے۔ ایہہ عام رکشے کنوں کھلا ہا۔

سڈ پندھ داکیتو سے تاں ساڈی منزل آگی۔ ہوٹل داساوا پوچھ اگوار۔ رنگ
برنگ پھیل تے بوٹیاں۔ تھلکے فرش تے چکنی عمارت ڈیکھ تے اسان اپنا اپنا کمرہ سنبھال
کیتے اپنے اپنے کھئے ونج تھہ ماریا۔ دل بدھ تے کاونتر تے گویو سے۔ کمرہ واندا ہا۔
کرایہ پچھو سے تاں سن تے یقین نہ آیا۔ ڈو بھی دفعہ کچھ تے اعتبار کیتو سے۔ تے
اساڈے ولین کنوں وڈے ساکے چار شو کالے نکتے۔ تھلی کے ایہہ ٹھڈے ساہ
پر دیں ونج عزت ہتھیکی رہ ونجن دی علامت ہن۔ ناں پتے لکھو اون کے بعد
پاسپورٹ انہاں کے حوالے کرتے اسان ڈو بھی منزل تے اپنے کمرے وارنج کیتا
پھلی رات دا بچا ہا۔ تھکیرا سندھ سندھ کون بکر نیا ونیدا ہا۔ منہ ہتھ دھو کرایں چیل
سدھی کرن واسطے لیٹ گویو سے۔ حالی اسان جے پور آون دی رپورٹ دی کراون ہی
ہن واسطے نذر نال سنگت گنڈھن دی کہیں کوشش نہ کیتی۔

لحذا کھن تھکیرے کون ونڈلاتے اٹھو سے۔ بگھ اساڈے اندر وچ کچھ ویلھے
کے ڈنڈ کچھ کیتی ہتھی ہئی۔ ڈانگ ہال ونج ونج تے روٹی کھادی۔ دہلی کے پھلے
بے سوائے کھانے کھا کھاتے اساڈے منہ سے سواد دی کاوڑیے پیٹے ہن۔ اتھان
کھاوٹن داسکھ ملیا تاں بگھ دی ایت تلی کراوے۔ جو ہوٹل مسج جتنا علم موجود ہا ساکے
اساکن ڈیکھن سانگے کھٹے تھی گئے ہن۔ بل آیاتاں کرے کے ہک ڈیہرے کے کرائے
جتنا ہا۔ ریسپنشن تے ٹورسٹ رجسٹریشن آفس دا پتہ کیتو سے تاں انہاں تھانے کے
پاسے ٹور چھوڑیا۔ تھانہ نال ہا۔ اندر پہرے گویو سے۔ تھانیدار بہادر اساکون تخت پوش

جے پور۔ گلابی شہر I

میں جے پور ڈیکھ گدھم ہٹی تو نہیں مرو بجاں۔ ایہہ تاثرات مشہور سیاح میکس
لرزے ہن راوٹ سے نزدیک پیرس۔ وینس تے جے پور دنیا کے ترے خوبصورت
ترین شہر ہن۔ پہاڑیں ونج وڑھیا ہو یا ایہہ سو ہننا شہر اٹھارویں صدی ونج دھرتی
کے ہاں تے ابھار یا گیا۔ اسن کے شاندار عمل تے عظیم قلعے جگ مشہور ہن۔ جے پور
کون سوائے راجے سنگھ II ۱۷۲۷ء ونج اسراوٹن شروع کرایا تے اپنے ناں تے
اسن شہر واناں رکھیں۔ اسن شہر کے تعمیری سٹھپ ونج عظیم بنگالی ماہر تعمیرات
وڈے دھروادی سانواں بھانگیا جسے راجے کے خواہیں کون عمل داوین پویا
پرنس آف ریلینڈے جے پور کے دورے کے موقعے تے ہا راجہ سوائے مان سنگھ
۱۸۸۶ء ونج اینکوں گلابی رنگ کرایا۔ جسے کے بعد جے پور، گلابی شہر کے
نال نال دنیا دی سنبھاٹ ونج آیا۔ اج اسان پنڈھراں سو کیلو میٹر دا پنڈھ کرتے
راجے سنگھ کے سٹپ تے جے پور کے سٹھپ کون ڈیکھن آتے ہا سے۔

بنک سٹی ایچ پیرس جے پور ونج داخل تھی تاں اسان صاف ہاتے سمجھ چکدا
پیا ہا۔ دھپ نکتی ڈیکھ تے اسان اپنیاں آساں سکایاں۔ چہرہ واگ حوصلے ہتھی
کیتے۔ کھنڈریے شوق کون چنیا تے ٹرین کھڑن سیتی لہہ تے پلیٹ فارم تے اگیرے
ہن چر لھٹن والے لوکین دا گھوڑا ہا۔ سامان چاتے لوکین کنوں بچدے سٹیشن کنوں باہر

تے پہوٹ دا اکھیا۔ اوٹن دا مقصد ڈسالیو سے تاں اوں اساکوں سٹی پلیس
 ونج لارٹس ریجسٹریشن آفس ونجٹن دی خبر سٹائی۔ انہاں نے تھوڑا تے تھی تے
 تھانے کون باہر نکھو سے تے ڈوساکیل رکشے کرتے انہاں تے پہر ونجٹن لے بعد خود
 کون جے پورے حوالے کر ڈتو سے۔ کجھ دیر بعد گلانی شہر اکھیں لے اگوں آگیا۔
 شہر دے پاسوں دیہہ فٹ اوچی فصیل ۶ جیں دی چوڑائی ڈاہ فٹ ۶
 چاندپول گیٹ کون لنگھ تے اسان اصل شہر ونج ونج بٹھوسے۔ سڑک تقریباً
 سو فٹ چوڑی ۶ تے سڑک لے ڈونہیں پاسوں کجھ جہاں دوکاناں تے عمارتاں
 گلانی رنگ ونج رنگیاں کھڑن۔ چھوٹی چوڑی (چوڑتہ) کون لنگھ تے تریو لیا
 بازار آگیا۔ بازار ونج لوکین دا ہجوم ہا۔ سائیکل رکشے دی سیٹ اکبھی ریڑھوں
 ہتی جو ڈرائیور دی گدی کون پچھن پا جھوں پہوٹن اوکھا ہا۔ شہر تے شہر دے
 لوکین کون ڈیکھن دی ہوس ونج اسان اپنا دوساں وساریا۔ اگلے رکشے والے کجھ
 راجپوت ٹیکر کون بچاؤن سانگے بریک ماریا۔ اسڈا ڈرائیور ہی شہر تے اسان وانگوں
 رونقاں ڈیکھدا ونیدا ہا۔ سنبھل نہ سبکیا تے اگلے رکشے نال ونج بھریا۔ اساکوں جڑھے
 ولیمے سدھ تھی اسان ہوں ولیمے زمین تے ائے رکھتے ہاسے۔ میں تے شفقت ونا
 پھکاوت نال کجھ بے کون ڈیکھدے ہوئے اٹھی کھڑے تے باقی رونقاں ڈیکھن
 دا پروگرام کینسل کریندے ہوئے پتلوناں چھنڈک تے رکشے تے ونج بٹھوسے
 رکشے والے رول پھیر تے اساکوں سٹی پلیس لے گیٹ تے آن کھڑایا۔ اسان اوں
 دا تھوڑا من تے اہر پیو سے تے گیٹ لنگھ تے سٹی پلیس ونج وڑگیو سے۔ اندر
 عمارتیں ونج سرکاری دفتر بنیے ہوئے ہن۔ فوجی دی دے ہن۔ آئے ماٹے تے
 کچھ دے کچھ دے، رٹے پھرتے۔ رلدے اخیر رجسٹریشن آفس بھہ پیا۔ انہاں
 پاسپورٹ لے نال اسان کون دہلی کون ملیا ہویا ہندوستان ونج رٹن دا عارضی
 شہریت دا فارم گھن تے گھنٹے ڈٹھ لے بعد اوٹن دا اکھیا تے۔ اسان اتھاں

تا گھن دی بجائے سٹی پلیس پھرن واسطے تریو سے۔
 سٹی پلیس راج جے سنگھ اسر اوٹن شروع کرایا تے ڈھیر بعد تیں اسر او دھدا
 رہیا۔ این دے چوگردوں وڈھی فصیل ۶ اندر ونجٹن دا مرکزی دروازہ پورب آلے پاسوں
 ہے۔ بازار والے پاسے ڈکھن کون تریو لیا گیٹ ۶ جیڑھا ہن جے پور دی موجودہ
 مہارانی گائتری دیوی دی آونج واسطے مخصوص ۶ ودھان سبھا (اسبلی) دی
 عمارت دی اٹھیں ۶۔ اسان گینڈا کی ڈیڑھی، کنیں آویو سے۔ سامھیں میوزیم
 دا دروازہ ہا۔ ۱۹۵۹ء ونج راج مان سنگھ ایہہ میوزیم بنوایا تے این دانان دی
 مان سنگھ میوزیم ۶۔

بارک عمل ونج کپڑے، پوشاکیں تے آلات موسیقی دا ذخیرہ ۶ ایہہ عمل
 ۱۹۰۱ء ونج راج مادھو سنگھ بنوایا ہا۔ نواں شہر بدھن لے بعد راج جے سنگھ سائے
 شاہی محکے سٹی پلیس ونج گھن آیا تے انہاں لے ناں فارسی دی جاء تے ہندی
 ونج رکھیو نس۔ رنگ خانے تے توشہ خانے ونج رنگائی تے سلائی داکم تھیندا ہا۔
 ایں شیعے دی مصنوعات کون کٹھا کر تے میوزیم ونج رکھیا گئے۔ ایں کون علاوہ
 بنارس داسو نے دا بروکیڈ، کشمیر دیاں شالاں۔ پشیمے تے ریشم، سانگانیرو دے
 بلاک دی چھپائی آئے کپڑے تے ڈھاکہ دی ملل دی سوہنی چوٹن دی اتھاں رکھی ہوئی ۶
 دیواریں نال الماریاں ہن۔ جنہاں ونج مختلف نمونے دیاں پوشاکاں۔ ونکو دگی دیاں
 جوتیاں، طرح طرح دیاں ٹوپیاں، رنگ برنچیاں ساہ تے کڈھائی دالیاں شالاں۔
 کم آئے انگر کھ۔ بھرائی دالیاں واسکاں تے پیاں چیزاں رکھیاں تے ٹنگیاں ہوں
 ہن۔ چنگے وقتیں ونج سیالے کون لوک کجھ خاص پوشاک پیندے رہندے ہن۔
 ادھ آستین دا اہہ لباس گوڈے تیں ہوندا ہا تے این دانان آتم سنگھ، ہی
 اٹھیں راج مادھو سنگھ دا آتم سکھ دی رکھتے۔ ایں لے اُتے بنارس دی زری
 دیاں بوٹیاں تے زری داکم تھیا ہوئے۔ پوشاک دی لمبائی تے گھیر کون تہہ لگدے

جوراج صاحب صحت دے معاملے ورنج خاصے بھاگ وندہی۔

ہک محراب ورنج ہک رانی دے یگھار داسیٹ لکھا ہویا ہا۔ رانی گاوتیکھے دی ٹیک لاتی بیٹھی ہئی۔ سانٹے مراعی تے جام رکھے ہن۔ پلیٹیں ورنج اخروٹ۔ چلنوں تے بادام پاتے رکھے ہن۔ رانی دھاوٹ کون بعد دے مرحلے ورنج ہئی تے وصال داسرورتے سرشاری اوں دے چہرے تے بکھدے پلے ہن۔ چوگر دوں سوہنیاں کیتراں اوں ملوک رانی کون اینویں وٹھی کھریاں ہن جویں چندر دے باہروں سنہری کڑا ہوندے۔ کہیں کیتراں ہتھ ورنج مالھاں ہئی تے کہیں کینیں کٹھالہ۔ کوئی پاندان پاتی کھڑی ہئی تے کہیں دے ہتھ ورنج سٹھپ کون دھار ڈیوٹ سانگے سنگھار داسامان ہا۔ اینویں نظر دا ہا جویں کہیں دوگر اٹھارویں صدی دے چھیکڑے کہیں منظر کون مادد کرتے منجد کھوڑا ہوے جویں عزرائیل نے سائے سوہنے کرداریں داہک لکھنے ورنج اجتماعی طور تے ساہ قبض کر گدھا ہوے ..... بہار آفرشد۔

سبارک عمل کون نکل تے اگون روانہ تھوے سے تاں ہک عمارت ورنج اندیا آرٹ دی نمائش تھندی پی ہئی۔ اندر گپوے۔ کندھیں تے تصویراں لکھیاں ہویاں ہن۔ کتھیں نیزہ بازی تھندی پی ۶ کہیں جاء تے لٹائی دے منظر ۷ ن کتھیں درباردی عکاسی کیتی گئی ۸ کہیں تصویر ورنج تیرکمان داتوق محفوظ کیتا گے تے کتھیں بیڑی دا عکس تھیکھا ۹ ہک تصویر ورنج کہیں راجپوت راجے دے نیزہ سٹن دے منظر کون مصور کیتا گے۔ راجے دی صحت تے ٹھلان۔ نیزے دی نزاکت نال اصلوں نہ پے ٹھہندے ہن۔ ہک جاء تے جنت تے دوزخ دا نظارہ ہا جنت ورنج لوک ٹرے پھر دے۔ کھلے ہمدے۔ عیش کریدے ورنج تے دوزخ ورنج جیڑے جگڑے تے بدامنی دیاں علالتاں درتیاں گبن۔ لوک ہک ڈوجھے نال لڑے پے ہن۔ جیکر مصور اچو کے دور ورنج ہوندا تاں اس ماحول کون ڈیکھ تے

اوں کون دوزخ دا نقشہ ڈکھاوٹ دی لوڑھ نہ پوے ہا۔ اوجوہرہ معاشرے دے کہیں منظر کینیں اشارہ کرتے دوزخ دی نشاندہی کر سگدا ہا۔ میزیں تے شیشے دے ٹوکیس رکھے ہن۔ انہاں ورنج شطرنج۔ گنجفہ۔ کوڑیاں تے بیاں کھڈیاں۔ رکھیاں ہن۔ کتھیں آنکس۔ کٹاری۔ برچی تے بے اوزار تھیکے کیتے گے ہن۔ ہک پاسے چوڈھاروں ڈوری پدھتے رکاوٹ بنالی گئی ہئی۔ اوں دے ورنج شاہی تیگنیں دے نوے۔ ڈوریں دیاں چرخیاں تے مانکیاں رکھیاں ہن۔ ہک پاسے زمین تے اساڈی شیدٹ "دی کھڈیاں دانگوں لیکے لکے ہوتے ہن۔ این کھڈیاں دانان "ٹیٹی بھالو" (TITI BHALO) کھیا کھرا ہا۔ اوں دے نال ست ربری گورھی تے کھیکریاں رکھیاں ہویاں ہن۔ این دانان "سٹولیا" (STOLIA) ہا۔ اساڈے پاسے این کون "پھوگرم" "سڈیا دیندے" ہر شے اپنے اپنے عہدے تہذیبی۔ سماجی تے ثقافتی شعوری ترجمان ہوندی ۶۔

نمائش دا ہک بنیا پھیر امریندے باہر نکل آئیوے پاسپورٹ چاون دا دلچیا نیڑے آ گیا ہا۔ ہین واسطے اسان میوزیم دے باقی حصے فخریں ڈیکھن دی صلاح کریدے ہوئے مبارک عمل کتون تھندے باہر نکل تے رجسٹریشن آفس دے پاسے ٹریبوے۔ میوزیم دے گیٹ دے باہروں راجتھان ٹورزم دیاں لکٹری بسان غیر ملکی سیاحین کون بے پور دے کھپ دی زیارت کراوٹ سانگے کھڑیاں ہن تے سیاح تاریخ دے جاء جاء تے کھڈیے ترکے کون اکھیں تے کیرے نال چنن سانگے اچھلے تے بے چین نظر دے پے ہن۔ رجسٹریشن آفس کون پاسپورٹ گھن تے انہاں کون فارم تے فوری دہلی واپس دی ہر لاوٹ سانگے آکھوے سے تاں انہاں سویرے دی پیشی ڈوٹی راساں اٹھوں باہر نکل تے دل سائیکل رکشنے کیتے۔ شیخ تے شاہ ڈے گھن واسطے شہر رٹن نکل گے تے میں تے شفقت رضا کل دی دہلی واپسی دی ریزولوشن کراوٹ واسطے سٹیشن روانہ تھی گویوے۔

رکتہ ساگی دگ گھن تے رُپیا ٹریک دا اونویں گھوڑا ہا۔ لوک فٹ پاتھ دی بجائے سڑک تے ٹرے وے بن۔ فٹ پاتھ وے اُتے ریڑھیاں لاکرا ہیں مارکہ سگلاں مار مار تے لکھیں کون پھساوٹن وے ترے پے کریندے ہن۔ سڑک وے پاسے کنوں گپ چل تے لکھن تھی پی ہسی۔ مینہ و سٹن دی وج کنوں دھوڑ تے دھوڑ کنوں پیا ہا۔ راجھتانی دسیب دیاں نشانیاں وکھ وکھ تے کھنڈیاں پیاں ہن۔ کتھیں کتھیں اٹھ وئی شہر دی سیر و دے کریندے ہن۔ عورتیں کون روایتی لباس کرتی۔ کچل لگھرا تے اوڑھنی پاتی ہوتی ہسی۔ دُئی کتوں تلے تے سینے دی لکیر تئیں کول کچ کینھا ہا تے سینے وے نیگچ کون نظر دی ہک تار دا فرق ہا۔ کتھیں کتھیں اوتاروی تریڈی ہوتی لگدی ہسی۔ شہر دیاں و بندڑ عورتاں ساڑھی وچ ہن تے انہاں وے بلاؤز کپڑے تے تہمت ہن۔ کہیں ویلھے جینز دی جھک وی نظر آدیندی ہسی۔

سٹین آیا تاں لہر تے اندر گپوسے۔ باہرے مال کنوں پتہ کیتوسے تاں خبر لگی جو ریزولیشن دا ویلھا مک گپے۔ وڈے ساہے مال وچ ڈھیر ساہے کاؤنٹربٹے ہوئے ہن۔ گنیم تاں تارھاں ہن۔ ہر پاسے ڈاکوٹ گھن واسطے کھٹا کاؤنٹرا ہا۔ ہر دی وے باہر ہا ہک بوڑو لگا ہویا ہا جیس وے اُتے نچے نچے بلب لگے کھڑے ہن۔ سیٹاں ہووٹن یا نہ ہووٹن دی اھلا ع بلب بلبن یا وسٹن نال تھی ویندی ہسی۔ دہلی والے بوڑو تے تھوڑے بلب بلدے کھڑے ہن۔ ٹکٹ ملن دی آس پے گی۔ تے اسان دل پیوسے۔ کچھ اگوں تے آریوسے تاں گھوٹ کنوار ادے پے ہن۔ کنوار وے بوچھن داپلو گھوٹ وے دوشالے نال پدھا ہویا ہا۔ گھوٹ وے ہک تے رومال ہا۔ کنوار گھنڈ کیتی ویندی ہسی تے انہاں وے پچھوں ترے ادھیک سن دیاں بے سڑیاں عورتاں راجھتانی زبان وچ ہرے اکھنڈیاں ویندیاں ہن۔ انہاں کون ڈیکھدے اسان وڈی سڑک تے آن چڑھیوسے تے رکتہ کرتے راج مندر سینا روانہ تھی گپوسے۔

جے پور وچ تے جیکر تاں راج مندر سینا رُٹھا تاں جج مرسیو ہندوستان روانہ

تھیون کنوں پہلوں میں کنیں بھبھ واپن آتے سیں انیس جلیانی پارت ڈے گپے ہن دہلی وچ سرد صاحب دی اساکوں سینا ڈیکھن دا تقاضا کر چھوڑیا۔ جے پور وچ توئیں اسڈا ہک ڈینہہ دا قیام ہادل وی اسان رات وے آرام دا قرض اگلی رات وے ذمے لاتے سینا ڈیکھن دی صلاح کن گدھی۔ سینا بیج تے بنگک دا پتہ کیتوسے تاں انہاں آکھیا۔ شوکنوں ارھ گھنڈ پھلے ٹکٹیاں ملن۔ ہوٹل دل آریوسے۔ تھوڑی دیر بعد سارے کٹھے تھی گپے۔ تریبے سنگتی سم پے۔ میکوں ندر نہ پی آئے۔ لحظہ وے بعد میں پوڑیاں لہر تے ہوٹل وے اگوار وچ کرسی تے آن بیٹھم۔ موسم وے ٹھڈ کار کون ڈیکھ تے سرد پیا آئے۔ اصل وچ راجھتانی وے نال ریت اڈیندیاں ہویاں تیر ہوائیں تے تریہائی دھرتی دا تصور سیڑھے ذہن دی پتھاری تے بیٹھا ہا۔ اتھاں سلسلہ دی پیا ہا۔ سویرے و سٹن والے مینہ وے بعد دھرتی وے سیک کون مار تے انگدی ہوئی ٹھا ڈھل سکھ دی سنخیر و بٹن لگی ہسی۔ ہوا دی ٹھڈ کار سارا تھکیرا چن گدھا تے میکوں گھلاں آوٹن پئے گیاں۔ کچھ لحظہ ساہی کدھن وے بعد اٹھیم تے اپنی مادت مطابق رسالے کتاباں گولن روانہ تھی گپیم۔

پے پاسے دی سچان کینھا ہسی ہیں واسطے سٹین ڈے ٹریبیم پلیٹ فارم ملن گھنن واسطے ساہے کاؤنٹر بھریم پر کوئی کینھا کھلیا پیا ہا۔ گیٹ تے کھڑے ٹکٹ چھینا ل کال کھ کتیم تاں اوں و بٹن دی موکل ڈے ڈتی۔ اوں دا تھوڑا تہ تھی تے اندر وڑ گپیم۔ نپک سٹی ایگریسی دہلی و بٹن واسطے سنخیری کھڑی ہسی۔ پلیٹ فارم تے لحظہ پیرے مارن وے بعد رسالے گھن تے دل آیم تاں سنگتی ٹک لگے پے ہن۔ میں پڑھداریم تے جیڑھے ویلھے ٹھک پیم تاں رسالہ رکھ تے اکھیں بند کر ن دی کتیم جو بٹن جکاپے کنوں اکھیں سٹن پئے گیاں ہن تے حال کچھ دیکھے تئیں ندر نال جھیرا رکھنا ہاتے اول کنوں پدھرا رہنا ہا۔

پتہ نی کتہی دیر وے بعد اکھیں کھولیم تے اُساک تھیم تاں رات وے نوٹن وچ گپے

ہن۔ تیکھے تیکھے اٹھی کراہیں ہمسائیں کون بجاؤں شروع کیتیم، ہک کون بجاتے ڈو دھے
 کسین ونبان تاں پہلاول سم پوسے، چھیکراک تے انہاں کون دلیھا دہاؤں دی سدھ
 ڈوتم، ٹانم دا پتہ بگیونے تاں ول بھا چوڑی گئی۔ او جلدی جلدی سنہیرے تے ول تلے لہہ
 آویسے، پیٹ پوجا کرکڑے بعد نکھیاں دکھاں چنیدے سڑک تے آگیاں، سائیکل
 رکھے جلدی مل گئے تے اساں انہاں کون راج مندر سینا پجاؤں دی ابھال کریندے
 ہونے چرٹھ پھیوسے، سینا تاج تے لہن سیتی شفقت نکھیریاں دکھاں چنیدا محٹ
 گھن پے گیا۔ باہر سینا کون ڈھوسے تاں سادا صفانہا، شفقت ٹھٹ گھن آیا
 تے اساں گیٹ بٹے ٹر پوسے۔

گیٹ کیر کون ٹھٹ ڈکھاتے ہک دڈے سارے ہال ونج پہر گہوسے
 فرش تے لتنے دبیز فالین و چھ ہوتے ہن جو پیر لک ویندے ہن۔ چھت تے
 دیواریں تے نقاشی تے اکیر دے اعلیٰ نو نے لیکے تے اکریے ہوتے ہن۔ چھوٹیاں
 چھوٹیاں دوکاناں دیکھو وکھی دے سامان نال بھیاں ہویاں ہن، سو جھلے دا انتظام
 اتنا سوہنا لاجو میں اگوں تے ٹرٹ دی بجائے بتیاں ڈیکھن کھڑا گیم، ایہ سارا
 سٹھپ ڈیکھن تے محسوس کرکڑ دا ہا۔ اتھوں لنگھ کراہیں ہک بے گیٹ کون
 ٹپ تے اصل ہال ونج گہوسے، فلم شروع ہئی، اندھا کے ونج دھکے دھوڑے
 کھاتے خال جاب پر کیتوسے، بہوٹ دے بعد میں کج سوکھا تمیم تاں سیٹ اگوں تے
 ٹر پئی تے میں میک لا بیٹھم، وقفے دے ویلے ڈٹھم جو ہال دی چھت کون دیواریں
 تیں ہک سوہنا مور اکیر یا ہو یا ہا۔ میں مندر اکھیاں اکھیں سہاک کرتے مور تے
 دیدیکھام تاں اوں دے خط تے زاویے، نقش تے لنگب ہولے ہولے محسوس
 تھیون پئے گئے، ایہہ تخلیق فن دا اعلیٰ نمونہ ہا، اتھوں بھل تے باہرے ہال ونج
 آویں، دوکانیں تے تماش بینیں دا گھوڑا، اساں ایڈے اوڈے پھرے رہ گہوں
 وقفہ مکھن ویلے بتیاں ہولے ہولے دسمن پئے گیاں، ایہہ منظر انتہائی شاندار ہا، اندھا

تھیون کون پہلوں اساں اندر ونج پھیوسے، فلم شروع تھی تاں میکوں گھلاں آون
 پئے گیاں، اخیر تھکیراٹانے جگہا میں کونوں زور تھی گئے تے میکوں مندر آگے لوکیں
 دی بھا چوڑے بڑکے کونوں میکوں جاگ تھی تاں فلم مک گئی ہئی، تے لوک باہر نکلے
 پے ہن، باہر آویں تاں سہل مینہ دٹھا کھڑا ہاتے ہر پاسے پھیل چھلاں ہئی بہوٹل
 پچن کونوں کچے سمن دے بغیر سمجھ کجھ دسر گیا ہا، کرے دا دروازہ کھلیا تاں
 ہر کہیں لپٹے اپٹے پلنگ تے ونبٹن دی کیتی، تے لحظے دے بعد کرے ونج صرف
 مندر جاگدی پی ہئی۔

اپنی جاتی کیتے چکے سنگتی دے ملٹی دیاں دعائیں پندین تے پرناں اپنے اپنے
 جیون سنگتی دی وڈی جاتی تے سلامتی دی خیر سنگتین۔ رستے وچ جاو جاو تے
 ایہو جیہاں ٹولیاں نظر دیاں گییاں۔ بک ٹولی وینج بک ہڈنٹری وی رل ووی ہسی۔
 پتہ نہی او اپنے سنگتی واسطے وڈی جاتی تے کلاوٹ ووی اکھیندی ہسی یا گھوٹ
 ملٹی دی دعا ووی سنگتی ہسی۔ انسان ہیشہ اپنے مطلب کیتے دعائیں تے منیتیں
 دیاں ٹیکیاں گولیندے کل تے اچ دی رول گول وینج وڈنٹم جو عورتیں دا ویس
 لال۔ گلانی۔ جوگی تے پیلے رنگیں دا ہاتے ایہ سارے رنگ شوخ تے تیکھے ہن۔
 ڈرائیور ہولے ہولے رنگہ پلاوٹن تے نال نال گائیڈ ڈاکم ڈیندے ہولے کنٹری
 وی کریندا ویندا ہا۔ اوں اپنا کم جاری رکھیا تے اسان اپہرے اوڈے تارٹن دا
 شغل۔ بازار کل دانگوں لوکین نال بھریے ہولے ہن۔ زیادہ دیہاتی ہن۔ جہاں ٹیاں
 شکلاں ساف سنبھاں گھندے ہا سے (اسان دانگوں ہن)

کھو کے دگ کنوں تھیندے سٹی پلیس تہج گپو سے تال ڈرائیور اساکوں پہلے
 جہتر منتر ڈکھاوٹن گھن گیا۔ ٹکٹ گھن تے جہتر منتر (OBSERVATORY)
 والے پاسے ٹرپو سے۔ اگوں گائیڈ کھڑے ہن۔ انہاں رہنماں دی پیشکش کیتی اسان
 نکریہ ادا کیتا۔ جیکر گائیڈ دی زبان نال ہر شے ڈکھیجے تاں دل گھر بٹھے گائیڈ بک
 پڑھ گھنٹن کافی تے اسان ہر شے کوں اپنی سنبھاں، علم تے عقل دے حوالے
 نال محسوس کرٹن چندے ہا سے ہن واسطے کہیں منزل تے دی گائیڈ نہ کیتو سے۔

جہتر منتر انسان دی قابلیت۔ ہنرمندی تے عبادت دا نامہ نمونہ ایہ جہتر منتر
 راجے سنگھ II اسر دایا ہا۔ او علم نجوم تے فلکیات دا ماہر تے شوقین ہا۔ اوں کوں
 انہاں علوم دیاں تازہ ترین معلومات رہندیاں ہن۔ اتھاں صرف پڑیاں۔ تھبے۔ کھو۔
 تھلے تے کندھیاں اُسریاں کھڑن۔ جہاں تے ہندی تے سنسکرت وینج کجھ کھرا کرے
 کھراں۔ انسان جیکر تھوڑی جہیں عقل تے علم رکھیندا ہوے۔ ”تاں اتھوں سن ڈاٹل“

بے پور۔ گلانی شہر II

سو بے ست وچے اکھ کھل تاں سنگت سستی پی ہسی۔ میں چکھی بھیل دیکاس
 واساتھ ڈپوٹن تے بعد اٹھیم منہ ہتھ دھو کر اپن ٹھڈے پاٹن ڈاکھ گلاس پی تے
 سکرٹیٹ بکھایم تے آس کوں ٹورٹن تے ترے کرٹن پتے بگیم۔ شہر کرٹن کیتے
 اٹھیم تاں باقی سنگتی دی جاگدے گے۔ دھاوٹن تے بعد نوپ تھی تے تلے آگیرے
 ناشتے تے بعد ہوٹل انتھاریہ کوں اچ شام پنک سٹی ایکسپریس دیاں دہلی واپسی
 دیاں ٹکٹاں ہتھیکیاں کرٹن دی پارت ٹپے تے باہر نکو سے تال کھو کا رکھنے والا
 اساکوں سیر کر اوٹن سانگے اسادھی تانگھ وینج کھڑا ہا۔ اوں نال ادھ ڈینہہ دی
 سیر دا کرایہ مکاتے رواں تھیو سے۔ کجھ اگوں تے گپوں تال ترے سوہنیاں نیگرس
 نظریاں۔ انہاں گلانی تے پیلے رنگ دی روایتی راجستھانی پوشاک پاتی ہوتی
 ہسی۔ سرتے پٹیل تے ڈول اُتے تلے رکھتے ہن تے اوچی آواز نال گیت اکھیندیاں
 ویندیاں ہن۔ کجھ اگوں تے دل ایہو منظر نظر یا۔ ول یاد آیا جو اچ گنگوڑا تھوڑا ہا۔
 گنگوڑا تھوڑا شیو دی زال گوری (پاروتی) دی یادگار تے فصل کپن دی
 رت وینج لگدے۔ کنواریاں چھو کریاں تے نیگرس رنگ برنگے ویس وٹا۔ سنگھار
 کرتے بانیں وچوں مچل تے ساوڈ چنڈین تے دل سرتے رکھیے ہونے ڈولیں وینج
 رتب تے گیت اکھیندیاں گھر ولدین۔ گھر وٹن ویلے کنواریاں گوری تے شیو کنوں

(SUNDIAR) کنوں پنج سیکنڈے فرق نال وقت دی سدھ رکھ سگدے دھروا
(DHRUVA) کنوں قطب ستارے دی سمت جان سگدے۔ اس اڈا تان اپنا ستارہ
بے سمت ۶۰ قطب ستارہ کتھوں سنجنڈے۔ اینویں ستارین دی چال تے سمجھ دی رفتار
چاٹن تے طریقے دی اسریے کھڑن۔

جنرل منتر کنوں نکل تے رکتہ ڈرائیور کون پہلے ٹورسٹ رجسٹریشن آفس چلن دا
آکھیو سے جو اسان شام کون دہلی ول وینڈا ہا۔ اوں اساکوں سٹی پلیس دا کھولتے
رجسٹریشن آفس تے اگوں آن کھڑا یا۔ دفتر حالی بند ہاتے اسان وانگوں کھ پے
پاکستان وی پھرتے ودے ہن۔ چنگا لحظہ گذریا تان شفقت میسون سڈیا۔ جواد لٹاکوں
تماشرہ پوکھاواں۔ میں نال ٹریم۔ دفتر تے نال ہک کمرے کنوں گھنٹیاں وچن دی
آواز پی آے۔ شفقت میسون ہک جالے کنوں اندر پکھیون دی شارت ڈتی
میں جھاتی ماریم۔ اندر پوجا تھیندی پی ہئی۔ کجھ مورتیاں رکھیاں ہویاں ہن۔ جنہاں
تے ہک آدمی گنگا جیل چھوڑ کیندا پیلدا ہڈو جھاستی وش اکھیں بند کرتے لیاں کھ کیندا
ہو یا جھوٹا کھڑا ہاتے تر کجیا سر لوڈ لوڈ تے ادھی آواز نال جھن گدا پایا ہا۔ انہاں ہی
عبادت کون لحظہ ڈکھین تے بعد میں کچھوں تے ہٹ گیم یا کہیں میسون چھک گدھا
جو حالی بے زانرین“ وی ایہہ منظر ڈکھین دی تانگھ ۶۰ شرح اچھالے کھڑے ہن۔

کجھ دیر تے بعد انہاں پوجا ختم کیتی تے دفتر وچ آن بیٹھے۔ درمی کھلی تال اسٹوے
پاکستانی شیدے“ روایتی نظم و ضبط، ادا منظرہ کرنیدے ہوتے اینویں درمی تے پکچے
جو میں گجھاں ڈھونڈھ تے ڈھنڈین۔ ہک ڈوبھے کون گسے مارتے تارڑی وچن۔ میں
انہاں کون غیبتہ ڈیلاوٹن دی کوشش کرنیدے ہوتے ڈاڈھے ڈاسلاگ پو لینے پر
انہاں کن چھینک تے ایٹی ہم جاری رکھی۔ گسوڑ سکھن تے بعد پاپورٹ تے عارضی
رہائش تے سرٹیفکیٹ کلرک کون ڈے تے دہلی روانگی دی مہر لاوٹن دا آکھیا۔ پہلے
اسا ڈا پروگرام آگرہ کنوں تھیندے ہوتے کھنڈ وچن دا ہا پر دہلی دی بگیت بارش

اسا ڈے ڈینہہ پسا چھوڑیے ہن۔ میں واسطے اسان اپنی فرمت کون سنگر دا پکھ
تے کھنڈوی زیارت حیاتی رہن دی شرط تے ملوئی کرتے دہلی ول وچن دا پروگرام
بنایا ہا سے۔

دفتر کنوں پاسے تھیوٹن لگیو سے تان کلرک اساکوں جلدی ولن دا آکھیا۔
کیوں جو گنگوڑے تہوار دی وجہ کنوں ادھی چھٹی ساری ہئی۔ اسان کتھیں وچن دی
جگہ تے اکتھیں کھڑ رہیو سے۔ ادھ گھنٹے تے بعد پاپورٹ تے فارم گن تے مان سگھ
میوزیم تے کھلو کے نکج گے۔ باقی حصے ڈکھین دی صلاح کیتی رتے رکتہ ڈرائیور کون
اپنے پروگرام دی اطلاع ڈے تے ٹرپیو سے۔

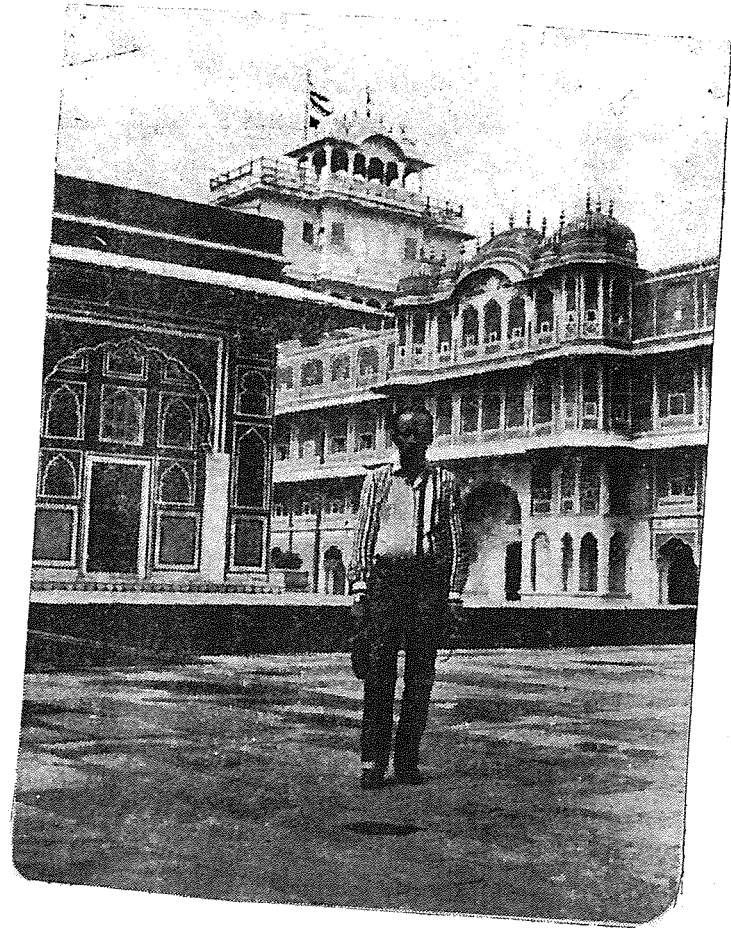
گنگوڑے تہوار دی وجہ کنوں میوزیم والے رعایتی ٹکٹ ڈینڈے پے ہن
ٹکٹ گھن تے بعد گنگوڑے تے مبارک مل کنوں تھیندے اگوں تے گویو سے۔ ساہیں
ہک بہوں وڈا شاندار دروازہ ہا۔ اینڈے ڈونہیں پاسوں سفید پتھر تے ہاتھ بنیے
کھڑے ہن۔ غیر ملکی سیاح انہاں شہکار میں کون حیرانگی نال ہتھ پھرتے ڈکھدے
تے تصویراں چھکیندے کھڑے ہن۔ دروازے دی تعمیر واسٹھپ ڈکھ تے اندر
لنگھو سے۔ تان گلانی رنگ دین عارتیں تے ادھ وچ وڑھیا ہو یا دیوان خاص
اکھیں تے اگوں ہا۔ اینڈا کھلا حصہ ہک ادھے تھلے تے بنیا ہو یا ہا۔ این دے
باہروں دوسری قطاریں عجب تھیں اُسرے ہوتے ہن۔ تے این دیاں کندھاں پراٹے
مہدے ہتھیاں نال جھیاں کھڑن۔ این دے فرس تے چاندی دیاں بنیاں ہو یاں
پندرہاں پندرہاں سوا پیریل گیلن دیاں ڈو وڈیاں دیگاں رکھین۔ ۱۹۱۰ء وچ ہمارا
مادھو گنگھ لا جہاں ستویں ایڈورڈ بادشاہ دی تاج پوشی وچ شریک تھیوٹن واسطے
انگلیڈ گیا ہا تان انہاں دیگن وچ گنگا دا پور پانی نال گن گیا تے اتھان صرف
ایہو پانی پنیدا ہا۔

دیوان خاص تے اتر پچا دھی پاسوں ہک سمت مارٹا جتیں واناں چندر محل ۶

زلزلے کنوں بچاؤن کیتے این دے زمینی حصے کون تلوں خالی رکھیا گئے . ایندی سجاوٹ
 شاندار تھی ہوئی . این دیاں چھتیاں تے دروازے سونا کم تھے ہوتے ہن . چھتیں
 وچ بلجیم دے فانوس تے دیواریں تے جے پور دے گزریل حکمرانیں دیاں تصویراں
 ٹنگیل ہن . اتل منزل کنوں پہاڑیں دی اوچائی تے اُسریے قلعے . بائیں دی ساؤل تے
 زمین دے منظر بے انت سوہنے نظر دے پے ہن . چندر محل دے ڈکھن دالے
 پاسوں بائیں دی مکدی حد کنیں گووند جی داس مشہور مندر جو ایہ جے پور دے سرکاری
 دیوتا ہن تے انہاں دابت راج جے سنگھ II ۱۹۳۳ء وچ اتھال رکھوایا ہا .

میوزیم دا ڈوجھا حصہ اسلمو خانہ ڈچکن واسطے عمل دے ہک حصے دیاں پوڑیاں
 چواہن لگیو سے چڑھدی جاو تے سامھیں فوج دی پریڈ دامنظر ہک شاندار بیننگ
 دی شکل روج لگیا ہو یا ہا . دل ہک بی تصویر وچ قلعے دے نال کنوں ڈوہا تھیں
 دے گذرٹن دانتھارہ نقش کیتا ہو یا ہا . ہک بے سین روج ہرا وچ اڈرے تے
 مراتبے وچ بیٹھے بزرگیں کون لکیا گیا ہا . پوڑیاں چڑھ تے پیل دے منقش درکنوں
 لنگھ دے اسلمو خانے وچ آگیو سے . سامھیں الماریاں پانے زمانے دے ہتھار سامھیں
 تے دیواریں نال ٹیک لاتی کھریاں ہن . اندر چھتیں کون نقش نگاری دے اعلیٰ نونے
 سنگھاری کھڑے ہن . اتھال پانے اسلمو سندھریں تے ہتھاریں داسب
 کنوں وڈا ذخیرہ محفوظ ہا .

الماریاں تے شوکیں تاریخ دی امانت کون ہتھیکا کیتی کھراں چھوٹے دڈے
 ساز دیاں تلواراں جھاں وچ سمرٹ اکیر دے مشہور راجپوت جرنیل راجہ مان سنگھ دی
 پنج کلو باری تلوار دی ہے . ڈھالیں دے عجیب ساز تے نونے . بندوقاں ریزے
 برچیاں . خود پستول دیکھو وکی دے موجود ہن . انوکھے طرز دے خنجر تے چاقو
 جھاں دے دستے پتھریں تے ہاتھی ڈندے بنے ہوئے ہن . کھنڈیاں تے سونے
 دے نقش دی اکیر تے ہوئے ہن . دالیں دے پوچھریں وانگے زرہ بجزاں . چھوٹے

چندر محل — جے پور

چھوٹے گویاں، گونے تے انہاں دے خول۔ باری تلواراں۔ پتھریں دیاں بیٹیاں ہویاں
مندریاں تے چھلے، شراب دے نئے نئے جام تے تازک مراحیاں، ڈاہ ڈاہ فٹ بے
نیزے منلیں دے عہد دی وڈی ساری کٹار تے ہک ایہو جیہی کٹار دی ہی جنیدے
ڈو پھل بن۔

ہک پاسے وڈے سائے شوکیں، روح ہک گھوڑے دا شاندار ماڈل پورے
سازیں نال سنبھیا ہویا کھڑا ہاتے جنیدہا کھاگد نظر دا ہار، انیویں محوس تھنیدا ہار جو
ہنیں ہنگ مارتے شیشے دیاں کندھیاں ترڑنیدا ہویا پابنرکل اوڑھے، اگوں ددھیوں
ناں الماریں وچ سنہری رنگ دے پھل دار اکیر والا چار آئینہ، ادھ نالی والیاں شیریکے
بندوقاں، کوئی کوئی بندوق ایجی دی ہی جیہی دی نالی پانہہ جینی موٹی ہی، پتہ نی
یکھیاں بانہیں انہاں کون چھنیدیاں ہوسن۔

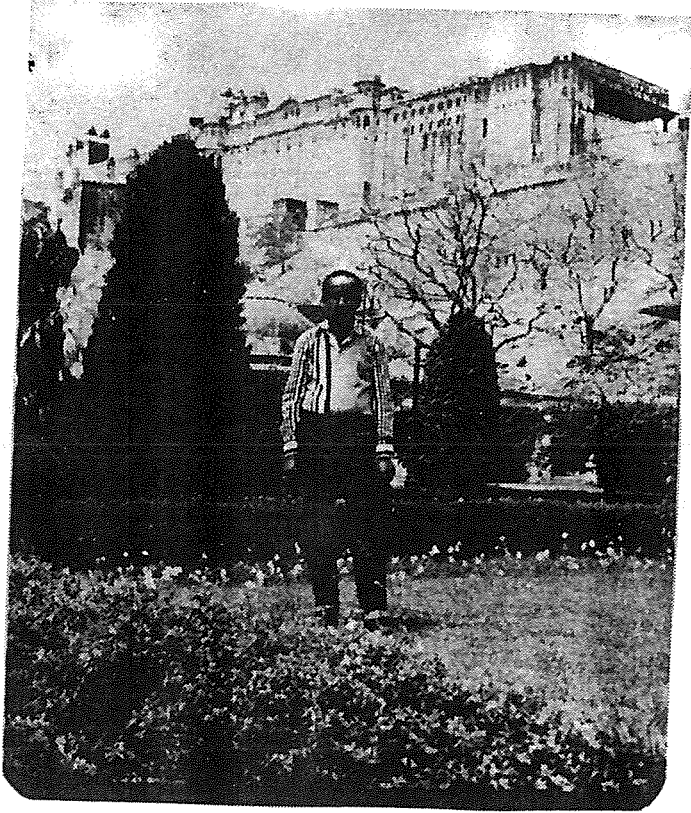
ہک گیلری وچ ہک سپاہی کون گھوڑے تے بیٹھا ہویا دکھایا گیا ہار اوپوری
طرح مسلح ہار، خود رچا آئینہ، زرہ بکتر جیڑھی پرے کنوں والیں دی بنی ہوئی گدی
ہی، اتھ وچ وڈا سارا نیزہ ہس۔ نال ہک ہتھیار رکھیا ہار، جیہی داناں "بھوج" کھیل
ہار، ایں دی ہک فٹ دی گہنی کاٹھی دی ہی تے اکلاحتہ ٹوکے کنوں کچھ چھوٹا ہس۔
نئے وڈے تیر تے ہلکیاں باری کماناں دی رکھیاں ہن، اچو کے مضوعی ماحول وچ
ساہ گھنٹ والا نیگر جیکر کہیں کمان کون ورتن تے دل بدھے تاں شہیت کمان کون پوری
چھک آوڑن کنوں پہلوں اوں دے ساہ تیج دجن، اتھوں نکل تے ساگی دگ گھنڈے آرٹ
گیلری یا پوتھی خانہ دے پاسے روانہ تھی گویو سے۔

پوتھی خانہ آرٹ گیلری، دیوان عام وچ، ایہہ عالیشان عمارت راجہ پرتاپ سنگھ
بڑوائے، ہک بہوں وڈا مال تے شاندار گیلریاں ہن۔ گیلری وچوں راٹیاں تے شہزادیاں
ہال وچ بھونڈ والی تقریبات ڈیکھدیاں ہن۔ ایں دی چھت تے تھبے سونے دے
ورقیں تے سنہری نقاشی نال سنگھارے گبن، ہن ایں شاندار ہال وچ کتابیں، تصویریں، پتھری

دے شہکاریں، ہاتھی دے عاریں، قالینیں تے شاہی فرنیچر دا سوہنا ذخیرہ رکھیل ہار، ہال
دی چھت بہوں اچیڑ تے ایں دیاں دیواراں پراٹے دورے قالینیں نال کجیاں کھڑین
اسپرین دے ساڈھے ترے سو سال پراٹے قالین دی ٹنگے کھڑن، جیڑھے صدیاں
تیں ورتیجٹ دے باوجود ہن دی نویں نکور لگدن، اتھاں منل پہاڑی تے راجستھانی
مصوری دے ان گہنوں نایاب تے نادر نمونے رکھین، جیڑھے اپنے فن دے شہکار ہن۔

درباریں دی حکاسی، لڑائی دے منظر، مہارائیں دیاں صورتاں راجے نیگریں
دے ویڑھ وچ، مسلح راجے، بادشاہیں دی عیاشی دے نظائے، پگاؤں والیاں
تے ناچٹیاں فن دا مظاہرہ کرنیدیاں ہویاں، ہک ڈو جھے وچ رُدھے ہوئے محبت
کرن والے جوڑے دا نظارہ تے بے وی بے شمار نقش، عکس، کئیراں، زوایسے
خطر سرور، شکاری، مستی، رنگیں دے تناسب نال مصورین دی ہنرمندی تے
فن دی عظمت دے شہکار بن۔ پرتاپ سنگھ، مادھو سنگھ تے جے سنگھ دے پورے
قدے پورٹریٹ دی رکھین، راجہ مادھو سنگھ غیر معمولی جبتہ رکھنیدا ہار اوں دا قد
سٹ فٹ تے گھیر چار فٹ ہاتے وزن تیج سو پونڈ ہس، انویہوں صدی دی ہک
تصویر وچ تصور دی اکھ نال کرشن مہاراج کون ہولی کھیڈ دا دکھایا گیا ہار، ہک
پاسوں نیگریں تے بے پاسوں نیگریں ہک ڈو جھے کون رنگین نال رنگیندے پے ہن
منل بادشاہیں، ہتھس بزرگیں تے اہم لوکیں دیاں صورتاں دی لکیاں گیاں ہن۔
انہاں وچوں اکثر شہنشاہ جہانگیر دے دور وچ بنایاں گیاں ہن، پولو دے
عالمی چیمپئن راجہ مان سنگھ دی تصویر وی کھڑی ہی۔

اتھاں عربی، فارسی تے سنسکرت دے قدیم تے نادر قلمی نسخے تے مخطوطے
دی رکھیں جنھاں وچ ابو الفضل، حافظ شیرازی، مرزا الخ بیگ، بہاری لال، جے
دیو عراتے مک محمد جاسی دے ڈھیر اہم ہن۔ اٹھارویں صدی دے "آئین اکبری"
دیوان حافظ تے "شرح اصول فقہ" دے نسخے تے سنہری لفظیں وچ لکھی ہوئی

قلعہ امیر - جے پور

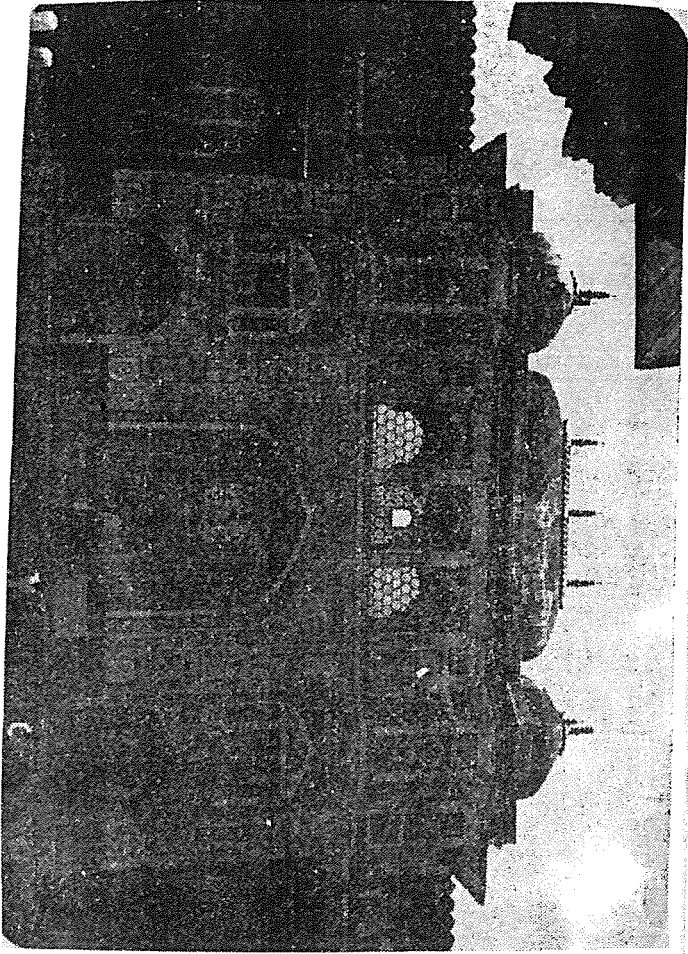
گیت "تے بیج تن" دے قدیم نئے رکھین۔ راجہ جے سنگھ لا دیاں ایران، عراق
 ترکی تے یورپ کونں سنگھایاں ہویاں کتاباں وی موجود ہن۔ قدیم رزمیہ ہابھارت
 دے کچھ نئے ایچھے وی ہن۔ جیڑھے پام دے پتريں تے کھتے ہوئے ہن۔ کچھ قلمی
 نئے اتنی باریک کھٹاں والے ہن۔ جنھاں کونں غور و بین دے بغیر ٹیڑھن نامکن ہن۔
 ادھ دوج بیٹھے ہوئے تھلے تے سونے تے چاندی دا بنیا ہویا تخت رداں
 ہونے تے عماریاں رکھین۔ ہک ہو واساے واسارا ہتھی ڈنڈا بنیا ہویا تے پے
 تے سونے تے چاندی دا کم بھیا کھڑا ہا۔ ہال دی چھت تے سونے دے سوہنے ورق تے
 رنگیل پھل لگے ہوئے ہن۔ ایہہ نقاشی ۱۹۳۲ء وچ ہناراجہ مان سنگھ دی ڈو جھی شادی
 دے موقع تے کیتی گئی ہئی۔ چھت تے چکھو سلواکیہ کونں سنگھایا ہویا انتہائی عالیشان
 قانون لگا کھڑے۔ جیڑھا آرٹ گیلری وچ چند روکھی دیاں شعاعیں کھنڈائی رہنے
 مانی دے ایں عظیم ترکے کونں ڈیکھ تے باہر نکو سے۔ سٹی پلیس دیاں کندھیاں
 تے چھتاں ہنومان جی دی مخلوق (باندریں) نال بھریاں ہویاں ہن۔ جتھاں کڈا ہن
 شہنشاہی دی عظمت تے شان راجھان دے وسیب کونں اپنے وڈ پڑن واسکونایا
 اچ اتھاں پندے بھہرے باندریں واقعہ ہا۔ تاریخ دا عمل کتنا سفاک ہونے۔
 اساڈی اگلی منزل قلعہ امیر تے امیر محل ہئی۔ سبھاش چوک کونوں تھیندے
 زور اور سنگھ گیٹ لنگھ تے دہل امیر روڈ تے آن چڑھو سے۔ رستے تے لنگھو دے
 تہوار دیاں ملاساں سنگھیاں پنگھریاں نگیکیں ہر پاسے کونوں شہر وچ ویندیاں پیاں
 ہن۔ کچھ پندہ کرن دے بعد ڈرائیور آکھیا۔ جوتسا کونں جے پور دا تاج محل لکھاواں۔
 اساڈے واسطے ایہہ نویں خبر ہئی۔ اول سڑک دے نال رکھ کھڑا تے اساکوں
 پوڑیاں چڑھن دا آکھ تے آپ نال دی ہک دوکان تے وچ بیٹھا۔ پوڑیاں چڑھا
 تے اتے گیو سے۔ ہک اوچے تھلے دے چارے پاسوں سنگ مرمر دے پتلے پتلے تھبے
 بیٹھے ہوئے ہن تے انہاں دے اُتے سفید پتھری دیاں پھریاں ہن۔ ایہو جہاں تے

چھتریاں تھوڑی تھوڑی دھتھ تے کھڑیاں صن ، انہاں تے تاج محل وچ سفید رنگ
سانھی خصوصیت ہا۔ انہاں تاج محلیں کون ڈیکھ تے تلے لہہ آہیوے۔

کچھ اگوں تے وونجن مے بعد سچے پاسے تھوڑا جیہاں پرے جل محل ہا۔ ایہہ
محل پاٹن بیج بنایا گئے تے کھرائیں دی ہناے دی رہائش گاہ ہوندا ہا۔ ہن اتھاں ساے
جے پر دا گندہ پاٹن دہندار ہندے ، جیڑھا این شاندار عمارت مے کٹھپ کون ہولے
ہولے ختم کرینا دیندے۔ بعد بیج پتہ لگا جورا جتھاں ٹورزم والے این محل کون ہولے
وچ تبدیل کون مے منسوبے بنیدے پن راج محل مے تولیے جن کون مدھم تھنیدا
ڈیکھ تے اگہ نہیں تھیوے سے ، سرک مے ڈونہیں پاسوں بوگن ویلیا کٹھیں تے وکونگی
مے رنگیں والے درختیں تے بوٹیں مے تھائے اکھیں کون بھلے لگدے پے پن گھاٹ
گیٹ مے نال لنگھ تے اوچے جھکے پہاڑیں کون تھنیدے ، لاسیاں چاڑھیاں چڑھدے
ہندے ہک موڑ مرلیوے سے تاں قلعہ امیر دیاں فیصلاں تے عمارتاں نظر تے پئے گیاں۔

پہاڑیں دی بلندی تے تاں امیر قلعے دی تاریخ ہوں پرانی این ، سورج منڈ
مے ہک تھبے تے ۱۹۵۳ ق م دی وی ہک سکوت موجود ہا۔ قدیم تذکرے وی این
دا ذکر کریندن ، ایہہ قلعہ یارھویں صدی کنوں گھن تے جے پورا آباد تھیون توئیں
ست سو سال توئیں راجپوتیں دی حکومت دامر کرہ گئے۔ این دی ہوں وڈی
فصیل مے آثار اوچے اوچے پہاڑیں تے ہن تیں موجود ہن ، اتھاں شاندار عمارتاں
تے قلعے اُساریے گئے صن ، جنھاں وچ سب کون سوہنا امیر محل ہے جس کون
دلیھے تے حالات دی اوچ جھک دی متاثر نی کر سگئے۔

قلعے کنوں کچھ پرو بھرے لہہ پیوے سے ، سرک پار کر کے دل آرام باغ وچ
آیوں۔ ساوے اگہاڑیں مے چو دھاروں پھل بوٹیاں تے درخت رونقاں لاتی کھڑے
صن۔ اتھوں تھی تے چاڑھی چڑھن واسطے ساہ کٹھے کرتے محل مے پاسے ٹر پیوے
گھٹ پنہ کر تے مے حرم وچ سدھا دگ چھوڑ تے پتھر میں کون الا نگھن شروع

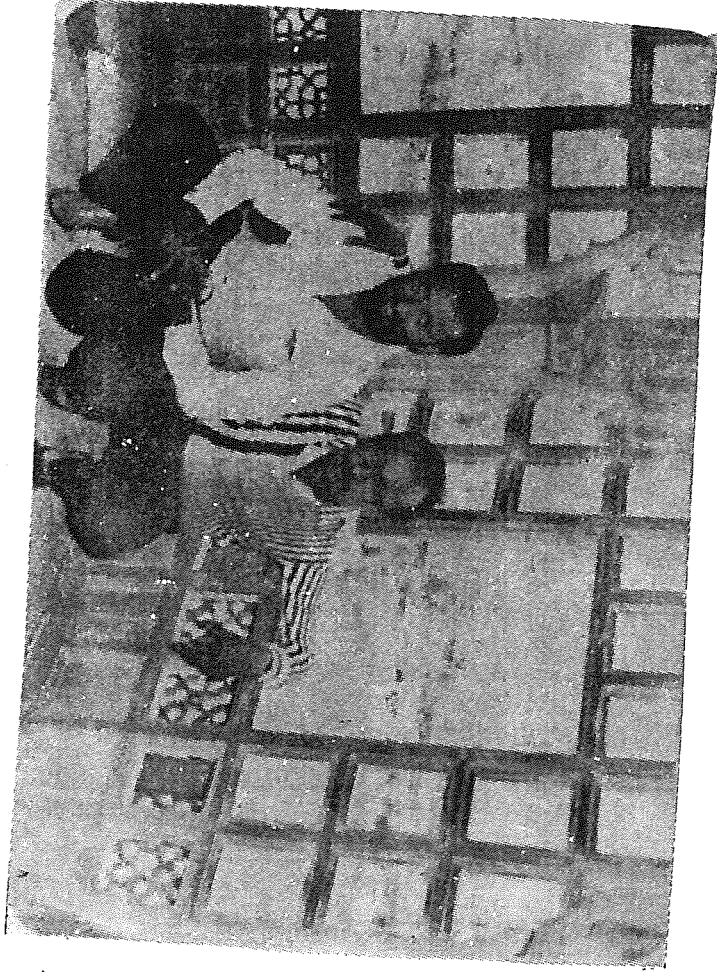

گنیش پور امیر محل — جے پور

کیتو سے، ترہائی پنڈھ اڈ کھانبرٹا ہو سے جو ساہ چڑھ گیا، میں ساہ دے ہوئی تیں
 کھڑ گیم، سیامیں تے مقامی لوکین دا بے انت ہجوم مارا، اچ تہواری جیٹ دی وجہ
 کنوں وی ڈھیر سارے لوک آئے دے ہن، ساہ چٹ تے اُتے ڈٹھم تاں منزل حال
 ڈھیر پرے ہئی، ہولے ڈاڈھے کھڑا ڈاڈھا پیر پیر میندا روانہ تھی گیم، پتھریں دیاں
 چاٹیاں عبور کرتے سدھ دگ تے آکھتے سے تاں اتنے تیں میڈی سیت وی مک گہنی
 ہئی، میڈے سنگتی میڈے سانگے کھڑے ٹرے ویندے ہن، ساہی کڈھیندے
 کھڑے ما سے جو یکدم کنیں ونج موسیقی دیاں آوازاں آدن پئے گیاں، تولاں موڑ
 اکھیں کنوں اوڈھر مارا، آواز دیاں لہراں اوچیریاں تھیندیاں گیاں تے دل اسٹپے
 سامیں ہک سنگھ یا ماتھی آ گیا، ماتھی تے ہک غیر ملکی سیاح جوڑی بال نہیں سو دھی
 بیٹھی ہئی، او اپنے آپ کنوں کجھ صدیاں پہلے دے ماحول، ونج محسوس کرتے
 ڈاڈھے خوش بیٹھے ہن، ماتھی دے اگوں اگوں ہک نینگر روایتی لباس، ونج سازنگی
 وانگے ہک ساز و جیندا ویندا مارا، اسوں وی ماتھی دے اگوں کھچوں تھیندے ہی کھیڈ
 ونج چارھی چڑھ گئیو سے۔

سوچ پول دروازے کنوں لنگھ تے اندر داخل تھی گئیو سے، رابرٹل راجپوت
 طرزدی اساری دانا در شہکار، ایہہ تارھویں صدی، ونج اسرٹ شروع تھیاتے
 سو سال دے بعد ونج مکمل تھیاتے، اسان تھکڑے توں بے حال تھی تے ہک بند دروازے
 دی تھلی نے ونج ڈٹھو سے، ساہویں داتسلل جمال تھیاتاں ایڈے اوڈے ڈیکھن
 دی ولیھ مل، ماتھی سیامیں تے مقامی لوکین کون ڈھونڈے کھڑے ہن، چنگی دیکھان
 بہوٹ دے بعد اشاک تھیو سے تے دل اٹھن دی صلاح مین گئی، کمپا کولادی ہک بوتل نال
 تزیہ وادھن مارن دے بعد چوک داہک چکر لاتے پوٹیاں چڑھن پئے گئیوں۔

چوک چودھاروں عمارتیں ونج ڈیرھیا ہو یا، سچے پاسوں کالی داندرو جھتوں
 غیر ملکی سیاح تک لواتے باہر نکدے پے ہن، میں وی زیارت کرن دی صلاح ڈوتی پر

میا زینبہ شہناز شہناز - اسیکل چہ پور

نگت اپنے ایمان کوں سانجھتے اگوں تے ٹرپتے میں وی کچھوں کپ پیسہ رکھت
گھن تے ڈھیر ساریاں پوڑیاں چڑھن دے بعد کب بیا والان آگے۔ کچھ پاسوں دیوان
عام ۶ اہترے پاسوں کھلیا ہویا ہا۔ اٹھ تھبے بن جھاں تے ہاتھی تے مور کئیے تے
اکیرے کھڑے بن۔ چھت چالیہ تھبیں وی ٹیک گدھی کھڑی ۶ سامھیں گنیش پل
ہا۔ اس دے اتے نقاشی تے مصوری تھی ہوئی ۶۔ ستارھویں صدی وئج بیا ہویا گنیش
پول اپنی تازگی تے نویں پن دی وجہ کونوں نواں اسریا ہویا لکھدے۔ اس دا اتلا حصہ
سہاگ مندر ۶۔ اس سامھیں والے پاسوں پتھریں دیاں نفیس تے نازک چالیاں بنیاں
ہویاں بن۔ اتھوں مہارائیاں۔ رائیاں تے شہزادیاں دیوان عام وئج تھیون والی تقریبات
وانظارہ کرنیاں بن۔

گنیش پول توں ننگھ تے اندر گیوسے۔ پورب والے پاسوں شیش محل ہا۔ اندر
شیشے پتھریں تے موریک دی اعلیٰ کاریگری دیاں مجاندیاں بن۔ جام صراحیاں تے پھل
پتر نزاکت نال ترشے کھرن۔ شیش محل دے نال جن مندر وئج شیشے دا چمکنا تے
زنجیل کم تھیا کھڑے۔ کب جالی کونوں پارہ جاتی ماریم تاں اوچے پہاڑ، زمین دی سادل
جھیل دا منظر تے کھیڈ تے دانگوں نظر دیاں کاراں تے بساں پارہے منظر دامن ہن۔
دل آرام باغ کہیں ماڈل وانگوں نظر دا ہا۔ اتنی بلندی کونوں ایہہ سنگریا ہویا سارا کجھ
اکھیں کونوں ڈاڈھا وٹیا۔ جن مندر کونوں تھی تے ریٹھ والیاں سوڑیاں راہاریاں
ننگھ تے شیش محل دے سامھیں آلی پھلواڑی کیں آگیوں۔ مسکھ نواس ہال کونوں جدے
گپے پے صن۔ کجھ اگوں تے ٹرے تے بچا دھی پاسے گیوں تاں راجمان ننگھ دے محل نظرے
ایہ حصہ امبر محل داسبھ کونوں پراٹا علاقہ ۶۔ کب دہڑی کندھی اس کونوں باقی محل کونوں
نکھیری کھڑی ہئی۔ ہر کڈ وئج مینار بن۔ تے محل کونوں چوڈھاروں عارتاں وڑی کھڑیاں
صن۔ اتنے دل، وکڑ، گیلریاں۔ راہاریاں تے برآمدے جھاگن کونوں بعد اپنی آرام گاہ
تیں پچن واسطے مہاراجہ کونوں وی نشست گاٹیڈ دی لوڑھ تھیدی ہوسے۔ اسان بگریاٹیڈ

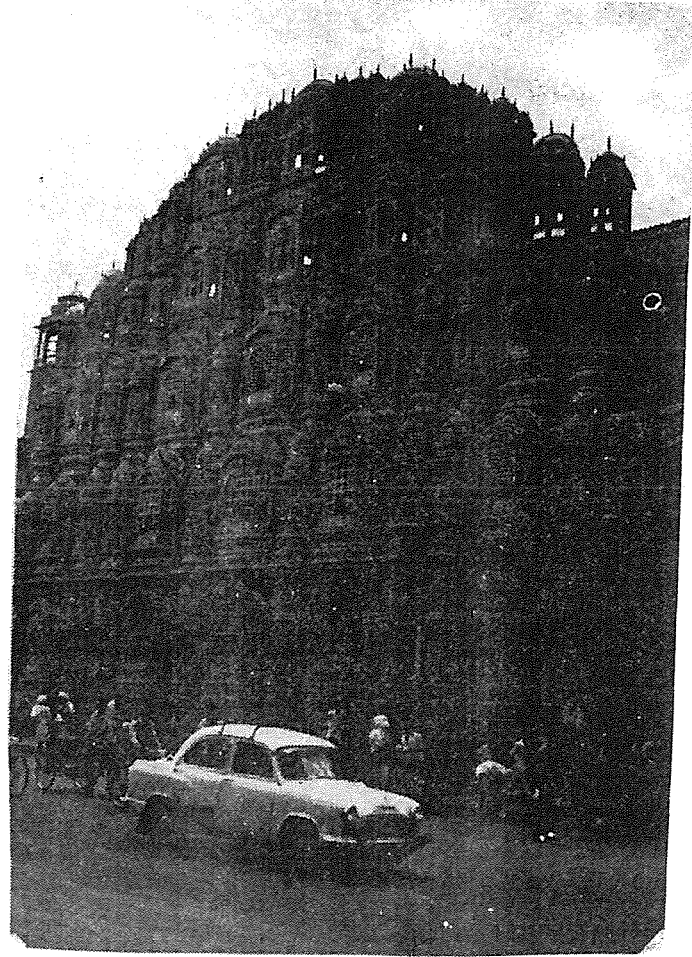
دے ہا سے تے اس ببول جھلیاں وئج وئج وئج دا بھو دی ہا۔ ہن سانگے اس علاتے
کون پرے کونوں ڈیکھن کافی سمجھوسے۔

سکھ نواس دی چھت کونوں کھڑے اُتے ڈھٹوسے تاں قلعہ جے گڑھ سامھیں
ادجائی تے نظر دا پیا ہا۔ دھرتی کونوں امیر محل تیں وی چاڑھی وی اوکھے چڑھئے ہا سے
تے ایہ قلعہ تاں تمام اوچرا ہا۔ ولکھا موکل ڈیندا تاں نہت اسان شام توں قلعہ
تیں بچ بگدے۔ پردیگر کونوں دہلی واسطے ٹرین پوڑی ہئی تے ڈوپہرا تھیں تھی گھن۔
اسان قلعہ کونوں پرے کونوں ڈیکھن کافی سمجھا۔ ڈوسیا ج پتھر جھکندے، رٹھدے
ڈہندے، اٹھدے ہندے قلعہ دی چاڑھی چڑھدے دیندے بن۔ اسان اپنی بہت
تے حوصلے انہاں دے ناونوں کیتے تے انہاں کیں دعائیں بھینج دے بعد دل پیوسے۔
راہاریاں ٹپدے، ریڑھاں رٹھدے، ساگی دگ گھن تے تلے چوک ۶ وئج
آگیوسے۔ محظ دے بعد تلے لہون داسو کھامر ملہ شروع تھی گیا۔ باقی لوکیں
وانگوں سدھا دگ گھن تے ٹر پیوسے۔ کجھ اگوں تے وئج تے بانڈیوں دے وڑھ
۶ وئج آگیوسے۔ میں باکان کرٹن کیتے سرتال سنھارٹن پے گیم پرکھ بندے
تلی ڈٹن جو ایہہ کجھ نہ اکھین۔ میں گھاٹے دادھے دی ذمے داری ہوں تے
سٹ کر اہیں وات تے صورت حال کونوں تابو وئج کیتے تے بانڈیوں نال دل گیم لوک
مختلف چیزاں بانڈیوں کونوں کھونیدے دیندے بن تے اووی چونچلے کرنیدے لوکیں
دے ہتھوں چیزاں گھن تے نال نال بھدے دیندے بن۔ رکتہ ڈرائیور اسٹاپے جلدی
دل آدن تے حیران ہا۔ اووی سچا ہا جو تاریخ دیاں بے شمار کھنڈریاں اتاناں ڈیکھن
۶ وئج وقت لگدے تے اسان دی مجبور ہا سے۔ جو ولکھا تھاج نال گزردا ویندا ہا۔
پہاڑی دی اوچاڑ بھکار چڑھدے ہندے شہر دارن کیتوسے کتھیں کتھیں
زیادہ چاڑھی آون نال رکشے دے ساہ ترٹن پے دیندے بن تے ڈرائیور گتیر
تبدیل کرتے اون کونوں حوصلہ ڈیوان ڈی کوشش کرنی ہا۔ جل محل کونوں کھنڈر لکھیسے

شہر منج آریں تے ڈرائیور اساکوں کہ باغ ڈیکھن دی صلاح ڈتی۔ دروازہ لنگھ تے اندر گیوں تاں کچھ پھل بوٹے دادھے پے ہن کچھ گیلے بھریے رکھے ہن تے کتھیں کتھیں تھیں بیٹے کھڑے ہن۔ جنھاں نال دھیں لڑکیاں کھڑیاں ہن۔ ایہ باغ ڈیکھ تے فراغتے وکتابے دگوشہ چنے، آکھن والے شامر داکمک یاد آگیا۔ ایران و منج وی جڑھے گھر منج ڈو گئے رکھتے ہون تے سکی سڑی کہ ولہ لڑکی کھڑی ہوئے اوں گھر والے محوش ہوندن جو اسان گلشن مے ماکہ ہیسے۔ باغ ڈیکھ تے مایوسی تھی تے اسان فوراً دل پیوسے۔ رکشہ مرکزی سڑک دی ٹریکھ کوں پاسے مرنیا ہوا محل مے اگوں آن رکیا۔

جے پور مے نال اساڈی پہلی سہان ہوا محل مے ذریعے ہسی۔ ایہہ بیچ ماڑ ۱۹۹۹ء و منج سوائے پرتاپ سنگھ بٹوایا ہا۔ ایہ فن تعمیر دانادر نمونہ اوجھ جیاء تے بٹیل این محل دامنہ بازار والے پاسے ہے۔ ایندے ساھیں رنج تے دریاں تے چالیاں بٹیاں ہوئیاں ہن۔ جنھاں وچوں رائیاں تے شہزادیاں بازار وچوں گذرن والے گنگوڑ۔ سیج۔ ہولی تے دہرہ مے جلوس ڈیکھدیاں ہن۔ این محل کون ایچھے زاریے تے بنایا گئے۔ جو محل کون کھڑے بازار دی ہر شے نوادیء تے تلکے کھڑا ہویا اتے کچھ فی ڈیکھ سکدا۔ این دریاں دریاں تے چالیاں ایچھے تناسب نال بٹیاں گن جو ہوا دی نمی جیہی ہیل دی انہاں کون لنگھ تے نکھیری تھی دیندی ۶۰ این وچ کون این داناں ہوا محل رکھیا گئے۔

ہوا محل ڈیکھ تے جے پور دیاں سوکھ دیاں ڈیکھن کیتے بازار وڑگیو سے، ہک دوکان تے خرید کاہتھیں دی تعمیر مے نادر نمونے بت۔ سورتیاں تے پتھر مے جس تے پتیل مے بیٹے ہوتے نفیس نمونے رکھے ہن، انہاں شہکاراں کون ڈیکھ تے ہنرمندی دی خریدگیو سے۔ بازاراں پھر مے سڑک تے ویوں تاں رکشے والا اساڈی تانگھہ منج کھڑا ہا، اسان جے پور دی سرسری سیاحت کوں توڑ پھاوٹن کیتے اوں کون شہر دا ہک

ہوا محل - جے پور

کھراؤن دا آکھیا تے اوں اساکوں روں پھیرتے ہوئے آں کھڑا یا اوں کوں
فارغ کرتے کرے ویج آگے سے۔

ڈوپہر میں کوں ہوئے ویج اساڈے قیام دا ویلیا کٹنا ہا۔ لیکن ہوئے انتظامیہ
دوہیک کرایہ نہ گھنن دی تسلی ڈیوانی تاں اسان اچھا چھوڑتے آرام نال سامان پدھن
ہے پچھو سے۔ بیر اساڈیاں ٹکٹاں پچا گیا۔ تاں ایہہ وسواس وی مکار تے لہ تے
ڈاٹنگ ہال ونج روٹی کھاؤن دے بعد کاؤنٹر تے حساب کتاب دی چٹھی پتھ تے
کرے ویج دل آویسے۔ بخٹے بعد دروازہ کھڑکیا میں اٹھی تے درکھویم۔ تاں
ہوئے دا پورا عہد نمبر سودھا ہا ہر یا کھڑا ہا۔ سارے اندر تے پہ گے۔ ڈھیر تیں
کالھیں کرنی دے رہ گوی سے۔ انہاں سبھیں اٹھیں جاء پتی تے اساکوں وی
پلاوئے ٹرین دا ویلیا تھیون پکاتاں اسان اٹھی کھڑے۔ انہاں سامان تلے لہاؤن
ویج اساڈا ہتھ دندا یا اسان سبھناں کوں سکلاؤن دے بعد سٹیشن روان
تھی گوی سے۔

چک سٹی ایگریجیشن تے آئی کھڑی ہئی۔ میں ٹکٹیں تے کھیتے ہوئے نمبر
دیکھ تے سیٹیاں تے کیا رنٹ گون گیم۔ تے دل آتے سامان چاکرا میں ایٹی اٹی سیٹ
تے ویج بیٹھو سے۔ سافریں تے انہاں دے نال آتے ہوئے لوکین دی وجہ کون سٹیشن
تے پیراپوٹ دی جاء نہ ہئی۔ ٹرٹ دا ویلیا آیا تاں ٹرین روان تھی۔ سٹیشن کون بھل
تے ٹھیری تھندی شہر کون ہا ہر بھل آئی۔ اساڈے کچھے پاسے کون اراول دیاں
پہاڑیاں سن۔ انہاں دے آتے قلعہ جے گڑھ تے قلعہ میر ہاتے اوں تے امیر محل ہارا
کچھ پچھو نہاں تھندا گیا۔ اخیر ہر شے اکھیں توں او ڈھرتھی گی۔ تے میں اکھیں بند
کرتے سیٹ نال ٹیک لاتے بہ گیم۔

دہلی۔ تاریخ و اترکہ I

چک سٹی ایگریجیشن جے پورکوں پچھو نہاں چھوڑندی ایٹی پوری رفتار نال دہلی
دے پاسے سفر کرنیدی ویندی ہئی۔ سمجھ لہوون دے بعد سو جھلا کچھ دیر اندھا رے
دے تسلطے خلاف مزاحمت کرنی دہ گیا تے اوں دے بعد ہر پاسے اندھا رے
لہ پیا۔ لفظ کھن دے بعد ڈو ترے بندے آگے تے انہاں لوکین کون کھاؤن بیوٹن
دی صلاح پچھن دے بعد سیٹ دانبر تے مطلقہ شے کھ گدھی۔ اسان چاکرا کھائی
اساڈے سامیں والی سیٹ تے ڈو فوجی سادہ پوشاک ونج بیٹھے ہن۔ انہاں
ٹفن کھول تے روٹی کدھی تے کہیں اٹن سو نہیں زبان ورنج کچھ اکھوئے ہندستان
ورنج ہک ہزار زبانوں، پولیاں تے انہاں دے لچے بولتے ویندن پیتنی اوکیڑھی
زبان بولیندے پے ہن۔ اتنا پتہ کہہ گیا جو انہاں کھاؤن دی صلاح کیتی۔ میں
انکا کرتے اوں شکریہ ادا کیتی۔ چاء آئی تاں اسان وی انہاں کوں جوابی صلاح
ماری۔ چاء پیوٹن دے بعد کالھیں ٹریاں۔ نالی والے اساکوں پرتن پے گے
میں تاں حسب عادت چپ چاکیتی تے باقی سکتی چھڑیے۔ کالھیں کون کالھیں
مکھیاں گیاں۔ کون مکھے تے کوڑے لچے ورنج کالھ کرے تے کہیں دی زبان
داٹھاج گھیاں چوگھاں ڈیولے۔ پاکستان بین کون قصہ چھڑیا تے ول ڈوجگیں
کون تھندا۔ مشرقی پاکستان دے کھڑے دی وٹ گھندا۔ ہندوستان دی صنعتی ترقی

کنوں لکھدا ہر شے دسح اساڈی محتاجی تے آن رکیا۔

چنگا بھلا جمع کپہ گیا۔ دنگو دنگی دیاں بولیاں، طرح طرح دیاں نساں کوئی اساڈی موجودگی تے خوش، کوئی اساڈے وجود دی بقا کنوں انکاری اخیر کالجھ ملے نال وقت گزارن تے آن مکی نال دی سیٹ تے بیٹھا ہویا یک آدمی ڈھیر دیر کنوں اساڈی بحث سندا بیٹھا ہا۔ کالجھیں واسیک کچھ بکھا تھیا۔ تاں میڈے نال آن بیٹھا ہک پے نال سنبھان تھی۔ اوکھیں ہندی اخبار واسکالم ننگار ہاتے گجرات دے صوبے دی کہیں دسجی ہوئی زبان واسطے رسم الخط طے کرن دی کٹی دے اجلاس دسج شرکت کرتے دہلی ولیا دنیا ہا۔ اساڈی حکومت تے ارباب اختیار زندہ زبانیں کون دفن کرن واسطے قربان کھنڈا کاروبار کریندن تے ہندستان دسج سویاں زبانان رسم الخط دی روح پاکراہیں نویں زندگی پندیاں پن۔

بحث دی کوڑاں ختم تھی۔ تاں کوکین پاکستان دے بارے دسج معلومات گھنن شروع کر ڈیتاں۔ ہن بحث مباحثے دسج سفر گذرن دا پتہ نہ لگاتے ٹرین پالم رپورٹ دے نالوں لکھدی۔ نویں دہلی دچوں تھندی دہلی سٹیشن تے آن کھڑی سٹین کنوں پابہر آوے تاں تازہ مینہ وٹھا کھڑا ہا۔ رکتے کرتے دریا گنج دے پاسے راز تھیوں سرکین تے پانی چھیلدا کھڑا ہا۔ رکتے والے ڈسیا جو کل رات تے اچ سارا ڈینہہ زبردست بارش تھندی رہ گئی ہر ڈیوک ہوٹل کنیں رکتہ رکیا۔ پوڑیاں چڑھ تے اتے اگیوں راساڈا کرہ واندا پیا ہا۔ کمرے دسج دسج تے چاؤ گنگوائی تے چاؤ پیوٹن دے بعد سٹن دی کیتوسے، ساری رات خواب دسج امیر مل سٹی پلیس راجل محل امیر قلعہ ہوا عمل تے ڈو بھیاں بے انت چیزاں قلم وانگوں نظر دیاں رہیاں، جے پور نال روح دل گیا ہا۔

سویرے اٹھیوں تاں سفر دے تھکیرے دی اکرا انداجن باقی ہئی۔ دھاوٹن دے بعد اشاک تھی کراہیں دہلی آوٹن دی اطلاع ڈیوٹن گبوسے۔ ہک اکیھی سواری

تے چڑھیوں اگیں موٹر سائیکل وانگے ہئی تے پھپھیں آہیں سامھیں سٹیاں بنیاں ہویاں ہانس، ہک فرانسیسی سیاح جوڑا پہلے کنوں بیٹھا ہا۔ او اچھی سیاحت دے چھیکڑی مرحلے دسج صن تے پاکستان دے سستے کنوں واسی داپر وگرام بنائی دے ہن۔ خاتون اساڈے نال گفتگو کریندی رہ گئی تے مرد چپ کیتی تے بیٹھا رہ گیا۔ اپنی منزل تے ہہ تے اندر گویں۔ آدٹی دی اطلاع دسج کراتے دیوٹن پیرین ٹرنٹی دی صلاح بنی۔ اخباریں دے دفتر۔ بھوری بھٹیاری دی سمیتے ڈاکٹر امید کر سٹیڈیم کنوں تھندے دہلی گیٹ کنیں آگبوسے، میں سنگت کنوں نکھرتے کارپاشی دے گھر رواز تھی گیم۔

ڈسے ڈسے ہک مندر دے قریب ایم تاں کارپاشی دے گھر وانبرنہ لسیا۔ ہک بندے کنوں کچھیم تاں اول ہک سوڑی بگی دسج بندہ روازے دے اگیں آن کھڑا ہا۔ دروازے تے ”دشن کماری“ تے ”سطور پرکاشن“ دی تختی لگا ہوئی ہئی۔ دستک ڈٹم تاں ہک خاتون آگئی۔ کارپاشی گھر کنیسا ہا۔ ہوٹل دے کارڈ تے اٹھاناں لکھن دے بعد کارڈ ڈسے تے دل بیم۔ گوپاسینما دے اگیں فرٹ پاتھ تے کت بااں ڈکھیا ہوٹل دل ایم۔ کتاباں رکھ تے سرد تو نسوی دے گھر گیم۔ انہاں کون جے پور دا حال ڈیندے ڈیندے ڈھیر دلہیا لنگھ گیا۔ انہاں کچھ اکیھیں چیزیں تے جہیں ہی نشاندہی کیتی جڑھیاں اساڈی بے خبری تے اچھال کنوں رہ گیاں ہن۔ انہاں کنوں اٹھاناں سامان چاوٹن دے بعد ہوٹل رکھیندے لال قلعے دی سیر ڈیکھن ٹر پوسے۔

۱۹۳۸ء دسج شاہجہان دہلی آیا تاں اول کون جننادے کناسے ایہہ جاء اتنی بھائی جوادوں اتھاں ہک شہر آباد کرن دا حکم ڈتاتے شاہجہان آباد تعمیر تھیون شروع تھیا۔ دہلی دسج ایہہ ستواں شہر ہا۔ ۱۹۴۹ء دسج شاہجہان آباد مکمل تھیا تے شاہجہان اٹھاناں دارا حکومت آگرہ کنوں اتھاں منتقل کیتا۔ منصوبہ بندی نال تعمیر تھیا ہویا ایہہ شہر سٹھپ دانادر نمونہ ہا۔ کھلیاں سڑکاں۔ وڈیاں مسجدیاں تے چوڑے بازار جھان دچوں

چاندنی چوک سب کنوں زیادہ سوہنا ہا۔ ایہ بازار جہاں آرائے ، ذہن دی تخلیق ہا۔
ایں مے ادھ وئج ہک نہر دہندی ہی جئیں تے درخت پھان کیتی رہندے ہن۔
چاندنی چوک اون دور ہئج مشرق مے خوبصورت بازاریں وچوں ہک ہا۔

شاہجہاں آباد مے اتر پورب پاسوں ہک کروڑ روپے دی لاگت نال قلعہ اسیریا
جئیں داناں لال قلعہ رکھیا گیا۔ لال قلعہ مغلیں مے عروج زوال دا اکھیں ڈٹھا
گواہ ہا۔ شاہجہاں تے اورنگ زیب دی عظیم شہنشاہی دا لحظہ لحظہ دی اول دے
اگوں گذر داریجے تے بہادر شاہ ظفر دی برائے ناں حکومت دی اول دے سامھیں
ہئی۔ جڈاں لال قلعے مے تلوں دہندے جئنا مے کئائے ڈو دھوپوں لڑپن تے فیصلے
واسطے "بادشاہ" کئیں آئن تاں اول ایہ آکھ تے فیصلہ کرن کنوں انکار کر ڈتا جو ایہ
علاقہ میڈھی حکومت دی حد کنوں باہر ہا۔

دہلی گیٹ والے پاسوں قلعے مے اندر داخل تھیوں۔ گیٹ مے باہر دیں ہاتھیں
مے ڈد ہاتھی قامت مجھے کھڑے ہن۔ ایہ ماڈل ۱۹۰۲ء وئج لارڈ کرن اتھاں
نصب کرائے۔ پہلے والے ہاتھی اورنگ زیب بھنوا سٹھے ہند اندر گہریں تاں قلعے
دا ایہ حصہ رہائشی علاقہ بنیا پایا ہا تے اتھاں فوجی رہندے پے ہن۔ نثار خانے دا گیٹ
لنگھدے اندر گیو سے سرخ پتھر مے بیئے ایں ترے مایکنوں ڈنیہہ ہئج پنج
دفعہ موسیقی نشر تھندی ہئی۔ اٹھارویں صدی مے شروع مے ڈو منل بادشاہ جہاندار
شاہ تے فرخ سیرا تھیں قتل تھئے ہن۔ صن این مے اٹلے حصے ہئج میوزیم بنیا ہویا ہا۔
سامھیں دیوان عام ہا۔ ایں واسطے بٹی میلا تھی گے تے گذر دا وقت ایں دے
چہرے تے شکستگی تحریر کریندا ویندے۔

ساوے دالائیں مے ادھ وچوں گذرے دیوان خاص گیو سے۔ دیوان خاص
مے سامھیں رنج تے خوبصورت مہراباں بنیاں ہویاں ہن جہاں تے پھلیں مے سوہنے
نقش بیئے کھرائن۔ ایں دی چھت کھڑی دی بنی ہوئی ہا۔ جئیں کوں ۱۹۱۱ء وئج لنگھیا

گیا ہا۔ مشہور زمانہ تخت طاووس اتھیں رکھیا ہا۔ جئیں کوں ۱۷۳۹ء وئج نادر شاہ چا
گیا۔ ہال مے ادھ وچوں نہر بہشت والا نگھا حالی تئیں موجود ہا۔ ایں مے ڈکھن تے
اُتر والے پاسوں مشہور شعر ہج۔ اگر فردوس بروئے زمین است، کھیا کھڑے
دیوان خاص وئج بادشاہ مے چوٹوں درباری تے خاص جہان پھندے ہن۔ ۱۸۵۷ء
دی جنگ ہج۔ بہادر شاہ ظفر اتھیں دربار منعقد کر تے اپنی بادشاہت دا اعلان کیتا
تے شکست کھاؤن مے بعد اتھیں بہادر شاہ ظفر زنجیریں ہئج جکڑیا انگریزیں دے
سامھیں پیش تھیا۔ جئناں اون کوں بناوت مے جرم ہئج عمر قید دی سزا ڈیے تے
کلکتہ مے رستے رنگون بھیج ڈتا ہا۔ دو گز زمین بھی مل کوئے یارین

دیوان خاص مے سامھیں سواتی مسجد ہن۔ سفید پتھر دی بنی ہوئی ایہ خوبصورت
مسجد اورنگ زیب اپنی عبادت واسطے خاص طور تے اہم روان ہی تے اتھاں لڑیاں
تے شہزادیاں دی عبادت کرنیایں ہن۔ دیوان خاص ڈکھ تے خاص محل آکھو سے
ایں دی ہک دیوار تے سنگ مرمر دا اکیر واکم تھیا ہویا ہا تے ہک چندر دے اتوں
انصاف دی تزکڑی بنی ہوئی ہا جئیں مے چو دھاروں تاکے آکھئے کھڑے ہن
اتھوں تھی تے رنگ عمل آویسے۔ ایہ شاہجہاں مے ویلیے امتیاز عمل سڈینا ہا۔
رنگیں نال رنگیا رنگ عمل وڈا سارا حال ہا۔ ایں دی چھت تے کندھیں تے شیشے
جرٹھے ہوتے ہن۔ جئیں مے نشان موجود ہن۔ ادھ ہئج سنگ مرمر دا
چھوٹا جہاں تالاب بنیا کھڑے جئیں وئج ہاتھی ڈند دا نوارہ گبیا ہویا ہوندا ہا۔

متاز محل کوں میوزیم بنا ڈتا گے تے اتھاں سیاحین دا ہجوم ہا۔ اسان ایں
ہجوم ہئج وچبجین مے بجائے ول پیوسے۔ ساکب مے کنوں تھندے نثار خانے
والے گیٹ کنوں باہر نکل تے ڈوجھے دگ کنوں باہر نکتوں۔ سامھیں چھتیا ہویا بازار ہا۔
اتھاں سیاحیں دی دلچسپی کیتے ہندوستان دی تہذیب ، تاریخ تے ثقافت دے

بے شمار نونے دوکانیں بیچ سچے ہوئے ہیں۔ دوکاناں پھر دسے لہوئی گیت کنوں
پاہر نکل تے ٹرے دیندے ہاسے۔ جو کہ بس آن رک۔ تو نہیں اسا ڈا پنڈھ نیڑے
مادول وی بھیج تے بس تے چڑھ گبر سے۔ بس اسا ڈے ہوٹل نے اگروں اسا ڈے سنبھلن
کنوں چلوں بچا پوتا

کاڈنڑ تے میڈے نال دی چٹ رکھی اسی۔ ”میں رات کوں اٹھ وچے اوسان
کمار پاشی“ خوشی تھی۔ جو اول کوں میڈی سدھل گیا۔ کمرے بیچ کمرے وغیرہ
رکھ تے پاہر نکلن دارادہ کیتو سے۔ جو ٹیلیفون دی گھنٹی دجی۔ میں سنیم تال سڑا رہی
ڈوسیا۔ جو تیڑا فون۔ ڈو جھے پاسوں کمار پاشی ہا۔ سلام دعاے فوراً بعد سوالیں
دی واچھ کر ڈتس ”پاکستان بیچ کتھ رہندو؟“

”کیا کم کرنیو؟“

شاعری کیڑھی کیڑھی زبانیں بیچ کرنیو؟“

”کوئی ستری مجموعہ چھپے؟“

”سرائیکی بیچ رسالے نکھلن؟“ میڈے سنبھلن کنوں پہلے او بیاسوال رسال

کر چھوڑے

”دھیرج بہاراج! میوں ساہ تاں گھنن ڈیو“ میں تکھے تکھے جواب ڈیندا گیم
جیڑھے ویلھے آکھیں جو میڈا دی سرائیکی کھن کنوں دل کرنیو تے نال دل سرائیکی بولن
پے گیا اپنی دھرتی کنوں ستتری سال پے رہن دے باوجود اوں داسرائیکی لہجہ بیچ
ہا۔ تفصیل تقشیش دے بعد آکھیں

دوشام چھی وچے اردو گھر بیچ کتھ تقریب تھیندی پئی۔ آوتاں ڈھیر سارے
لوکین نال ملاقات تھی۔ ویلے مکھ ضرور آؤ۔ ”میں ٹیلیفون تے پتہ سمجھ گدھم تے دل ملن دے
دعدے تے ٹیلیفون رکھ ڈتس۔ پاہر نکل تے سکتی شاہنگ واسطے نکل گے تے میں ڈا پتہ
تے سجایل پرائیاں کتاباں پھر دن کیتے گوپا سینما والے پاسے ٹریم۔ ڈھیر وقت اٹھیں

گذریا تے کتھ کتاباں رسالے گھنن دے بعد جامع مسجد ول گیم۔ جامع مسجد دے اگروں
جھکاڑ بیچ بیابازار ہا۔ اوں دا کہ پھر لاٹن کیتے پوڑیاں لہندا بیاسیم جو کینیں بیچ
عطارد اللہ نیازی دی درد آواز آئی۔ ایہہ آواز کیسیٹ دی ہک دوکان کنوں
آئی اسی۔ اوڈا ہیں ٹروا گیم۔ پوری دنیا بیچ بے پناہ شہرت حاصل کرن والے ایں
فکار دے کیسیٹ اتھال وی بیچ گے سن۔

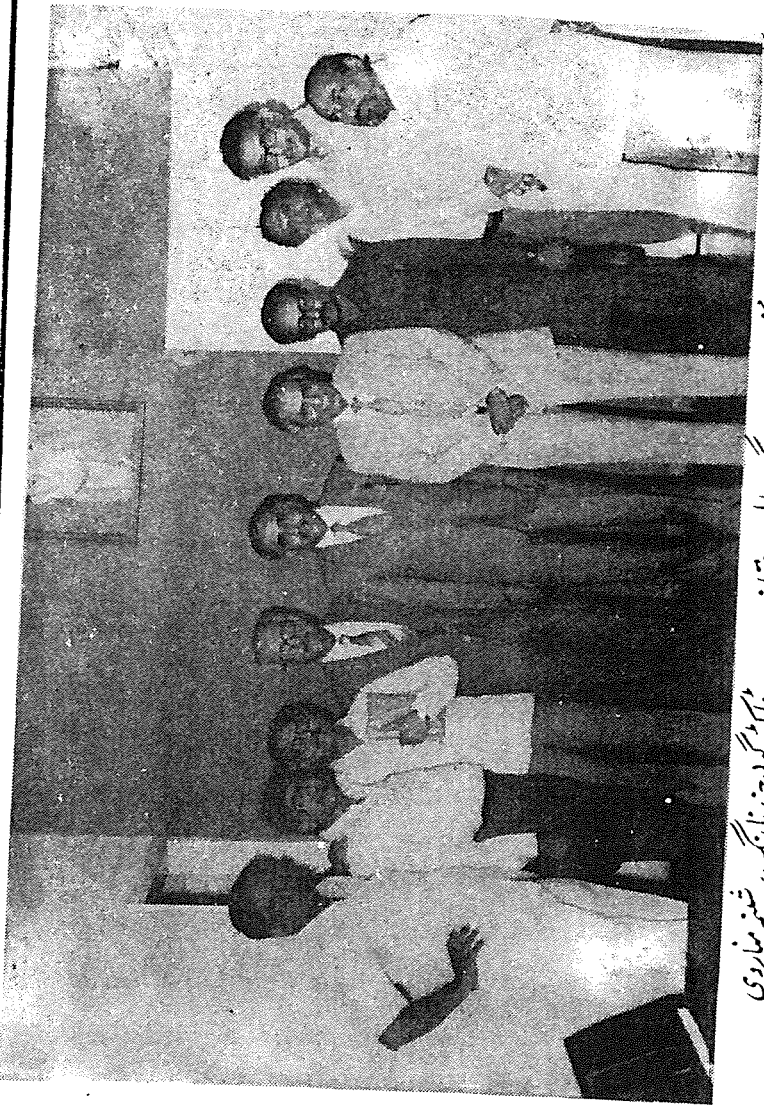
اتھوں تھی تے ہوٹل ول آیم۔ پھلے پھرا کھ کھل تے تیار تھیو سے۔ دعدے
دے مطابق اردو گھر دی تقریب بیچ و بچنا ہا تے کمار پاشی دے ڈسائے ہوئے
ایڈریس کنوں صرف راؤز ایونیو یاد رہ گیا ہا۔ سرور تونسوی کنوں پچھن گویوں او گھر ہن
انہاں کنوں پتہ سمجھ کرا میں بہادر شاہ ظفر مارگ گھن تے پیریں ٹریو سے تے اخیر ک
ترے منزلہ عمارت کینیں بیچ کھڑے۔ پہلی منزل تے تک آف بڑودہ دا دفتر ہا۔
میں اندر بیچ تے انہاں کنوں انجن ترقی اردو دا دفتر پچھم تاں پتہ لگا جو اخیر منزل
تے ہے۔ عمارت دے پاسے کنوں تھیندے ہک لفٹ کینیں آگے سے۔ جیں اساکوں
ترکھی منزل تے بچا پوتا۔

انجن ترقی اردو دے سیکرٹری دے دفتر دے دروازے بیچ کمار پاشی کھڑا ہا۔
ڈاڈھی سک نال ملیا تے اندر گھن گیا۔ اندر ڈاکٹر گوپی چند ناگ۔ شبنم مناروی تے
قیصر قلندر پٹھے ہن۔ انہاں نال تعارف تھیا۔ قیصر قلندر آل انڈیا ریڈیو کلکتہ دے
سٹیشن ڈائریکٹر ہن۔ شبنم مناروی راولپنڈی کنوں سعودی عرب گیا۔ اوں دی کتاب
کمار پاشی دے اوائے سطور پرکاشنی شائع کیتی تے اچ اوں کتاب ”پانی پرہتا پھول“
دی تقریب رونماں اسی۔ ڈاکٹر گوپی چند ناگ۔ ملن سیتی ریاض النور دا پھیلا۔ اتنی
دیر بیچ پہلے بہاراج کول تے محمود ہاشمی اتھیں آگے۔ محمود ہاشمی دالعلق آل انڈیا
ریڈیو نال ہ تے انہاں نال سخاٹن اردو سروس دے پروگرام ”تاریخ ساز“ دے
ذریعے اسی۔ اتنی دیر بیچ میڈے سکتی پٹھے پٹھے اکر بیچ گے تے نکھلاتے روا تھینے

ہک لحظہ واسطے میڈے دل ونج دی خیال آیا جو ونبہاں پر کمارپاشی روک گدھا
تے میں بہہ رہیم۔

تھوڑی دیر سے بعد تقریب واسطے نال سے جھوٹے جیہیں ہال ونج گہوڑے
کمارپاشی تقریب دا آغاز کیتا۔ بگنیوں بندے ہاسے۔ تدارنی گفتگو سے بعد بلراج
کولر۔ محمود ہاشمی تے آل انڈیا ریڈیو دہلی سے اردو پروگرامیں دی ڈائریکٹر شریا
سید مقالے پڑھیں۔ تقریب سے دوران فلمی ادب ماہنامے ”فلمی سٹاکے“ ڈائریکٹر
انیس دہلوی وی آیا۔ ڈاکٹر نازنگ داصدارتی خطبہ انتہائی شاندار ہا۔ انہاں اپنے
دھیے لہجے و نوح پر اثر تے مدلل گفتگو دا آغاز کیتا تے ادب حوالے نال شاعری تے
نثری تخلیقات سے میاں ردا جائزہ گھندے ہوئے آکھیا جو شاعر اپنا فرض نبھندے
پن۔ ابلاغ سے مسئلے تے کالھ کریندے ہوئے انہاں آکھیا جو قاری کھاری سی
ذہنی اپڑج توں بہوں کھپوں تے چلیا گے۔ انہاں ہک جرمن ادیب دی کالھ دوہرائی
جو زبان ہک طوائف ہوندی رہ تے کوئی شاعر یا ادیب سچے لفظیں تے خیال نالوں
کوں دل کنواں پر عطا کریندے۔ لفظیں تے لہجے سے جادو ہر کہیں کوں تابو کیتا ہویا
ہاتے ہر کہیں دا ذہن تے دھیان ہوں پاسے ہا۔ ای دوران انہاں کوں کہیں کہیں
جلے تے اینویں داد ملدی ہئی جویں او کوئی نظم سنندے پے ہوں۔ انہاں دی خوبصورت
نثر وچ نظم دا ہک تے تاثر ہا۔

ڈاکٹر گوپی چند نازنگ کالھ ختم کیتی تاں ہر کہیں روکنے ہونے ساہ باہر کڈھیں۔
انہاں سے عالمانہ خطبے سے بعد شعری نشست دا آغاز ہتیا۔ میڈی واری آئی تاں
غزل سنایم۔ ولدیا پیام جو بلراج کولر سرائیکی نظم دی فرمائش کیتی نظم شاتے
ولیم تاں جو گندریپال کنڈ تھپ تے داد پتی۔ تقریب ختم ہتی تے سائے باہر آگہو سے
ہر کوئی مکتاتے رواں تھنید اگیا۔ ڈاکٹر گوپی چند نازنگ میڈے نال آن کھڑے تے
آکھو نے جو سرائیکی و نوح تاں ضرور کھو لیکن اردو و نوح دی باتا مدگ نال کھدے رہو۔

انیس دہلوی۔ محمود سیدی۔ جوگندریپال۔ شازجید۔ ڈاکٹر گوپی چند نازنگ۔ شبنم مناروی
قیصر قلندری۔ بلراج کولر۔ محمود ہاشمی تے کمارپاشی۔ اردو گھر دہلی دی ہک تقریب و نوح۔

جو گندریال و بن و لیجے جا بر علی سید کون سلام ڈوتا۔ بٹن باقی میں، کمار پاشی محمود
 سعیدی تے انیس دہلوی رہ گبوسے۔ کل شام کون میں کنیں کٹھے تھیون دی صلاح
 بن تے محمود سعیدی تے انیس دہلوی شے و بن کون پچھے میں تے کمار پاشی ٹر پوسے۔
 دگ رنج او میں کون سرائیکی زبان دی ترمیج تے ادب دی تملیق باسے پچھا
 رہا۔ اوں کون اجیانے سرائیکی دی تحریک نے متعلق تفصیل ڈسیندا بگیم۔ رڈے
 رڈے چوک کنیں آن کھڑے۔ بس آل تے اوں تے چڑھ کرا میں۔ دریا گنج آن تھوسے
 کہ رستہ ران رنج کافی پندے ہوئے ڈھیر تیں پکا لھیں پٹھے کیتونے تے دل میں
 اوں کون سکلاتے سرور تونسوی نے گھر دا دگ چا گدھم۔ انصاری مارکیٹ والی گلی
 رنج پندا پیاسم۔ جو دل دمانے دا پڑکا کنیں رنج آیا۔ کجھ اکوں تے رنج تے ڈھیر
 سارا سوجھنا نظر بار ہوں پاسے ٹر پیم۔ کہ جج امی بی ہسی۔ اکوں اکوں ترے چار
 آدمی سٹینڈ تے گیس لیپ جات و دے بن۔ انہاں نے کچھوں کہ ریٹھی تے یوب
 لائٹاں لگیاں ہویاں بن تے کہ آدمی پنجابی لوک کھاؤں اکھنڈا کھڑا۔ اوں نے اکوں
 کجھ آدمی بھنگڑا پندے پے بن۔ گھوٹ سہرے پات تے کہ گھوڑے تے سوار ہا۔
 کجھ لوگ گھوڑے نے اکوں پندے پے بن۔ کہیں ویلیجے کہیں عورت کون چھک تے
 نال رلا گندے بن۔ نال ڈھیر ساریاں سو بنیاں تے ننگر سکھیاں وی رلیاں دیاں بن
 ڈھیر تیں ایہہ تاشا ڈیکھد بگیم۔ اکوں رنج تے او بی گلی رنج پھر گے۔ تے میں پوڑیاں
 چڑھ بگیم۔ سرور تونسوی ڈسیا جواچ کل رام نے جنم ڈینہہ دی وج کون برت دا
 موسم ہر اسان میں موقے تے ان پائی چھوڑ ڈیندوں تے اٹھ پھریں رنج کہ دفعہ
 پیاں چیزاں کھدوں۔ انہاں کون اٹھیم تاں رات ڈھیر تھی گئی ہسی۔ آتے کرے رنج
 سم پیم۔

سورے تیار تھی تے لال قلعے۔ چاندنی چوک۔ بگلی تاسم جان جامع مسجد تے اردو
 بازار شے پھر لیندے ڈوپہ کر ڈتوںے۔ پچھلے پھر کناٹ پلیس پھرن گبوسے۔ ہم صورت

برآمدے، راہداریاں تے عازتاں بھپکندے پالیکا بازار رنج لہ گبوسے۔ چچکا لحظہ
 آوارہ گردی کرنے بعد ہاہر نکوتوں تاں اسان تے چھدر چھدر جھڑا تے ٹھڈی ہیل
 گھلی کھڑی ہسی۔ پھر لیندے ہک جاء تے آیل تاں کہ ۱۶، ۱۷ سال دی غیر ملکی ننگرے
 ناقابل یقین حق کون ڈیکھ تے جیویں زمین اسا ڈے پیر پڑا گدھے۔ اسان ایشیاں لھیں
 اوں نے حوالے کرتے کھڑ گبوسے۔ اوں کون وی اپنے بے پناہ حق دا احساس ہا۔
 اوں اسا ڈیں نظریں نے نکھاج تے تاپش دی پرواہ نہ کیتی۔ اکھیں کون زبردستی
 اوں نے چہرے دی تلاوت کون دستبردار کرتے اوں دا مکمل ماخذ کیتا۔ بے انت
 حق نے نال اوں نے جسم نے تناسب تے سٹھپ اساکوں پھر کر چھوڑیا۔ اوں لوں
 گو ڈیں تے کتاب رکھی مطالعے رنج روھی رہ گئی تے اسان اوں کون پڑھوں رنج
 اکھیں داسفر جیڑھے ویلیجے اوں نے جسم نے ہٹھیلے جھتے تیں گیا تاں اوں نے
 سکرٹ کون اندر جھتے تیں دید دیندی ہسی۔ جسم ہی جسم ہاتے نظر ڈھیر
 اکوں تیں گئی۔

اسا ڈیں اکھیں داسیک تے مکھ شنت اوں کون دی محسوس تھیون پئے گیا۔
 اوں کہ غیر ارادی تے بے نیاز نظر نال اسان کنیں ڈٹھاتے دل اٹھی کھڑی۔ مندر بچ
 گیا۔ جادو لہو گزر گیا۔ اسان اپنی موجودگی کو بھیکا کریندے اکوں تے ٹر پوسے۔ بے
 فکر جوڑے ہک پے دی ٹیک لاتی۔ پوشیدہ جذبے نشا کرکرنے تے کریندے پٹھے
 بن۔ کہیں کہیں ویلیجے کہیں نے ہتھ یا ہونٹ اچالے تھی ویندے بن تاں ڈو جھاجم یا
 چہرہ سپردگی نے اظہار رنج پہلے ہتھیار سٹ ڈیندا ہا۔ توں جو انہاں نے چودھاؤں
 دامنظر کناٹ پلیس نے معروف ترین چوک دا ہا۔ کہیں انہاں دا ہر عمل ایہہ احساس
 ڈیوندا ہا جو اوں دنیا تے نازل تھیون والے آدم تے حواہن تے چارے پاسے سنج
 نا پھرائی دی لہر رگھیں کون لوت وانگے دیرھ گئی تے اسان او میدان چھوڑ ڈتا۔
 شام کون ست وچ کمار پاشی ہوئی آ گیا۔ کجھ دیرے بعد محمود سعیدی تے

انہیں دہلوی وی بیچ گئے۔ اردو گھر دی کل وال تقریب دیاں گالیں تھنڈیاں رہیاں۔ انہاں جانی سکاٹ دی بوتل نال شغل شروع کیتا، تے میں تے کمار پاشی چاء گنگواتے انہاں داسا تھ ڈٹو سے ر شاعری دا دور وی چلیا۔ مخور سعیدی دیاں غزلاں تے پڑھن دا انداز ڈونہیں خوبصورت ہن۔ رات ڈھیر گزر گئی تے انہاں روانگی پچھڑی۔ پوڑیاں ہنڈے ہوئے مخور سعیدی آکھیا جو اساں تیکوں ہمیشہ یاد کریوں تے اوتاں تیکوں شروع کنوں یاد ہن۔ کمار پاشی فجر دا پروگرام پھیرا۔ میں ڈسائیم جو آگرہ تے فتح پور سیکری دا ارادہ ہے۔ کل شام کون ملن دی گپن تے اوروانہ تھی گیا۔ اردو بازار گیم تان سنگتی ریلدے دے ہن۔ پریٹ پوجا کرکٹ دے بعد صلاح بن جو کسی کرتے کلہنہ کل وچ تے آگرہ تھی آؤں۔ آگرہ دا ویزہ نہ ہون دی وجہ کنوں غیبتہ نونی طور تے وچن پڑتاں ڈھیر سارا ہا پر ہندوستان آؤن دے بعد تاج محل ڈٹھے لبیر وچن دی حسرت تے پھکادت برداشت نہ تھی تے اساں دل پدھ گدھا، چوک بیج آتے ہک ٹیکسی والے نال فجر چھی ڈھے دی روانگی دا وعدہ کرتے دلیوں تان سنگتی پہلے گئی ہوئی صلاح دے مطابق کیرے ڈیکھن ٹر گئے۔ میں اپنے کمرے بیج آتے کچھ پڑھدارہ گیم۔ دل دوستیں کیں تے گھر خط کھن دے بعد ندر آگیا۔

آگرہ۔ سنگ مرزج خواب

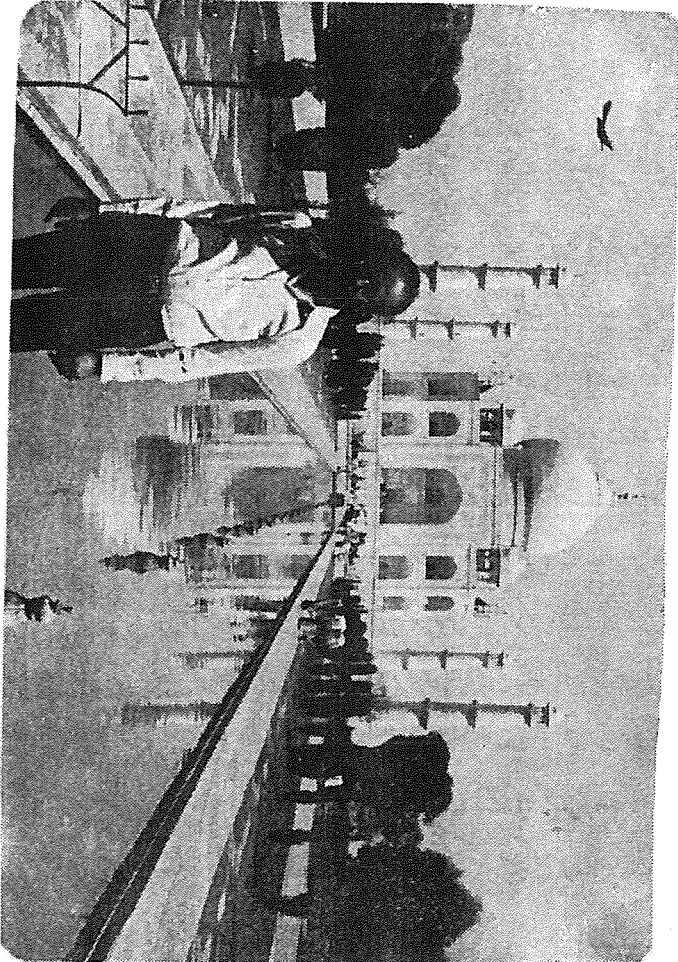
سورے ساڈھے جھی وچے روانہ تھیوں تان دہلی حالی تیں اڈگھ اپیا ہا۔ کہیں کہیں دلیے کوئی کار یا رکتہ سناٹے کون ترہڑن دا ترلا کر نیا ہا پر لٹھے دے شوکاٹ دے بعد دل چپ تھی دیندی ہئی۔ دہلی کون کچھ نہاں چھوڑن دے۔ فرید آباد دامنستی علاقہ لنگھدے، جنیلی سرک تے ٹر دے گپوسے۔ بدر پور تے بلوگڑا کون تھنڈی ہک جاء تے کھڑے ناشتہ کھرتے کیتا، رستے وچ تھوڑے تھوڑے پنڈھ دے بعد منل، ادبرائے تے اشوکا ہوٹل والیں دے سوہنے سوہنے ٹورسٹ ہاٹ بنے ہوئے ہن۔ ناشتہ کریندے پٹھے ہاسے جو ہک آدمی سوریں دا اجرا گھن تے سرک پار کیتی۔ اکھنڈن سوڑ داناں گھنن نال چالیہہ ڈینہہ زبان پاک نی تھنڈی تے اساں تان جنیدے جاگدے۔ کھلے۔ کھید دے سوڑ اکھن نال ڈھٹی کھڑوں۔ ایمان دی سلامتی دیاں دعائیں سنگدے ٹر پوسے۔

ایں وسیب بیج دکھ دکھ تے تاریخ کھنڈی پیو تے ہندو مذہب دا عظیم مرکز ہتھیکیا۔ کرشنن دا جنم استھان تھرا۔ رادھا دی جم جاء پرستا۔ گوکل، جتھان کرشنن کون لکاتے رکھیا گیا۔ گوردھن جتھان ہک روایت دے مطابق برج دے کوکین کون لگیت۔ بارش کنوں بچاؤن سانگے کرشنن ہک پٹے کون ست ڈینہہ اپنی انگل تے چاتا۔ بندراہن۔ ہابن تے دھون جتھان رادھا تے کرشنن دے نہری

سڑکاں۔ چوک عبور کر نیلے ہک جاو تے سکھ بہادر کیسی روک تے ساکوں دیال باغ
 ڈیکھن دی صلاح ڈتی۔ باغ ڈیکھن تے ساڈا اصلوں رُوح کینھا ہا۔ جے پور وینج دی
 قلعہ امیر ویندے ہونے تے وینج رکشے والے اساکوں ہک باغ ڈکھایا ہا۔ اندر
 گیوستے تاں کچھ گلے رکھے ہن، کچھ بوٹے رادے کھرے ہن۔ تے تھیے تھیے نال کچھ
 دلہیں ٹنگیاں کھڑیاں ہن۔ باغ ایہو کچھ ہا، جے پور والا تجربہ اساکوں اندر وینج کونوں
 روکیندا پیا ہا۔ پر ڈرائیور کار روک تے لہ کھڑا تاں اساکوں وی لہنٹا پئے گیا۔ گیٹ لنگھ
 تے اندر گیوستے۔ ہک پاسے سنگ مرمر دا ڈھنگ ہا۔ نال شینیاں کھڑیاں ہن۔ کچھ
 اگوں تے لوک جوتیاں لہاتے اندر ویندے پئے ہن۔ نال گیوں تاں پتہ لگا مندر ۶۶
 دیال باغ دا پھوپھو سے تاں انہاں پوریاں چڑھ تے اُتے وینج دا اکھیا۔

ہک وڈی ساری عارت اُساری ہتھ ہئی۔ نہ درخت، نہ پھل، نہ بوٹے۔ نہ
 دلہیں۔ میں کھجیا باغ این عارت مے پھوں ہو سے، بچا دھی پاسوں کچھ نقش اکریے
 ہونے ہن۔ میں کندھی کندھی ڈیکھن شروع کیتم تاں ہک جاو تے ہک ابھار نال
 دیدیاں اٹکیاں۔ اکھیں تے سنگ مرمر دی سانجھ تھی تال ہولے ہولے نا واقفیت دیاں
 تہاں ہون شروع تھی گیاں۔ سنگ مرمر وچوں پتر ظاہر تھے دل لاشیاں نظریاں بعد
 ۶۶ وینج پھل تے پھل ظاہر تھے۔ انکشاف ہتھا جو ساری کھپڈ سنگ مرمر دی ۶۶ تیجری
 کون گھر تراش تے بوٹے، پھل تے لاشیاں اکیریاں گیاں ہن۔ سنگ تراشیں دا کمال سنگ
 کون پائٹی وانگوں ڈنگ۔ دل ڈیوٹن۔ پتیاں دی نزاکت۔ رنگیں دی نقاست
 تے کلیاں مے کنوار پٹن کونوں جھلکا پیا ہا۔ ہنرمندی تے کارگری دی انتہا ہی سنگ تراش
 دا عروج ہا۔ گلکاری دا کمال ہا۔

دیال باغ کنوں تھی تے روانہ تھیو سے۔ قاری نور احمد شوستری شہید ثالث مے
 مزار مے اگوں وینج لکھیو سے۔ مختلف رنگیں کونوں تھیندے تاج روڈ تے آگے سے این
 روڈ تے اعلیٰ اعلیٰ ہوئی ۶۶ ن ہک بوڑھوں تاں وڈا سا رنگیٹ نظر یا اسان تاج محل

تاج محل - آگرہ

نے نیڑے آگے ہاسے۔ دروازہ ننگھ تے کارک گہی تے اسان شوق کون ہک ٹکھ کرتے
تاج محل نے سائیں لہو پیو سے تاج محل دی اساری دی تفصیل تے سٹھپ نے
انہار کیتے میں شاہجہان نامہ نے مصنف محمد صالح کنبوہ کتوں مددگدھی ۶ اوکھنڈے
”انہیں ڈینہیں ایہہ پاک روضہ منکل تھی تے حضرت دی نظر توں گزریا۔“

عمار تیں دی تفصیل ایہہ ۶ جون ۵ جلوس (۱۶۳۱ ع) ونج دریاے جناد دی کندھی
تے ڈکھن والے پاسوں ای عالیشان فلک بوس عمارت نے اُڑے رکھتے گے کارگریں
جکھے اُڑے بھرٹن لے بد ای بے مثال اکھلے تے پاکیزہ روضے دی کرسی رکھی۔
پہلے ۳۴ گز لمبا تے ۱۴ گز چوڑا اتھلا ۱۶ گز دی اوچائی تیں گھن گے۔ اگڑا سرخ
پتھری نال تراش تے منبت کاری تے پرچین کارن نال سنگھاریونے۔ فرش ونج سرخ
پتھری دیاں کپڑھیں پاتیاں۔ پہلے تھلے لے ادھ ۶ ونج ۱۲۰ چوڑس گز تھلے دی کرسی
۶ گز اوچی چاٹونے۔ اوں تے گز گھن دی کرسی پڑے تے بندادی وضع دا ادھٹ
رُخیا مقبرہ اساریا جیڑھا بلندی ۶ ونج اسان کون تے رونق ونج بہشت کون شریفیے
روضے دا گنبد جیڑھا عمارت لے ادھ ونج ۶ اندر کون باہر تیں سنگ مرمر نال
بٹایا گے۔ ستوں پاسوں ۲۲ گز قطر ۶ گنبد دی چوٹی مخروطی ۶ ستوں کنارے کون چوٹی
تیں ۳۲ گز بلند ۶۔ جیں لے ونج سنگ مرمر دیاں سلحاں ہک بے نال گنڈھیاں گن
چوٹی تے امرود دی شکل دا ہک ہیا گنبد ۶۔ جیں واسٹھپ ڈیکھ تے عقل حیران
تھیندے۔ گنبد دی پیٹی دا دور ۱۱۰ گز ۶۔ انتہائی اوچائی تے ۱۱ گز سونے دا ادھیا
کلس قائم ۶۔ جیں داسنہری رنگ سجھ وانگوں بچدے۔ زمین کون گھن تے کلس
توٹیں ۶۔ گز دی اوچائی ۶۔

ایں اٹھ رُخیے روضے لے اٹھی ضلعیں ونج ساڈھے پنج پنج گز لیے ترے
ترے گو چوڑے ڈو ماڈنشین ۶۔ چاے پاسیں ونج جھی چوڑس گز دوسرے
احاطے ہن۔ انہاں ونج چارنشین ساڈھے چار چار گز لے تے ترے گز چوڑے ہن

احاطیں لے سائیں ۱۶ گز لیے ۹ گز چوڑے تے ۲۵ گز اوچے پیش طاق ۶۔ ن
چاے کنڈیں ونج ترے ماڑاٹھ رُخیے کمرے ہن۔ ہک ہک دا قطر ۱۰ گز ۶۔ ڈو
ماڑیں ونج اٹھنشین تے تریکھے ماڑا ونج اٹھ رُخیے ایوان ۶۔ ن۔ جنھاں دیاں جھپٹاں
گنبد ناہن۔ انہاں ایوانیں لے باہر لے ترے پاسیں ونج ۱۶ گز لیے ۱۶ گز چوڑے
تے۔ ۱۰ گز اوچے پیش طاق ۶۔ ن۔ وڈے گنبد لے تلون اصلوں ادھ ۶ ونج اول بہشتی
خاتون دی قبر ۶۔ قبر لے اُتون سنگ مرمر دا چہر ترہ ۶۔ جیں تے قبر دا قونڈرہ ۶۔ اول
لے چوڈھاروں اٹھ رُخی حال دا حجر ۶۔ جیں تے پرچین کاری دا نازک کم تھیا ہویا ۶
مجر دا دروازہ سنگ نیشم دار ۶۔ جیں ونج ترک (رومی) انداز لے لوسے لے تلابے
لکھے ہوئے ۶۔ ن۔ اُتے سنہری رنگ چڑھایا گے۔ ایں تے ڈاھ ہزار روپے لگن روضے
دے اندرینا کارملانا قندلیاں تے سائے آدیزاں ہن۔ چاے محرابیں ونج حلب لے
نیشے جڑیے ہوئے ہن۔ ہک محراب وچوں لنگھن دادگ ۶۔ روضے لے چاے کنڈیں
تے سنگ مرمر دی کرسی ڈے تے جیڑھی زمین کون ۲۰ گز اوچی ۶۔ گز قطر لے
۵۲ گز اوچے سنگ مرمر لے چارینار ۶۔ ن۔ اینویں محوس تھیندے جو ایہہ بنا کرینیں
بلکہ کہیں روشن ضمیر۔ صاف دل بزرگ دی دعار ۶۔ جیڑھی دھرتی لے سینے وچوں
نکل کراہیں اسان لے پاسے ویندی پی ۶۔

سائے مقبرے ونج اندرون باہروں سنگ مرمر تے لعل دیا قوت تے عقیق
وزرد دی بچی کاری اتنی نفاست نال کیتیں گے ۶۔ جو لکھن تے ڈسٹن کون باہر ۶۔ خاص
طور تے مزار مقدس لے جوترے تے بچی کاری اتنی نفیس ۶۔ جواوں لے سائیں اڑنگ
مانی تے چین تے فرنگ لے نکارخانے لے وقت نظرون۔ اندر لے تے باہر لے کیتے
نہایت موزوں ہن۔ نفیس طبیعت فرماون کارگریں سنگ مرمر ونج سنگ سوسلی دی بچی کاری
کرتے قرآن مجید دیاں آیتاں اکجھ نفاست نال مکائن جو حسینیں دا خطر رخسار
اوں لے سائیں مدھم ۶۔ روضے کون پچا دھی پاسے سنگ سرخ دی ترے دری مسجد ۶

طول، گز تے عرض ۳۰ گز، ترے گنبد، بن جنھاں کون اندروں سنگ سرخ تے
پاہروں سنگ مرمر گھیل ۶۔ اندر باہر سنگ مرمر دی زمین، پنج سنگ زرد تے سنگ
سوسنی دی لہریں آلی پچی کاری کیتی گی، مسجد دے فرش، پنج سنگ مرمر دیاں سلھاں
گھیل ۶، جنھاں وئح زرد پتھر تے سنگ سوسنی دی پچی کاری نال مہراباں بنایاں گئیں۔
اون دے سامھیں ۲۰ گز لمبا تے ۲۰ گز چوڑا تھا تے ہم آگڑ لمبا، آگڑ چوڑا عرض ۶۔
مسجد دا آگڑ نیک تختیں دے تھے آلی کار نورانی، ماحول ایجا دکش، جو ڈیکھن والیں
دے ہاں ٹھہر دین۔

رومنے دے پورب والے پاسوں ہمان خانے دی عمارت، جیڑھا مسجد نال ڈھیر
بھانڈاں ڈنڈے، البتہ آگڑ دین سلھیں تے دیواریں وئح جانماز جھیاں مہراباں کنھیں۔
چائے کنڈیں وئح سنگ سرخ دی کرسی ڈے تے ترے مارٹیں اٹھ رنجے برج بنائے
گئیں، جنھاں دی چھت گنبد انگوں، جوڑ تے اندر لے پاسوں۔ سنگ سرخ تے باہروں
سنگ مرمر گھیل ۶، ہر برج دے پاسے وئح ۱۲ گز لمبے، ۹ گز چوڑے آگڑ بن جنھاں
دے ڈونہیں کنڈیں وئح ہک ہک حجر ۶۔

رومنہ تاج محل داصدر دروازہ عالیشان، سوہنٹا تے اوجاہ جنہیں دے سنگھار
تے نقش و نگار دے سٹھپ کون ڈیکھ تے بہشت دے دریاد آونجن، اندر باہر
ست چوڑ کنڈیاں بن، جنھاں دے گنبد سنگ مرمر دے بن، چائے کنڈیں وئح سوہنٹے
مینار بن، دروازے دا احاطہ سنگ سرخ دار ۶، دروازے دے سامھیں ۸۰ گز لمبا ۳۲
گز چوڑا تھا تے ہک جلوخانہ، جنہیں دا طول ۲۰ گز تے عرض ۵۰ گز، جلوخانے دے
چارے ضلعیں وئح ۱۲۸ حجرے بن، جلوخانے دے سامھیں چوک، جنہیں وئح سنگ سرخ
دے آگڑ بن چوک دے چائے پاسوں ہک ہک سوہنٹی سرانہہ ۶، ہر سرانہہ وئح
۱۳۶ حجرے بن، غرض ہک شہر آباد، جنہیں کون ممتاز آباد کہنیدن۔
ممتاز آباد دے دور دے بازار تے سرانہہ کنیں اسڈی کنڈہی تے سامھیں رومنہ

تاج محل دادروازہ ہا جنہیں دے سٹھپ کون ڈیکھ تے بہشت دے دریاد آونجن برامیں
دی آمد دامنڈھ پدھیج گیا ہا، اسان ٹھٹ گھن تے دروازہ عبور کیتا تاں سامھیں تاج محل
ہا، تاج محل وقت دے چہرے تے پنہ، رعایا دا اپنی محبوب ملکہ کون فرخ محبت
دی اوگوا ہی جیڑھی ہک بادشاہ نے جذبے دی سپائی دے طور تے تخلیق کیتی اودنٹا
جیڑھی سٹھم محبت دی سہانڈ دی علامت ۶۔

ارجنڈ بانو (ممتاز محل) مرے دلیھے وصیت کیتی جو اون دی یاد وئح ہک
اکھیں عمارت اساری وئح جیڑھی اون کون رہندی دنیا تیں زندہ رکھے۔ ملکہ نورجہاں
دی بھتر بچی ارجنڈ بانو، شاہجہان دی محبوب ملکہ ہئی۔ انویہہ سال دی عمر وئح
شاہجہان دی کتواریں تے اٹھاراں سال تیں شاہجہان تے ہندوستان ڈونہیں تے
حکومت کرن دے بعد ۱۰۴۰ھ وئح چوڑواں ہال جادون دے بعد فوت تھی گی۔
اون دی وصیت کون پورا کرن کیتے شاہجہان دنیا جہان دے سہر مندیں کون کٹھا
کیتا تے اخیر سالیں دی مدت، ہزاریں دی منت تے کروڑیں دی لاگت دے نال
زمین دے سینے تے ہولے ہولے ہک عمارت تخلیق تھندی گی، ارجنڈ بانو دی وصیت
تے شاہجہان دی محبت تاج محل دی صورت وئح تکمیل کون پہنچی۔ ہک مصور اکھیا ہا
”ملکہ دی موت تے شاہجہان دین اکھیں دچوں جیڑھیوں، جنھوں دڑھیوں بن لہناں
دچوں ہک منجھ تھی تے سنگ مرمر دے این دھن وئح تبدیل گی۔“

تاج محل دی گرفت کون خود کون چھراواتے پوڑیاں لہٹ پے گیوں، پرے
پرے تیں ساوے پچ میدان تے درخت این سٹھپ، وئح ودھارا پے کریندے
بن، ادھ وئح پانی دا تلما ہا، وئح فوٹے لگے ہوئے بن، ہولے ہولے کھاں
بھرنیدے، تاج محل دے حن کون اکھیں وئح جذب کریندے دھمے گیوں تاں
ایویں محسوس تھندا ہا جو اسڈے قدم زمین نال جکر وئح گن تے تاج محل اگوں تے
رؤا امدے، خبر نہ کتنی دیر لگی تے کون اگوں تے ودھیا، اصل عمارت دیاں پوڑیاں

چراغوں کون پہلوں جوتیاں بہاؤں سے بدے کپڑے سے غلاف انہاں تے چڑھاتے
پوڑیاں چڑھ۔ تاج محل دی چھاں تلے ونج کھڑوسے، کہ دفعہ چاہے پاسوں
دایمیرا مار کر اہیں ڈکھن والے وڈے دروازے کنوں اندر لنگھ گویوں۔

ادھر ونج ارجنڈ بانو دی قبر سہی تے سچے پاسے کنوں شاہجہان دی تاج محل
سے سامھیں۔ جنائے پرے کناے تے شاہجہان اپنے دفن واسطے تاج محل سے
نوتے تے کالے پتھر (سنگ سیاہ) دی ہک عمارت اسر داؤن شروع کیتی۔ جیڑھی
مکمل نہ تھی گئی۔ شاہجہان دی حیات سے چھکڑی اٹھ سال لال قلعے ونج قیدی
دی حیثیت نال گزریے تے جیڑھے ویلے سلطان السلطین، شہنشاہ زمان، مرکز
رحمت پروردگار، سایہ عنایت کردگار، آفتاب سپہ عزت و اقبال، نیر برج
جاہ و جلال، مہر آسمان عزت و تکمیل، کار فرمائے دولت و دین، صاحبقران ثانی
شاہجہان بادشاہ غازی قید ونج انتقال فرمایا۔ تاں اوں دی سرانندی صرف
شہزادی جہاں آراہی، جسیں اٹھ سال بیونال قید بھوگئی۔ بیوے مرٹ سے بد
شہزادی جہاں آراہی سونے دیاں ڈونڈرا اشرفیاں محتاجیں ونج ڈمٹن کیتے ڈیونڈ
وا ارادہ کیتا تاں پہر پدیں روک ڈتا۔ جو قیدیں کون خیرات و نڈن دا اختیار کیتی
اخیراں بے اختیار دا اجازہ قلعے سے پھیلے دروازے کنوں مزدوریں تے توں پتے
سے لوکیں دفن واسطے جاتا۔ حضرت ادرنگ زیب بیوے جنازے ونج شرکت
نہ کیتی تے شاہجہان کون لاوارثیں وانگوں تاج محل ونج اپنی محبوب ملکہ سے پاسے
نال دفن کیتا گیا۔ خباہی آلا۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔

قبریں سے چوڈھاروں اُسرلی احاطے دین کندھیں تے چھت سے اُتے نقاشی
کھلا دی رنگت راشی تے شیشہ گری سے نادر نمونے اوں دور دی ہنرمندی دیاں زندہ
شالاں بن تے بچدے کھڑے ہن۔ کہ جاو کنوں ریڑھ لہ تے تلے اصل قبریں کنیں
آگہیوں سے۔ دنیا کون عظیم تخلیق ڈیونڈ دا باعث ڈو کردار کتے کون نال سے پے ہوسن؟

اتھاں ہکل مارٹن نال پڑو تھندی رو تے دل آواز دتے دفعہ نال گو بھدی ہوں
اُتے سفر نیدی، اسان وی ہکلاں ماریاں تے اپنی بے سُر سُر کون سٹیوں سے۔

باہر ہکل تے تاج محل سے نال و ہندے ہوئے جنائے پاسے ہک مینار نال
آن بیٹھوں سے۔ جہاں ونج اتنا پاؤں یا جتنا اُٹھالے کون اس اڈے ستلج ونج ہندے
جنائے پاروں قلعے دیاں دیواراں نظر دیاں پیاں ہن۔ جتوں نظر بندی سے زمانے
ونج شاہجہان ہک جمبرو کے کنوں تاج محل دی زیارت کریندا رہندلا۔

قلعے سے پاسے کنوں دھوئیں دی ہک کھیر نظری۔ اکھیں اوں کھیر دا پیچھا
کیتا تاں او پر و بیری تھندی پرے کھتیں و بچھ گئی۔ ایہہ کھیر مستھرا دال آل ریغایزی
کنوں بھٹن والے دھوئیں دی ہئی۔ ایہہ او پر دھواں ونج جتیں تاج محل سے حُسن
کون سیلا کر ڈتے

اتھوں اٹھی تے تاج محل سے چوڈھاروں ہک بیا چکر لیندے ول پیو سے
سیاحیں دا گھوڑ دھ گیا ہار لوکیں دا ہجوم تھی گیا ہار سیاحیں سے ہتھ ونج مودی
تے ڈو جتے کھیرے ہن۔ جنھاں سے ذریعے او تاج محل سے سٹھپ کون تھیکاپے کریندے
ہن۔ اکھنیں دنیا ونج سیکڑوں زیادہ تصویریاں تاج محل دیاں چھکیندیں، این تعداد
ونج اسان دی ودھار کیتا۔ ولن والا ہر سیاح پھوڑ تے پھر پھر کراہیں تاج محل
سے جن کون اکھیں سے ذریعے ذہن ونج سانھن ونج معروف ہا۔

باہر آتے بیٹ پوجا کرن واسطے ہوٹل کھولن پے گویوں۔ ایں دوران ونج ایڈے
اوڈے کجھ دوکانیں ونج وی جھاتیاں ماریوں سے، پیٹے بھرن سے بعد اولوئیں ی اکھیں
کھل ویندیں، کجھ بہادر ہک ڈو جاہیں تے کھرتے دگ پھیا تے اسان فتح پور
سکیری سے رستے تے آگہیوں سے۔

اپنے ہک سپہ سالار کوں کھدے۔

ایں حیرت انگیز شہر (متھرا) وئج ہزار کنوں زیادہ عارتاں ہن۔ زیادہ تر ننگ سرمدیاں تے اتیناں پکیاں جویں مسلمانیں دا دین تے ول کافرین مے مندر انہاں کنوں علاوہ ہن۔ جکیر انہاں عارتیں تے غرض دا اندازہ کیتا و نچے تاں کروڑاں دینار گپے ہوکسن۔ دل وی ڈوسو سال وئج اتیناں زیادہ عارتاں نی بن بگدیاں۔ کافرین مے انہاں مندیں وئج میڈی فوج سونے مے پنج بت بھین۔ جضاں دیاں اکھیں یا قوت دیاں ہن تے چھڑا انہاں اکھیں دائل پنجابہ ہزار دینار ہا۔ ہک بے بت مے گپے وئج ہک نیکم ہا جس دا وزن چار سو مثقال (۲۵ سیر) ہا۔ ایں بت کوں گچھار یا گپیا تاں وچوں ۹۸ مثقال سونا نکتا۔ ڈوہی جاو کنوں اسکوں چاندی مے کجھ بت ملے۔ جہاں وچوں ہک دا وزن اٹھ مے چوہن مے بارقتا ہا۔

جامع مسجد مے اکھوں و نچ سنگیوں تاں اوں مے ساھیں کرشن دی جہم جاو۔ داورد ڈبکا ہو یا ہا۔ ہک ڈایت مے مطاب کرشن اکھیں جا یا ہا اتھاں کئیو دیواند ہا جس کوں ۱۶ وئج کھڑکاتے اورنگ زیب مے گورنر ایہہ مسید اُسرائی ہئی۔ مسجد وئج ہندو طرز تعمیر دیاں بھانڈاں دی ہن۔ ساگی سرک گھن تے شہر کنوں باہر نکل کراہیں جرنیلی سرک تے آن چڑھو مے کجھ پنڈھ کیتو مے تاں سرک مے پاسے کنوں کجھ لوک دہلی مے پاسے منکیت تے ٹرے ویندے ہن۔ جوں جوں ودھ مے گپو مے۔ انہاں دی تمداد وئج وچارا تھیندیا گیا۔ ایں ہجوم وئج نینگر دی سن تے پدھرے ہن۔ عورتاں وی سن تے مردوی سامان سرین تے چاتے بیرون رائے ٹرے ویندے ہن۔ کجھ توہیں ایہہ سلسلہ لگیت رہ گیا۔ تاں سکھ بہادر کنوں کچھیم۔ اوں ڈسایا جو کجھ مخصوص ڈنہیں وئج بھارت تے نیپال کنوں لوک یا ترا کیتے متھرا تے بندرا بن دا سفر کریندن۔ انہاں مے سفر وئج ہینے لگدن تے ایہہ سارا پنڈھ پیریں ہوندے۔ کجھ مے پہلے تیں حضرت بہاؤ الدین زکریا مے عرس مے موقع تے سندھ کنوں عھدیت مند بیرون نکلے تے

پیریں سفر کریندے ہن۔ عھدیت مے ناں فلتق بن پر اظہار دے طریقے ساگی ہوندن۔

دستے وئج پرائے آثار دیاں نشانیاں جا رجا تے کھنڈیاں بیاں ہن کھنیں تلمے۔ کھنیں فصلاں۔ کھنیں عارتیں مے کھنڈر۔ مسافریں دی رہنمائی سا بگے شیر شاہ سوری مے اُسا ریل بناروی نظریے۔ گرمی مے سفر اکھوڑ چھوڑیا ہا۔ اسان جلدی دہلی پہن دیاں دعائیں نکلن شروع کیتیاں۔ غیر قانونی سفر کنوں دن دی تسلی وی تھی گی ہئی۔ فرید آباد دا صنعتی علاقہ آیاتاں موکھے تھو مے۔ کارخانیں وئج صنعت شغفہ ختم تھی ہئی۔ سرک مے اُتے سائیکلیں دا ہجوم ہا۔ جس کوں قابو کرٹن کیتے ٹریفک پولیس جا رجا تے ٹریفک روک تے انہاں کوں گذریندی پئی ہئی تے اخیر ایں ہجوم کنوں نکل تے دہلی وئج داخل تھی گپو مے۔

مسحور کر ڈیٹا۔

ایتیاز محل، دیوان خاص سے موتی مسجد سے موقعے دی مناسبت نال سو جھلے
تھیوٹن۔ نہر بہشت سے ذکر تے پان دہن داسر کا۔ جہاں آرا سے چاندنی چوک
تے گنگو کرنیہ سے ہونے عورتیں دا پڑکاتے کڑھ۔ جہاں دارشاہ کہ طوائف
لال کنور کون ایتیا ز محل دا خطاب ڈے تے حرم رنج داخل کرنیہ سے تاں اہ
واہ داشور۔ لال کنور سے بھرا نعمت خاں سارنگی نواز کون ملتان دا حاکم بنا ڈیندی
تاں افسوس دا اظہار (اساڈی طرفوں) نادر شاہ سے حملے سے ذکر تے دھاڑ
زیاد دیاں صدائیں، فوجیں سے گھوڑے بھجن دیاں آوازاں پرے کنوں نزدیک
تھیندیاں آیاں تاں مسوس تھیندا گھر دسوار دستہ ہاہوں آگے ۱۸۵۴ء دی
جنگ سے ذکر تے توپاں چلن دیاں آوازاں قلعے دی فصیل کنوں آیاں تاں کنھیں
دیاں چرکیاں نکل گیاں۔ پس منظر رنج آوازیں سے پیش منظر رنج سو جھلے کون اتے
سٹپ تے کار بھری نال درتیا گیا ہا۔ جو کہ گھنٹے سے ایں وقتے سے رنج ہر کون
ساہ جھن تے بیٹھا ہا تے جڑھے دلیھے بتیاں پلایاں تاں ہر کہیں تھیکے کیتے ہوئے ساہ
سنبھالے۔ قلعے کنوں ہا ہر نکل تے رڑے رڑے ہوئل آگیا سے۔

کل سارے ڈینہہ دی پھٹیک سے باوجود سوریے اکھ کھل گیا۔ اچ دہلی
رنج قیام دا پھسکی دی ڈینہہ ہا۔ تیار تھی تے کمار پاشی سے گھر روانہ تھی گیا۔ اوں
چاؤ بڑائی، گالھیں کرنیہ سے بیٹھے ہا سے جو کمار پاشی دا پیو پر شرم داس آگیا۔
اد پاکستان بنن کنوں پہلے ہا دلی پور رنج رہندا ہا۔ اوں نال شترکہ واقف کاریں
سے بائے گنگو تھیندی رہ گیا۔ گھر سے بندے جویں جویں جاگے سے گئے۔ انہاں
نال تعارف تھیندا گیا۔ کمار پاشی دی تے میڈی سورج سا بھی ہے۔ یعنی اوں دی
زال دی ملتان ہے۔ اوں ملتان سے بائے رنج کچھ کچھ کیتی۔ کمار پاشی اپنے رسالے
”سطور“ سے کچھ شامے ڈتے۔ کچھ دیر پہوں سے بعد ہوئل واپس ول آیم تاں گلگتی

دہلی — تاریخ و اترکہ II

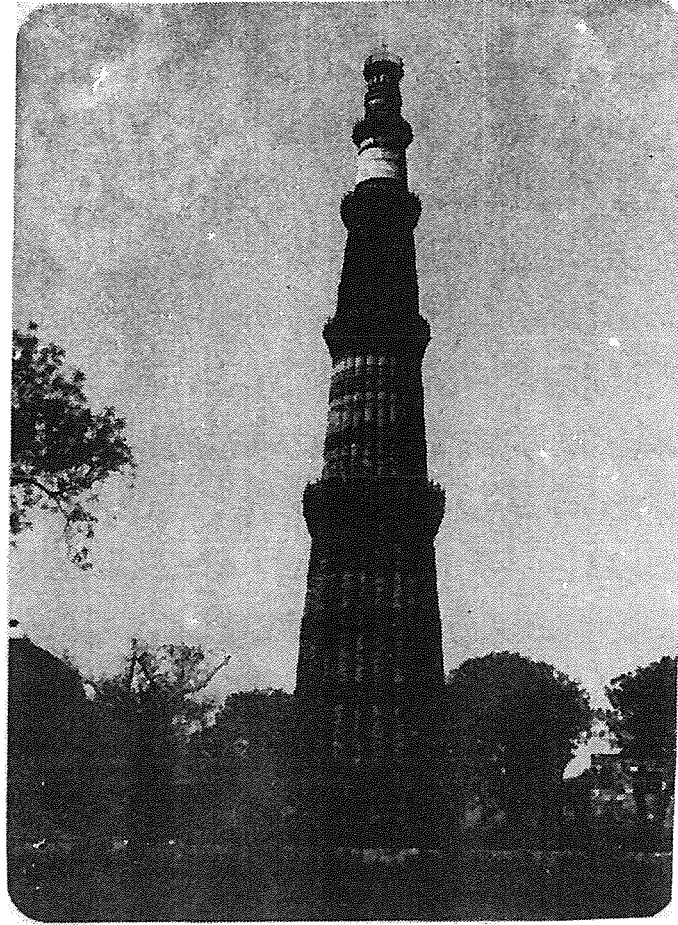
دیرا گنج سے علاتے رنج آتے سکھ بہادر کیسی روکی۔ کرا یہ ڈے تے راز تھیوں
تاں اوں اساکوں منزل تے پچاؤن دی پیش کش کیتی۔ اسان رستے رنج لال قلعے رنج
تھیوٹن والے۔ ”لائٹ انڈی وائس شو“ ڈیکھن دا فیصلہ کرگدھا ہا۔ اوں اساکوں لال قلعے
سے اگہوں لاہوری دروازے سے سائیں آن کڑا ہا۔ لاہوری دروازے کنوں گنگو
کراہیں اگہوں تے گہو سے نقار خانے والے دروازے سے پاسے کنوں شو دا ٹکٹ
گھنن والیں دی تدریگی کھڑی ہے۔ اسان اپنی قومی عادت سے مطابق قطار رنج
کھڑے بنیر جاٹھا مارن دی کوشش کیتی۔ پر کم نہ بنیا تاں قطار رنج گہنا پئے گیا۔
ٹکٹ گھن تے دیوان عام کنوں تھیندے دیوان خاص سے موتی مسجد سے نال
والے اگہا رنج رکھیل کر سیمیں تے پہہ گہو سے۔ ہولے ہولے لوکیں دی تعداد
دودھ دی گہ تے تھوڑی دیر سے بعد ”ہاؤس فل“ تھی گیا۔

”آواز تے سو جھلے دی کھیٹ“ بنا جہاں آباد سے آباد تھیوٹن کنوں شروع تھی
سے مغل سلطنت سے رنج۔ محمد شاہ رنجیلے سے کر توت، نادر شاہ سے حملے تے
دہلی سے لیٹن۔ مغلیں دی بے اختیار تے برائے نال حکومت تے جنگ آزادی
سے دہلیں دا احاطہ کرنیہ ہوتی ہندوستان دی آزادی تے نہرودی تقریر
تے ختم تھی۔ ایں تمام پرگرام رنج سو جھلے سے تناسب تے برجیہ آوازیں

تیار بیٹھے۔ ان کیسے کرتے کناٹ پلےس گہو سے جتوں کچھ شاپنگ کرن ہی لیکن
پہلے قطب مینار ڈیکھن داپر دگرام بنیا۔ انڈیا گیٹ کنوں گوردے دھیر سارا بندہ کرتے
قطب مینار بنیو سے۔

سارنجی قطب مینار قطب الدین ایک لے دور وچ اسرایتے بعد وچ
انٹش دی شاہی وچ مکمل بھیا۔ این کون ڈو دفعہ ڈیا گیا۔ پہلی دفعہ محمد تغلق
این کون بھنواتے ول اسروایا۔ ڈو جھی دفعہ فیروز تغلق دی کاوڑ دانشا زبٹیا
سکندر لودھی اپنے عہد وچ این کون مرمت کرواتے ودھایا تے اٹکس ڈو منزلیں
تے ننگ مر مر لوالیں۔

قطب مینار کون چوٹی تیں رتلوں کھرتے) ڈیکھجے تاں گردن دادرد نکل
و بچے ہن سانگے جیڑھا کچھ اسان پر و بھرے تھی تے ڈیکھ سکدے ہا سے۔ ڈیکھو سے
این دیاں پوڑیاں پہلے اُتے و بچن واسطے کھلیاں ہوندیاں ہن۔ پر محبت وچ ناکام
کھیون والے عاشقیں تے استمان وچ ناپاس تھیون والے طالب علیں این کون
شہادت گاہ لے طور تے استعمال کرن شروع کر ڈتار تاں مینار لے اُتے جڑھن
دی مالوت کر ڈتی گی۔ ہن پتہ نی شو لے کیوں مرے ہوسن۔ مینار کنوں تھی تے
قوة الاسلام مسجد وچ گہو سے۔ اکھتین دہلی فتح کرن لے فوراً بعد قطب الدین
ایک ہندوتے جین مندر بھڑکرواٹ لے بعد انہاں لے طے نال ایہہ مسید
بنوائی ہئی۔ کہ تھے لے تھے حال تیں کراڈ اپنے دعوے دی گواہی وچ
پیش کریندن۔ محرابیں لے آثار لے سامیں کہ لہے دا بھیا پوریا کھڑے
جیڑھا جو تھی صدی عیسوی لے کہیں ویشنومندر کنوں اکھاڑتے اتھاں پوریا لگے
اکھیندن این کون بھاکل پاوتے ڈو نہیں ہتھ آپت وچ رل و بچن تاں دہلی
دل ضرور آون تھیندے۔ پہلے میں بھاکل پاون دا ارادہ کیا ول سوچیم تاں ہتھ نہ
ہن میں دہلی ول آون چنڈا ہم۔

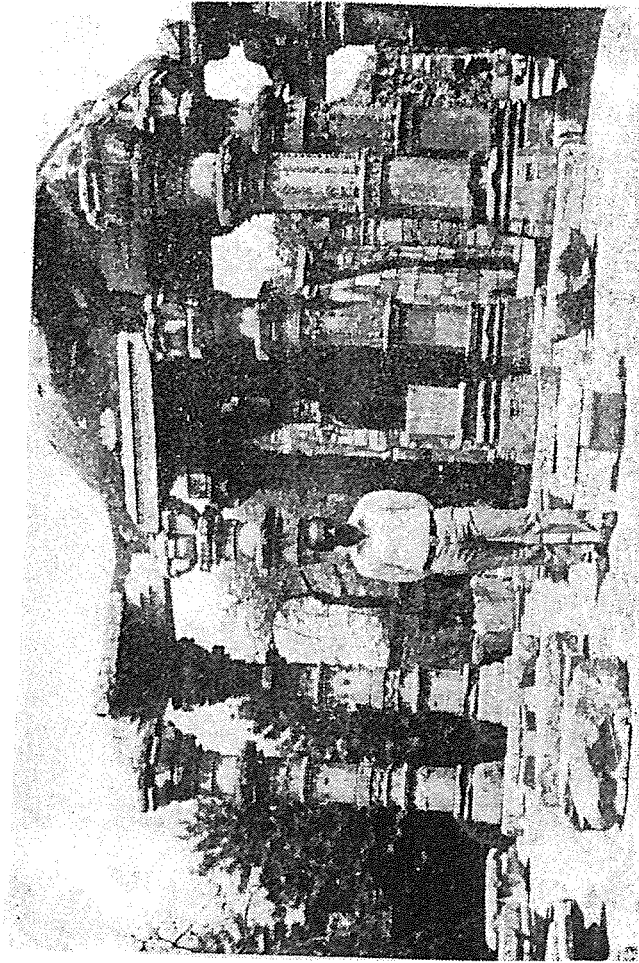

قطب مینار - دہلی

قوة الاسلام مسجد پھر سے ڈکھن آئے پاسوں علائ دروازے کین آگبر سے
ایہہ دروازہ ہندوستان و پنج اسلامی طرز تعمیر دی سب کنوں پہلی تے معتبر
گواہی دے چالیہہ پنجاہ فٹ چورس ایہہ دروازہ انتہائی شاندار تمدن عرب
داسنصف کھیندے۔

ایں احاطے دے اندر جین و شیخ قطب دی لاٹ تے مسجد بیان دی
کچھ یادگار ای بن جھان و شیخ رائے پھورا دا اکہ سندرہ لیکن سب کنوں زیادہ
شہور او یادگاری دروازہ ہ جیڑھا علاؤ الدین ۱۳۱۰ و پنج اساریا ہا۔ ایہہ
دروازہ صرف سو پٹی عمارت کھینھی۔ بلکہ سلمانیں دے فن تعمیر دا اکہ عمدہ نمونہ ہ
اچ عربی دی یادگاریں شیخ ایں کنوں عمدہ کوئی عمارت کھینھی تے قعر الحرام (اندس)
والے کچھ دروازے چھوڑتے میں ایہہ جیہیں شاندار چیز تے ڈھٹی۔ اجڑا دے تناسب
دے مائزمال ایہہ دروازہ جیکر علاؤ الدین دی یادگار دارستہ نہ ہونے ہاتاں ایں کوں
کہیں عظیم نشان کلیسا دی ہاڑی آکھ سگدے ہا سے۔ دروازے دے تھہ ہندی طرز
دے ہن تے عربی دی طرز تے آرائش دا ہوں و ڈا حصہ عربی ہ۔ عمارت دی مجموعی صورت
انہاں دروازین دی کچھ کچھ یا دڑویندی ہ جیڑھے ایران دین ایہو جیہیں عمارتیں دے
ہوندے ہن۔ علاؤ الدین دا دروازہ جتنا عظیم ہ اتنا مضبوط دی ہے۔ اندس دین سلیں
دی جاء تے اتھان پتھر کنوں کم گدھا گے تے پتھر تے ترشیے ہونے گل بوٹے قعر الحرام
دے سادہ مصلح دا کم ڈیندن۔

مسجد دے اگوار پتھر دا پتھر دا اکہ پاسے گیم تاں کندھی ہ پنج ہک کتبہ لگا کھرا ہا۔
جیہ تے رام چندر جی دا قصیدہ لکھیا ہو یا ہا۔ میں ایہہ عبارت کھیند اکھرا ہم جو کہیں
ایں عبارت کوں اوچا اوچا پڑھن شروع کیتا۔ ایہہ آواز میڈی کند کنوں امی پل ہئی
ہندوستان و پنج اچ کل کوئی اردو پڑھے تاں حیرانگی کھیندی ہ ایں حیرانگی دے عالم
پنج میں پھوں پھرتے ڈٹھم تاں ہک ایرانی ہا۔

قوة الاسلام مسجد — دیلی

اردو ماں چگی کھیندا ہیں" اودی جیراگی ورنج ہا۔

"میں پاکستان کون آیاں" میں اوں دی تسلی کرائی۔

"یہ پڑاناں حسن و ترے سال کونوں تعلیم کے سلسلے ورنج جگور رہنداں اچ
ایران کے عزیزیں کون پوراؤں مل گھن آیاں"

اتنے تیں اوں کے عزیز دی پھرے پھرے آگے۔ انہاں نال سلام دعا تھی
میں انہاں کے کیرے نال انہاں دیاں قصوریاں بنایاں۔ اتنے تیں اوں گھڑی ڈھٹی تے
ٹورسٹ بس کے رواز تھیوں دا وقت نزدیک آوٹ دی وجہ توں مہذت کریندا
ہویا دوستیں کون نال گھن تے ٹر پیا راساں دی باہر آگے سے۔ آوٹ ویلے ٹھکی کے
کرائے چتیا بھونا چھوڑیا ہا۔ ہن اسان کناٹ پلیس وچن والی بس تے چڑھ گے جو سے
ہندوستان ورنج بس کے پھلے دروازے کونوں چڑھ تے اگلے کونوں ہونا پدے
اسان کھڑے رہ گے جو سے تے جیراگی ہبل انڈیا گیٹ کئیں ہونا پدے گیا تاں سبحیں
کون دا پھ تے تھو سے۔

انڈیا گیٹ کونوں ٹرے ٹرے کناٹ پلیس آگے سے۔ کناٹ پلیس دیاں
بہاراں جربن تے ہن۔ پالیکا بازار کونوں چیزاں گھندے کناٹ پلیس دا ادواعی پکارتے
رکھتے تے دریا گچ آگے سے۔ سردر صاحب کونوں فرنیچر میل کے متعلق معلومات گھیاں
ریزرویشن انہاں پہلے کراڈتی ہئی۔ اتھوں اٹھی تے بانو بازار تے اردو بازار دا چکر
لیندے۔ جامع مسجد دیاں پوڑیاں چڑھ تے اندر گھگے گے جو سے۔

"شاہجہان کے حکم نال ۱۰ ستمبر ۱۶۰۰ء (۱۶ اکتوبر ۱۶۵۰ء) کون تھے کونوں ہزار
گز پرے پچا دھی پاسے والی پہاڑی تے ہزمندا بختیاری تے مھاریں مبارک گھڑی ورنج
علامی مسدا اللہ خاں تے فاضل خاں خان خاں خاں ہی موجودگی ورنج ایں برکت والی عمارت
کے اترے رکھتے۔ ہر روز سویلے کونوں شام تیں حضرت کے حکم نال پابروں گھوٹے
ہوئے ورنج ہزار مھار۔ سنگتراش۔ پچی کار۔ نبت کار۔ نقاش تے بیلدار کم کریندے ہن چھی

سال دی مدت ورنج ڈاھ کھہ روپے کے ورنج نال ایہہ پاکیزہ مسجد شہر دی رونق ورنج
ودھالے دا باعث بنی۔ ترے عالی شان گنبد ورن۔ اگواڑ سارا رنگ سرخ دا بنیل ورن
دیواریں۔ میناریں تے سنگ مرمر دیاں سوہناں پٹیاں ہن۔ جاء جاء تے سنگ مرمر ورنج
سنگ موسی دی پچی کاری ورن۔ نال ٹیج جادوئیاں آیتاں تے مکیراں انہویں ظاہر ہن جوہیں
سوہنیں کے رخساریں تے زلفیں دیاں لٹاں۔ اگواڑ کے ادھر ورنج سنگ مرمر دا مصفا
عوض صاف شفاف پانچواں نال مار رہندے۔ چائے پاسوں حجرے تے دالان ورن جربیں
دا سٹھپ۔ انہاں کے مناسب دائرے۔ کشاں۔ مداں آیتاں دکھت ہن۔ جو
انصاف العلم" دا کھان سمجھ ورنج آویندے"

گزرے وقت تے مسجد کے سٹھپ تے بوسیدگی ذیباں عبارتوں تھوڑی کر چھوڑیں
اہل اختیار ہر ویلے ہر حکومت نال عماد آرائی تے چھک تاں ورنج معروف رہندے۔
جیسی دی وجہ توں مسجد دی نزاکت کھری تھی گئی ورن ایں عماد آرائی دا ثبوت اتھاں گے
ہوئے اشتہار تے بورڈ ہن۔ جیراگی حکومت کے جبر دی فریاد کریندے پے ہا۔ میں
ہک عبارت گھن دی ملاحظہ کیتے۔ تاں ہک آدمی ڈسپیا جو امام مسجد سید عبد اللہ بخاری
کئیں چھپے ہوئے پنلٹ موجود ورن۔ اتھوں گھن گھنور میں ڈونہیں کم نہ کر سگیم۔
ہک سندھی ادیب کے مطابق شاہ صاحب دیال کئی زالیں تے پینتر ہر کے قریب
بال ورن۔ میگوں انہاں دی زیارت دا ڈاڈا شوق ہا۔ پر دوستیں ویلے دی تنگی
یا ڈیوائی۔ مسجد کے ہال وچوں گزرتے باہر کوئی طالب مسکا پیا ہا۔ ڈھیر تیں مسجد کے
میناریں تے اوں دی عظمت کون ڈیکھن کے بعد دل آویسے۔

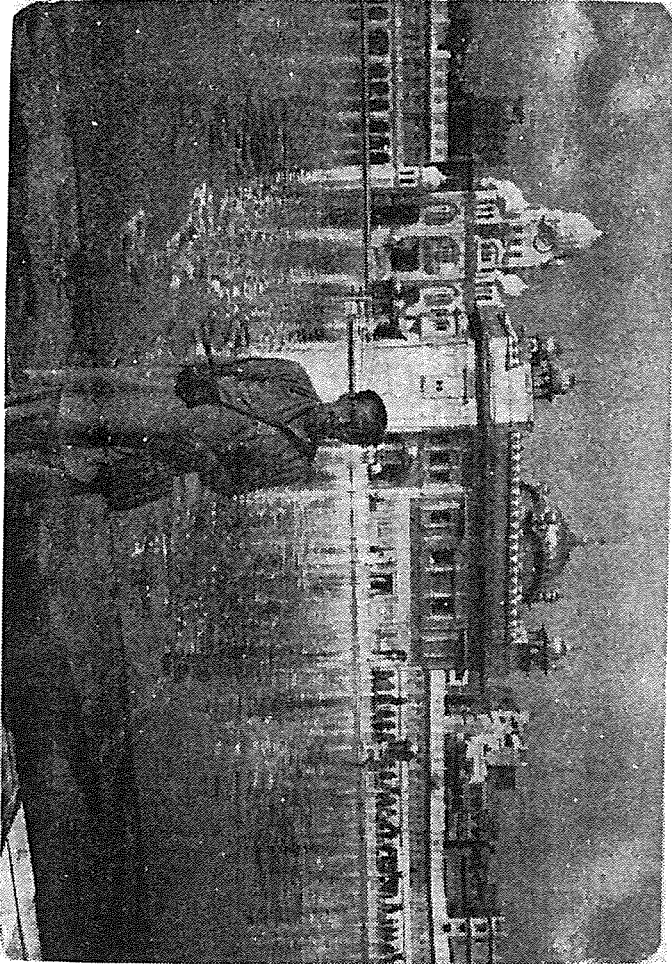
ویلے تنگ تھیندا ویندا ہا۔ آوٹ سیتی سامان پر چھین پئے گیا۔ سامان تھیکا کرتے
سردر صاحب کئیں ادواعی ملاقات کیتے گے جو سے۔ انہاں دی بیگم کون ہک سوٹ دا تحفہ
ڈنم۔ جاء بیوٹن کے بعد مکتا تے ول آویسے۔ پک سٹی ایچ پریس ورنج اپنے ناں گولڈن
والے تجربے اساکوں اجمال کرائی تے اسان سامان چاتے کشتیں رواز تھو سے۔ اتھاں آپت

ہنوح و نیچو و نیچو نے بعد ہک بے کون گول تے کچھ پے کچھ دے لایاں چاڑھیاں
 ہندے چرہدے مگلو برلیٹ فارم تے گیون تاں فرنیئر میل آن کھڑی ہی سٹیشن
 تے دڑے شہریں لے بار دلق بازاری تینا ہجوم ہا۔ بندوستان لے ہر پاسے دنیچو
 واسطے لوک مدے جاگدے، بھدے، دھرکدے دے ہن۔

ہک بورڈ تے کپارٹمنٹ تے سٹیشن لے نمبر لکھے ہوئے ہن اوں بورڈ لے
 چو دھاروں ہجوم ہا۔ دھکے دھوڑے کھاتے اگوں تے تھیوں تاں ساری کاروائی
 ہندی ہنوح ہی، اخیر ہک بندے رہنالی کیتی تے اسان اپنے کپارٹمنٹ ہنوح اگے سے
 ہن اسکوں اپنی برتھ نہ بھے برتھوں ہنوح ہک نمبر دودھ ہونے یا گھٹا ہک آدمی
 مشکل کشائی کریندے ہوئے ڈسایا جو تکیوں برتھ لے لیک لاوٹن آئے پھسے دیاں گھراں
 آلی برتھ ہنوح لاوٹن نال ترکیجی برتھ بٹ ویدی ہا اسان اپنے پاس لے ہلیے ہوئے
 ہاسے تے اتھاں اتے تے تے برتھ ہن۔

غازی آباد ٹرین رکی تاں اسان روٹی گدھی، مٹی لے پیالے ہنوح بھاجی تے
 نال روٹیاں، خال بھوٹن لے بعد پیالے بھن سٹینڈن، میں گدھی تاں بے دل کنوں
 پر سوادی ہی، ساری کھا گیم، ٹرین سٹیشن کون چھوڑیا، تاں اسان اپنی اپنی سیٹ تے
 ڈنگر گیو سے

گولڈن ٹیکل - اسٹیشن

امرتسر - سنہری عقیدت

سٹینن تے جاء والے دیاں بکلاں سٹن تے جاگ تھی گی۔ گھڑی ڈٹھم تان سویرے چار بن۔ چار پیوں تے بعد ہیشار تھی گیم۔ پرہ باک دلیے جاندھرا گیا۔ اتھان امرتسر وپن والے ہیشار لوک ہر کپارٹنٹ روخ وڑ گے۔ رین چکا لکھنڈن دے بعد روانہ تھی تے کچھ دیر تے بعد امرتسر آ گیا۔ سائے لوک لہون دی اہمال ورج بن ہجوم ڈھرتھیا تان اسان دی سامان جاتے لہر گویو سے۔ نوٹ بد لاون والے سکھ پھیریاں مریدے وئے بن اسان فالو رقم بد لاگدھی۔

بک ٹکیسی والے کون بارڈر تے پکاؤن دی کالھ کیتی۔ کرایہ تان مقرر تھیا ہویا یا پراسان گولڈن ٹیل ڈیکھن چندے ہا سے۔ ادن کون کالھ کیتی تان ٹھہر گیا۔ سامان دگی روخ رکھ تے روانہ تھیو سے۔ لےتے ورج بک چوک تے سبھاش چندر بوس دا بمسہ کھرا ہا۔ گاندھی کیٹ کنوں گذرتے کچھ اگو نہیں تھوں تان بک جاتے ۲۰۱۱ دی جنگ ورج مرٹن والیں دی یادگار بنی ہوئی ہئی۔ سڑکان چوک پھر تے گولڈن ٹیل تے وڈے سائے سفید کیٹ تے سامھیں آتے نکسی رک گی۔

گورورام دس تے سامھیں یک ڈینہر بک آدمی کالھ کیتی جو موضع سلطان وڈتے موضع بک تے نال پانی دا بک چھوٹا جہاں تلاء ہے۔ بک ڈیہارے میں اتھان دھاؤن گیم۔ میڈے سامھیں ڈوکالے کان آتے دھاؤن پئے گے۔ دھاؤن تے

پانی کنوں باہر نکھتے تان انہاں دارنگ بک چٹا تھی گیا ہا۔ گورورام داس ادن تلاء کون ڈیکھن گیا تے اد جاء ایکی بھائس جو اتھیں رہ پاتے حکم ڈتس جو اتھان بک پکاتلاء بنایا و پنے۔ خدام خدنگکار تلاء بناؤن روخ رُجھ گے۔ اس جاداناں امرتسر رکھا گیا تے اتھان بک دستہ بناتے ادن داناں گورورام داس رکھیو تے۔

ڈھیر سائے سکھ گھر چھوڑتے اتھیں آ رہیے تے دستہ روخ رونق تھی گی۔ اکیر بادشاہ ایہہ کالھ سن تے بنج سو ویکھے زمین فقیر نقرار تے نگر واسطے ڈتی۔ ایہہ اوہا جاء ہے جتان پنجاب دی زمین دا چراغ یعنی امرتسر شہر آباد ہو تلاء تے گورورام داس دادربار بنیا ہویا ہے۔ چودھاروں ننگ مرمر دا ایجا شتاف فرش ہے جین کون ڈیکھ تے اکھیں ٹھرو پن۔ باہروں چائے پاسوں سکھ سرداریں دیاں عالیشان حویلیاں بنیاں ہویاں بن جنہاں کون بنگہ اکھیندن۔ ہر بنگہ اپنے بانی نال منسوب ہے۔

تلاء وئے ادھ روخ ننگ مرمر داسو پٹا مکان ہے جیں ورج ننگ عقین۔ ننگ یعنی تے ننگ موسیٰ دی کلکاری تھی ہوئی ہے۔ اس مندر دی اعلیٰ عمارت سونے دی ہے جین وچ گزتمہ رکھیا رہندی۔ تے منی ہر دلیے موصدا نہ کافیاں چھڑی رہندن۔ ایہہ عالیشان عمارت راجہ رنجیت سنگھ بنوائی ہئی۔

ٹیکسی کنوں لہر تے ٹریو سے۔ سامھیں بک وڈی ساری ڈاڑھی والا سکھ کرپان جاتی کھرا ہا۔ اساکوں ڈیکھ تے نال آگیا تے آکھیں — سگریٹ بیڑی نال نہ ہوسے۔ پیر دھو تے سر کچ تے اندر و پنے — پیر دھوندا کھرا ہم جو میوں اپنے کھیسے روخ سگریٹ تے ماچس دی موجودگی دا احساس تھیا۔ بچھ تے سگریٹ ٹیکسی روخ رکھ آیم۔ پیر دھو تے سر کون رومال نال کپن تے بعد اندر گویو سے۔ اندر سکھ ہی سکھ ہن۔

گولڈن ٹیل داسنہری رنگ ابھر تے سجھ دین شتائیں نال بھدا کھرا ہا۔ چودھاروں عمارتیں دارنگ چٹا کھرا ہا۔ جیڑھا سکھ اندر آئے پہلے دربار صاحب تے اگوں تھان لیک تے

دل اگرتناں تھیندا ہا۔ کچھ لوگ دھاوٹن بونج رُدھے ہوئے سن۔ اتھاں دھاوٹن کون اوپر
 جہانی تے روحانی بیماری دی شفا سمجھدن۔ ہاہروں لاوڈ سپکرتے ہک آواز مسلسل نکلوک
 پڑھدی پلہسی۔ اکھیندن کپڑہیں کپڑہیں خواجہ فرید دیاں کافیاں دی سنن بونج آویندین۔
 دربار صاحب کنوں تھی تے سرحد روانہ تھیرے۔ شہر حالی بند ہا کوئی کوئی دوکان
 کھلی پلہسی۔ خالہ کالج تے گورڈاناک یونیورسٹی دے اگوں لنگھدے سرحد تے پنتوں
 تان اتھاں آوٹن والے اسان سبھ کنوں پہلے سا فرما سے۔ ہولے ہولے رش ددھدا گیا۔
 قلی اسٹاڈا گھیرا کیتی کھڑے سن۔ پراساں این دفتر اپنا سامان سرین تے ڈھودن دی
 گئی ہئی۔ دفتر کھلن دا ویٹھا تھیا تان پھاٹک ٹے ہاہروں سیلہ کپ گیا ہا۔ پھاٹک
 تھوڑا جہاں کھلیا تے ہک سکھ اوں نے اگوں کھڑا گیا۔ تے ہر بندے کنوں پاسپورٹ
 دے نال ڈاہ روپے طلبن پئے گیا۔ انڈیا د بزن ویٹھے ہن بندے اساکوں کہیں کون
 رشوت نہ ڈیوٹن دی پارت ڈتی ہئی تے اچ آپ وصول کریندا کھڑا ہا۔
 پیسے ڈے تے اندر لنگھ گیم۔ ہر کہیں پاسپورٹ ہک میز تے رکھ ڈتے۔ رجسٹر بونج
 اندراج تھی گیا تان او میں کنیں ڈیکھ تے مشکیا۔ میں کچھ گیم تے او ڈپوٹ پئے تے ٹھہر گیا۔
 اوں دی تاملت کون ڈیکھ تے ہک روپیہ بیا ڈتوس۔ ہک جاء تے کتابیں دی پڑتال تھی۔
 ایہ کون وڈا افسر ہا۔ پچیس جو کوئی اہم دستا دیز تان نہیں۔ انہاں وچوں ہک ہک کتاب
 اہم ہئی۔ لیکن صرف میڈے واسطے۔ اوں وچن دی موکل ڈے ڈتی۔
 کتاباں سر تے رکھ تے ٹیم تان گردن نوڈ بزن پئے گی۔ تے اگوں سکھیں دی "لودھ"
 وصول تے کھدی ہئی کتاباں رکھن چاؤن تے باقی سامان سنبھالن دی مشقت این نسا ہا
 کچھ ریا جو ہک سیاہی سے بونج روک کراہیں میڈے گل بونج لڑکے کیرے دی
 تفصیل پچیس۔ تان چوڈ گویوس۔ ہک قلی میڈا حشر ڈیکھدا ادا ہا۔ اوں سکوں ادا دی باساؤ
 پیشیں کش کیتی۔ میڈھی جیب بونج دی باقی ڈاہ روپے بچ گئے سن۔ سامان اوں سکھ
 کون چواتے سکھ داسا بھریم۔

چھکڑی کتے جتھاں کھڑے ہن۔ اوں جاء توں ہک قدم اگوں پاکستان ہا۔ انہاں
 پیسے نکلیے۔ میں انگوٹھا ڈکھاتے پار لنگھ گیم۔ اچے ٹک دے علی کنوں ساڈھے ست
 روپے ڈے تے جان چھڑوائی تے کسٹ ہاؤس کنوں ہاہر ایم تان آزاد ہم چھک
 تان کنوں آزاد۔

ابتدا اگست ۱۹۸۳ء

انت مئی ۱۹۸۵ء

دل اگر نمان
جہانی تے روہ
پڑھدی پل ہے
دربار
کھلی پی ہسی
تانا اتھان
قلی اسڈاگ
گبئی ہسی
تھوڑا جیہا
مے نال ڈ
رشت نہ
پے
اندراج تم
اول دی
ایہ کوئی
اسم ہسی
وہ
وصول
کر چھوڑ
تفصیل
پیش
کون؟

ممتاز حیدر ڈاہر دیاں بیاں کتاباں

”کشکول رچ سمندر“

”میڈی دھرتی میڈے لوک“

”اندھارے دی رات“